

รายงานผลการวิจัย
จุดมุ่งหมายเพื่อเพิ่มชุมชนและพัฒนาประสิทธิภาพทางวิชาการ

เรื่อง

การศึกษาเพื่ออนุรักษ์ลายผ้าจืดจังหวัดยโสธร

โดย

อรพินท์ พานทอง
นวลน้อย บุญวงษ์
ปัทมา ดันติวงศ์

ยศ
ธอ 15
009698

กรกฎาคม 2540

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
ทุนอุดหนุนเพื่อเพิ่มทุนและพัฒนาประสิทธิภาพทางวิชาการ

รายงานผลการวิจัย
การศึกษาเพื่ออนุรักษ์ลายผ้าจืดจังหวัดยโสธร

โดย

อรพินทร์ พานทอง

นวลน้อย บุญวงษ์

ปณิตตา ดันติวงศ์

กรกฎาคม 2540

กิตติกรรมประกาศ

คณะผู้วิจัยได้มีโอกาสสำรวจพื้นที่จังหวัดยโสธร เมื่อครั้งทำวิจัยในโครงการน้ำพระทัยจากในหลวงตามแนวพระราชดำริเพื่อพัฒนาภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (โครงการอีสานเขียว) พบว่ามีการทอผ้าจิดและทำหมอนจิด ไซกันทั่วไปแทบทุกบ้านเพื่อใช้เองบ้าง เพื่อจำหน่ายบ้าง ลวดลายที่ใช้ทอเป็นลายง่าย ๆ มีสีสดใส บางแห่งใช้ฝ้าย บางแห่งใช้ไหมโทเร จึงทำให้เกิดความสนใจที่จะทำการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับลวดลายของผ้าจิดในจังหวัดนี้

โครงการวิจัยเรื่อง "การศึกษาเพื่ออนุรักษ์ลายผ้าจิดจังหวัดยโสธร" ได้รับทุนสนับสนุนจากจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ในมีงบประมาณ 2535 และดำเนินการจนสำเร็จสมบูรณ์ได้ด้วยความอนุเคราะห์ให้ความรู้ ตลอดจนอำนวยความสะดวกจากหลายฝ่าย ทั้งภาครัฐและเอกชน ได้แก่ข้าราชการระดับจังหวัด ระดับท้องถิ่น กลุ่มแม่บ้าน รวมถึงนักวิจัยและผู้เชี่ยวชาญเรื่องผ้าทออีกหลายท่าน โดยเฉพาะ

ร.ต.สุนัย ณ อุบล

ผู้ว่าการราชการจังหวัดชัยภูมิ (พ.ศ. 2536)

พศ. มณี พันธุ์ทวี

อาจารย์ประจำมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

วิทยาเขตมหาสารคาม

พ่อใหญ่ สัมฤทธิ์ จันทร์เหลือง

ต.ศรีฐาน อ.ป่าดัว จ.ยโสธร

นางอำพร ยั่งยืน

ศูนย์รวมผลิตภัณฑ์หัตถกรรมกลุ่มยุวชนเกษตรกร บ.ป่าดอง

อ.ป่าดัว จ.ยโสธร

นางคำสอน สระทอง

บ.โพน อ.คำม่วง จ.กาฬสินธุ์

คณะผู้วิจัยขอขอบพระคุณทุกท่านข้างต้นนี้เป็นอย่างสูง หากมีข้อผิดพลาดใด ๆ ในการวิจัยนี้ คณะผู้วิจัยขออภัยไว้ ณ ที่นี้ด้วย

รศ.ดร.อรพินท์ พานทอง

รศ.นวลน้อย บุญวงษ์

อ.ปณิตตา ดันตวงษ์

ชื่อ : การศึกษาเพื่ออนุรักษ์กล้วยผ้าจืด จังหวัดยโสธร

ชื่อผู้วิจัย : อรพินท์ พานทอง

นवलน้อย บุญวงษ์

วิไลจิตา ดันติวงศ์

วันเดือนปีที่ทำวิจัยเสร็จ : กรกฎาคม 2540

บทคัดย่อ

การทอผ้าจืดเป็นวัฒนธรรมการทอของชาวภูไทและชาวลาว ที่อพยพมาตั้งถิ่นฐานอยู่ในจังหวัดต่าง ๆ ทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย ในอดีตเป็นการทอผ้าเพื่อใช้ในชีวิตประจำวันและงานประเพณีต่าง ๆ ในปัจจุบันมีการส่งเสริมการทอผ้าจืดเพื่อสร้างรายได้ให้กับประชากร ยโสธรเป็นจังหวัดหนึ่งที่มีประสิทธิภาพสำเร็จในการสนับสนุนให้ประชากรท้องถิ่นผลิตผลิตภัณฑ์จากผ้าจืด เช่น หมอนชนิด ที่นอน เป็นต้น แต่ด้วยเหตุผลเชิงพาณิชย์การทอผ้าจืดในยโสธรเลือกเฉพาะลายที่ง่ายและสามารถผลิตได้รวดเร็ว ทำให้ละเลยลายที่มีความซับซ้อนหรือลายอื่น ๆ ในอดีต นอกจากนี้ยังไม่สนใจที่จะสร้างสรรค์ลายใหม่ด้วย

วัตถุประสงค์ของการวิจัยนี้ เป็นการศึกษาเพื่ออนุรักษ์ลายจืด ตลอดจนเทคนิคการทอจืดในจังหวัดยโสธร และเพื่อส่งเสริมให้มีการสืบทอด และถ่ายทอดสำนึกในด้านความงามของลายจืดในอดีตแก่ผู้ทอ ผู้ใช้ และประชากรทั่วไปในปัจจุบัน การวิจัยได้รวบรวมข้อมูลภาคเอกสารและการสำรวจภาคสนามจากจังหวัดอื่น ๆ ที่มีชื่อเสียงด้านผ้าจืด ได้แก่ อุบลราชธานี มหาสารคาม ร้อยเอ็ด ชัยภูมิ กาฬสินธุ์ มุกดาหาร อุตรธานี และหนองคาย ข้อมูลที่ได้แบ่งเป็นข้อมูลผ้าจืดในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และผ้าจืดในจังหวัดยโสธร สำหรับข้อมูลผ้าจืดในภาคตะวันออกเฉียงเหนือประกอบด้วย ความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับผ้าจืดในอีสาน ความเชื่อ ขนบธรรมเนียม และวัฒนธรรม ชนิดและการนำผ้าจืดไปใช้ในโอกาสต่าง ๆ รวมถึงเทคนิคการทอ ในส่วนของผ้าจืดในจังหวัดยโสธรประกอบด้วยข้อมูลเกี่ยวกับผ้าจืดในจังหวัดยโสธร เน้นแหล่งทอผ้าจืด แหล่งผลิตผลิตภัณฑ์จากผ้าจืดและการจำแนกลายของผ้าจืด จากการศึกษาพบว่าเทคนิคการทอจืดและลวดลายจืดในหลายจังหวัดมีความคล้ายคลึงกัน จะมีความแตกต่างกันบ้างเฉพาะชื่อของลาย ซึ่งเกิดจากสำเนียงท้องถิ่น ความซับซ้อน

ของลายขึ้นอยู่กับความสามารถเฉพาะตัวของผู้ทอ ซึ่งทำหน้าที่ออกแบบลายเอง ในการศึกษานี้ได้ จำแนกประเภทของลายจิตตามความซับซ้อนของลายจากการออกแบบเป็น 4 ประเภทคือ

1. ลายพื้นฐาน
2. ลายที่เลียนแบบสิ่งแวดลอม
3. ลายผสม หรือลายขั้นสูง
4. ลายเพื่อกิจกรรมพิเศษ

ผ้าจิตในจังหวัดยโสธร ปัจจุบันทอด้วยฝ้ายหรือใยสังเคราะห์ เช่น ฝ้ายไหม สีที่ใช้เป็น สีสังเคราะห์ ลวดลายในอดีตยังพอลาได้จากผ้าที่เก็บไว้โดยนักสะสมผ้าและผ้าเก่าที่เก็บไว้กับวัด สำหรับผ้าจิตจังหวัดอื่น ๆ ที่สำรวจประกอบการศึกษาในงานวิจัยนี้ มีรายละเอียดที่น่าสนใจดังนี้

อุบลราชธานี : เป็นจังหวัดที่เป็นศูนย์กลาง และต้นกำเนิดของผ้าอีสานหลายประเภท มีพิพิธภัณฑ์ผ้า และยังมี การอนุรักษ์ลายของผ้าเก่า ผ้าจิตในปัจจุบันมีผลิตด้วยฝ้ายและไหม การย้อม มีทั้งสีธรรมชาติและสีสังเคราะห์ ลวดลายมีทั้งที่เป็นลายง่าย ๆ และลายที่มีความซับซ้อน

มหาสารคาม : เป็นจังหวัดที่มีนักวิจัยท้องถิ่น ซึ่งทำการศึกษาและรวบรวมลายจิตของ จังหวัดไว้ สำหรับผ้าจิตปัจจุบันยังคงทอเพื่อการ ใช้สอยในชีวิตประจำวันและในงานพิธีต่าง ๆ โดย นิยมทอด้วยฝ้าย และใช้สีสังเคราะห์รูปแบบของลาย เป็นลายง่าย ๆ

ชัยภูมิ : เป็นจังหวัดหนึ่งที่ได้รับการส่งเสริมเรื่องผ้าอย่างมาก เพราะมีผู้ว่าราชการ- จังหวัดเป็นผู้เชี่ยวชาญ และนักสะสมผ้าที่มีชื่อเสียง การผลิตผ้าจิตมีทั้งเพื่อการพาณิชย์และใช้ในชีวิต ประจำวัน โดยเฉพาะในส่วนที่ผลิตเชิงพาณิชย์ จะทอเป็นผ้าผืนเพื่อใช้ในการตกแต่งและใช้สอยใน คริวเรือน เช่น ผ้าคลุมโต๊ะ ผ้าคลุมเตียง โดยผลิตทั้งที่เป็นฝ้ายหรือไหม ย้อมด้วยสีธรรมชาติ หรือ สีสังเคราะห์ รูปแบบของลายมีทั้งที่เป็นลายง่าย ๆ และลายที่ซับซ้อน

กาฬสินธุ์ : เป็นจังหวัดที่มีกลุ่มชนชาวภูไทที่มีความสามารถพิเศษในการทอ และมีการ พัฒนาการทอจิตขั้นสูง เรียกว่า "แพรวา" โดยสอดสีหลายสีในแนวเดียวกัน (จิตทั่วไปจะเป็นสีเดียว ในแนวเส้นพุ่งเดียวกัน) ลวดลายจะยากและซับซ้อนและสวยงาม นิยมทอด้วยไหมเท่านั้น การย้อมสี มีทั้งที่เป็นสีธรรมชาติ หรือสีสังเคราะห์

อุดรธานี : เป็นจังหวัดที่ส่งเสริมการทอผ้าจิตในเชิงพาณิชย์ มีทั้งที่เป็นลายง่าย ๆ และ ลายซับซ้อน ผลิตเป็นผ้าเพื่อนำไปผลิตผลิตภัณฑ์อื่น ๆ และผ้าผืนสำหรับตัดชุดได้ด้วย (นอกจากนี้ยังนำ เอาการทอจิตไปผสมกับเทคนิคการทออื่น ๆ ในผ้าผืนเดียวกัน) นิยมผลิตด้วยฝ้ายหรือใยสังเคราะห์ เช่น ฝ้าย ไหม ใช้สีสังเคราะห์

มุกดาหาร, ร้อยเอ็ด และหนองคาย : ยังคงมีการทอจิดเพื่อใช้ในชีวิตประจำวัน และงานพิธีต่าง ๆ ลวดลายมีทั้งที่เป็นแบบง่าย ๆ และที่ซับซ้อนขึ้นอยู่กับหน้าที่ใช้สอยของผ้าจิดที่ทอ นิยมใช้ฝ้าย สีสังเคราะห์ และสีธรรมชาติ

การวิจัยนี้ จะเป็นประโยชน์โดยตรงต่อผู้ที่สนใจศึกษาเทคนิคและลวดลายของผ้าทอ โดยเฉพาะผ้าจิด และอาจนำไปประยุกต์ใช้ในการพัฒนาผลิตภัณฑ์ประเภทต่าง ๆ จากผ้าทอด้วย

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

Project Title : A study of kit patterns reservation at Yasothorn Province.

Investigator : Aurapin Pantong
Nuannoy Boonvong
Pandita Tantiwong

Year : July 1997

Abstract

Kit-weaving is the cultural heritage of the Putai and the Laos who immigrated and settled down in several provinces in the Northeastern part of Thailand. They weaved for their daily use and traditional festivals in the part. Recently, kit-weaving has been promoted in order to increase the population income. Yasothorn is one of the successful provinces that has supported the local population to produce many products from kit textile, for instance, Mon-Kit (traditional pillow), mattress and etcs. However, there are only simple kit-weaving patterns which take a short period of time have been produced in Yasothorn because of the commercial reason. The others beautiful and complicated patterns in the past have been ignored. Besides, they are not even interested in creating any new patterns.

The purpose of this study were to reserve kit patterns, weaving techniques in Yasothorn as well as promoting their cultural heritage appreciation and reservation on all old kit patterns to the weaver, the user and the society. The data were collected from research documents and survey from many provinces where they are famous on kit-weaving, such as Ubonrajathani, Mahasarakarm, Roy-ed, Chaiyapoom, Karasin, Mukdahan, Udon-thani and Nongkai. The data were divided into two parts, kit-weaving in the Northeastern part of Thailand and Kit-weaving in Yasothorn.

Kit-weaving in Northeastern part of Thailand were included general information of kit textile, their believe, culture and tradition, types and how to use kit textile in several occations, as well as kit-weaving technique. Kit-weaving in Yasothorn were included kit textile in Yasothorn which concentrated on weaving areas, production areas and the classification of kit patterns. It was founded that kit-weaving technique and kit patterns in many provinces were quite similar. Only the name of kit-patterns were different according to their dialects. The pattern complication was depended upon the weaver's ability who designed the pattern. This study has classified the kit patterns based on the pattern complication into 4 groups.

1. Fundamental pattern
2. The pattern related to the environment
3. Mixed pattern or advanced pattern
4. The pattern for special occation

Kit textile in Yasothorn at the present made of cotton or synthetic fiber and dyeing with synthetic dyes. The kit patterns in the past was found from personal cloth collectors or old clothes which were kept at the temples. There are also interesting information about kit textile from other provinces :

Ubonrajathani : The center and original different kinds of the Northeastern's textiles. There is textile museum and they also reserve the old-cloth's patterns. At the present, kit textile are made of cotton and silk. Dyeing with natural dyes and synthetic dyes. The patterns are available both simple and complicated patterns.

Mahasarakarm : There are local researchers who studied and collected kit patterns. Kit textile now is made for daily use and special occations. It usually made of cotton with synthetic dyes. The patterns are simple.

Chaiyapoom : This province, textile is highly supported because the governor is the textile specialist and also the famous textile collector. There are both kit-textile for commercial and for daily use. The commercial kit-textile is made for household-textiles such as table-cloth, bed-covered cloth. The materials are cotton or silk dyeing with natural dye or synthetic dyes. The patterns are available both simple and complicated patterns.

Karasin : The Putai in this province is highly capable on weaving. There is advanced kit-weaving called "Prair-war". They weave with several colors on the same line (usually only 1 color on 1 line). The patterns are complicated and beautiful. They use only silk and dyeing with natural dyes or synthetic dyes.

Udonthani : They made kit-textile for commercial. There are both simple and complicated patterns. Kit-textiles here are made for household textile and for dress. It made of cotton and synthetic fiber dyeing with synthetic dyes.

Mukdahan, Roy-ed and Nongkai : There are kit-weaving only for daily use and special occasion. There are both simple and complicated patterns depend upon the function of the cloths. Normally made of cotton and dyeing with natural dyes or synthetic dyes.

This research would be utilized for one who interested in studying the technique and patterns of weaving textile especially kit-textile. It also would be benefit for applying and developing new products from weaving textile.

สารบัญ

	หน้า
กิตติกรรมประกาศ	ii
บทคัดย่อภาษาไทย	iii
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	vi
สารบัญ	ix
รายการภาพประกอบ	xi
บทที่ 1 คำนำ	1
1.1 คำนำ	1
1.2 ความเป็นมาและวิธีทำวิจัย	3
1.3 การสำรวจแนวความคิดและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	13
1.3.1 การศึกษาด้านรูปแบบของลายทอและเทคนิคการผลิต	13
1.3.2 การศึกษาด้านประวัติศาสตร์และมานุษยวิทยา	15
1.3.3 การศึกษาและสำรวจสภาพการทอผ้าจิด	17
บทที่ 2 ผ้าจิดในภาคอีสาน	
2.1 ที่มาของผ้าจิดในภาคอีสาน	18
2.2 การนำผ้าจิดไปใช้งาน	21
2.2.1 ประเภทเครื่องแต่งกาย	21
2.2.2 ประเภทเครื่องใช้ เครื่องตกแต่งภายในบ้าน	24
2.2.3 ประเภทที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมทางศาสนา	26
2.3 กรรมวิธีการทอจิด	27
2.3.1 เก็บลายด้วยไม้ค้ำ	27
2.3.2 เก็บลายไว้ในตะกอลอย	27
2.3.3 เก็บลายไว้ในตะกอแนวตั้ง	28

สารบัญ

	หน้า
บทที่ 3 รูปแบบลายฉลุในจังหวัดยโสธร	50
3.1 ข้อมูลทั่วไปเกี่ยวกับจังหวัดยโสธร	50
3.2 ผ้าฉลุในจังหวัดยโสธร	51
3.2.1 แหล่งทอผ้าฉลุเพื่อทำหมอน	52
3.2.2 แหล่งผลิตหมอนฉลุ	53
3.3 การจำแนกรูปแบบลายฉลุ	55
3.3.1 ปัจจัยที่มีผลต่อรูปแบบลายฉลุ	57
3.3.2 ลักษณะเฉพาะของลายฉลุ	59
3.3.3 รูปแบบลายฉลุ	60
บทที่ 4 สรุปและข้อเสนอแนะ	93
บรรณานุกรม	117

สถาบันวิทยบริการ

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

เลขที่	07
	สท 15
เลขทะเบียน	009698
วัน.เดือน.ปี	16 ก.ค. 42

รายการภาพประกอบ

ภาพที่		หน้า
1	แสดงการห่มผ้าเบี่ยงของพ่อใหญ่สัมฤทธิ์	29
2	ผ้าเบี่ยงย้อมสีแดงครั้งของนางลำไย สีส้ม	29
3	ผ้าเบี่ยงลายปักหวายน้อย	30
4	ผ้าพาดไหล่ของผู้ป่าวประกอบด้วยลายนาคและลายกาบอยู่ในแถบริม 2 ข้างเป็นลายเชิง	30
5	แสดงการแต่งกายของชาวภูไทชาย-หญิง	31
6	ลายจิตบนผ้าแพวของชาวภูไท	31
7	ผ้าแพนของชาวภูไท	32
8	ผ้าซิ่นประกอบด้วยหัวซิ่น(แถบบน)ตัวซิ่นซึ่งเป็นผ้ามัดหมี่ ลายหมี่คั่นและตีนซิ่น(แถบล่าง)	33
9	ผ้าซิ่นจากประเทศลาว ตัวซิ่นเป็นมัดหมี่ลายบัวหลามตัดและลายนาค	33
10	หัวซิ่นลายหมากต้อม(ลายแถบทางตั้ง)ตัวซิ่นเป็นซิ่นทิว(ลายแถบทางแนวตั้ง)	34
11	ตีนซิ่นฝ้าย	34
12	ผ้าซิ่นไหมคำของเจ้านาย	35
13	ซิ่นมัดหมี่โบราณอายุกว่า 100 ปี	35
14	ผ้าซิ่นมุก	36
15	แสดงวิธีการทอมุกด้วยยี่น ช่วงที่ถูกทำให้เกิดลายได้แก่ สีขาว, เหลือง, ทอง	36
16	ผ้าเมตรลายจิต	37
17	ผ้าสามกษัตริย์	37
18	หมอนขวาน	38
19	หมอนแก้วลูก	38
20	หมอนหกลูก ย้อมสีวิทยาศาสตร์	39
21	หน้าหมอนหกลูก ย้อมสีธรรมชาติ	39
22	หมอนโกนของชาวภูไท	40
23	หมอนแก้วลูก	40
24	ผ้าหมอนอนวัดศรีฐาน	41
25	ผ้าหมอนอนของชาวภูไท	41
26	ผ้าหมอนอนของชาวภูไท	42
27	แพรกันส้วมของป่าวสาวชาวภูไท	42

รายการภาพประกอบ

ภาพที่		หน้า
28	ผ้าพื้นลายจิด ด้ายย้อมสีเทาเข้มจากเปลือกไม้กอก	43
29	ผ้าห่อคัมภีร์ ลายห่อปราสาท สมบัติของนางแก้ว พลเสนา	44
30	ธง วัดทุ่งสว่าง	45
31	ธง วัดนรธรรมาราม	45
32	ธง วัดนรธรรมาราม	46
33	ธง วัดโพธิ์ไทร	46
34	แสดงการใช้มือยกตะกอลอยที่อยู่ด้านบนเส้นยืน	47
35	แสดงการใช้เท้าเกี่ยวตะกอลอยที่อยู่ด้านล่างเส้นยืน	47
36	แสดงการใช้ไม้ค้ำที่เก็บลายไว้ในตะกอแนวตั้งเพื่อแยกเส้นยืนออกตามลาย	48
37	แสดงการสอดไม้ด้ามเปิดช่องระหว่างเส้นยืน เพื่อสอดเส้นพุ่งให้เกิดลาย	48
38	แสดงการใช้ตะกอแนวตั้งในกรณีผ้าหน้ากว้างต้องมีผู้ช่วยในการยกเส้นยืนขึ้นตามลาย	49
39	ผ้าจิดสำหรับทำหมอน ทอต่อเนื่องกัน แบ่งเป็นลอค โดยการใช้เส้นสีมาคั้น	66
40	โครงด้านในหมอนสามเหลี่ยมชนิด 10 ลูก	66
41	โครงด้านในที่เย็บติดกับผ้าจิดโดยรอบ	67
42	โครงหมอนที่เย็บปิดหัวหมอนแล้วด้านหนึ่ง ส่วนอีกด้านสำหรับใส่หนุน	67
43	หมอนหกลูก	68
44	หมอนหก (ชนิดยาว)	68
45	หมอนเก้าลูก	69
46	หมอนสามเหลี่ยม	69
47	หมอนหกลูก	70
48	ที่รองนั่ง	71
49	ที่นอน	71
50	ผ้าเบี่ยง	72
51	ผ้าห่มลายจิด	72
52	ลายจิดในโทนสีธรรมชาติ	73
53	ผ้าแฉว ของแม่คำสอน	73

รายการภาพประกอบ

ภาพที่		หน้า
54	ลายพื้นฐาน ประกอบด้วยระนาบสามเหลี่ยม เรียงสลับสี คั่นด้วยลายเส้น	74
55	ลายพื้นฐาน ประกอบด้วยระนาบสามเหลี่ยมมุมฉาก เรียงสลับสี คั่นด้วยแถบสี	74
56	ลายพื้นฐาน ประกอบด้วยระนาบสามเหลี่ยม สี่เหลี่ยม จัดเรียงอยู่ในแถบสลับสี	74
57	ลายพื้นฐาน ส่วนกลางภาพประกอบด้วยระนาบสามเหลี่ยมและสี่เหลี่ยม	75
58	ลายพื้นฐาน ประกอบด้วยระนาบรูปสี่เหลี่ยมนำมาจัดองค์ประกอบ	75
59	ลายพื้นฐาน นำเส้นในลักษณะเส้นต่อเนื่องและเส้นประในแนวตั้ง	76
60	ลายพื้นฐาน นำเส้นและรูปสี่เหลี่ยมขนาดเล็กมาประกอบให้เกิดรูปสี่เหลี่ยมขนาดใหญ่	76
61	ลายดอกแก้ว	77
62	ลายดอกจิก	77
63	ลายดอกรัก	77
64	ลายกาบ	78
65	ลายกาบ	78
66	ลายช่อดอกหมากหรือลายแข่งหมาก	78
67	ลายต้นไม้	79
68	ลายลูกหวาย หรือลายบักหวายน้อย	79
69-72	ลายที่เลียนแบบมาจากผลหรือเมล็ด ท้องถื่นเรียกว่าลายหน่วย	80
73	ลายสับประรด	81
74	ลายคน	81
75	ลายคนขี่ม้า	81
76	ลายช้าง	82
77	ลายม้า	82
78	ลายผีเสื้อและแมงงอด	82
79-85	ลายขอ เป็นลายที่เลียนแบบจากตะขอ	83-84
86	ลายโคมหัว (เลียนแบบจากโคมไฟ)	85
87	ลายพัดลม	85
88	ลายตะเกียง	85
89	ลายหอบปราสาท (เลียนแบบจากลายฟ้าห่มคัมภีร์โบราณ)	86
90	ลายธรรมาสน์	86

รายการภาพประกอบ

ภาพที่		หน้า
91	ลายนาคเจ็ดเศียร	87
92	ลายนาคหนึ่งตัว	87
93	ลายตัวมอม	87
94	ลายฉัตรผสมระหว่างลายหลักคือลายนาค 2 ตัว	88
95	ลายฉัตรผสมในแถบมีโครงลายหลักเป็นเส้นซิกแซก	88
96	ลายฉัตรผสมเป็นลายสมัยใหม่	89
97	ธงจากวัดฟ้าห่วนเหนือ	89
98	ธงจากวัดทุ่งสว่าง	90
99	ลายเลียนแบบจากสิ่งก่อสร้าง	90
101-103	ตัวอย่างลายฉัตรที่หัวชั้น เป็นลายเรขาคณิตขนาดเล็ก	91
104-107	ตัวอย่างลายฉัตรที่ตีนชั้น เป็นลายเรขาคณิตขนาดเล็ก	92
108	ปราสาทเขาพนมรุ้ง	96
109	นาคบายศรี	96
110	ปีกไก่แปลงหรือขาเป็ย	97
111	ขอแขนง	97
112	ยอดดอกรัง (ฮัง)	98
113	ขออุตร	98
114	บายศรีหน่วย	99
115	แมงกะเบ็ย (ผีเสื้อ)	99
116	บายศรีน้อย	99
117	นาคเป่าแคน	100
118	ปลาขาว	100
119	ขอเคลือบดอก	100
120	(จัน)บันไดลิง	101
121	บายศรี	101
122	คอกม้า	101
123	ยันต์	102

รายการภาพประกอบ

ภาพที่		หน้า
124	สาวลีม่าง	102
125	ขอดาว	102
126	เกล็ดปลา	103
127	ข้าวหลามตัด	103
128	บายศรีเจี้ยว (แข็ง)	103
129	กระทง	104
130	บายศรีปักแว่น	104
131	ช้าง	104
132	กะแพม	105
133	นาคขาว	105
134	อั้งเปาะ	105
135	แมงงอด (แมงป่อง)	106
136	จิดปุม	106
137	ขอบักจับ	106
138	บีกไก่ใหญ่	107
139	ลูกศร	107
140	ก้านหุ้ม (ร่ม)	108
141	หน่วย	108
142	งูเหลือม	108
143	ไม้ทราบซื่อ	109
144	บายศรีขอดาวช้าง	109
145	คลองเอี้ยกัญแจ	109
146	ทาง	110
147	ดอกปักแว่น	110
148	ธรรมมาส	110

รายการภาพประกอบ

ภาพที่		หน้า
149	คลองเอี้ยบายศรี	111
150	ไม้ทราบชื่อ	111
151	จืดปีก	111
152	โคกสาม	112
153	ขอหน่วย	112
154	ดอกพิกุล	112
155	สะพานหลงขอ	113
156	กระบอก	113
157	กระบอก	114
158	ไม้ทราบชื่อ	114
159	เม็ดสาคุ	114
160	ดอกบัวใหญ่	115
161	เจียงเสา	115
162	ยอดนาค	116
163	ดอกขี้ใหญ่	116
164	พัว (ขี้) ดอกขี้	116

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

1.1 คำนำ

ความพยายามในการพัฒนาประเทศไทยจากประเทศเกษตรกรรมและกสิกรรมมาเป็นประเทศอุตสาหกรรมนั้น ได้สร้างความเปลี่ยนแปลงต่อวิถีชีวิตของประชากรไทย ทั้งที่อยู่ในเมืองหลวงและในชนบท เป้าหมายในการพัฒนาเศรษฐกิจด้วยอุตสาหกรรม ทำให้เกิดการแข่งขัน ให้ความสนใจเชิงปริมาณและความรวดเร็วมากกว่าความลึกซึ้งด้านศิลปหัตถกรรม ประชากรส่วนใหญ่เลือกที่จะประกอบอาชีพด้านอุตสาหกรรม เพราะรายได้สูงกว่าการทำเกษตรกรรมกสิกรรม หรืองานหัตถกรรม มีผลกระทบโดยตรงต่องานศิลปหัตถกรรม ซึ่งเป็นวัฒนธรรมดั้งเดิม ทำให้ขาดผู้สืบทอดลงตามลำดับ การทอผ้าจินตนิมิตเป็นตัวอย่งที่เห็นได้ชัด เจนด้านผลกระทบดังกล่าว ผ้าจิดเป็นผ้าทอพื้นเมืองที่มีชื่อเสียงและผลิตกันมากในจังหวัดต่าง ๆ ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย ในอดีตสตรีทุกคนในภาคนี้ จะได้รับการถ่ายทอดความรู้และฝึกฝนการทอผ้าตั้งแต่เป็นเด็ก อาจกล่าวได้ว่า เป็นหน้าที่และคุณสมบัติประจำตัวของสตรีที่ทำได้ ผ้าทอเหล่านี้ทำขึ้นเพื่อใช้ในวิถีชีวิตประจำวัน และในงานพิธีต่าง ๆ เช่น ผ้าทอที่ใช้สำหรับไหว้ผู้ใหญ่ในงานแต่งงาน หรือผ้าทอในงานพิธีทางศาสนา เป็นต้น ความวิจิตรของลายเกิดจากความสามารถเฉพาะตัวของผู้ทอ ซึ่งจะต้องมีความเชี่ยวชาญด้านเทคนิคการทอ มีความคิดสร้างสรรค์ ตลอดจนมีความสามารถเชิงศิลปะ จึงจะสามารถออกแบบลวดลายหรือผูกลายได้หลากหลาย สลับซับซ้อนแตกต่างกันไป และจะถ่ายทอดให้กับลูกหลานสืบทอดกันเรื่อยมา ปัจจุบันการทอผ้าจิดเป็นการทอเพื่อประโยชน์เชิงพาณิชย์ เน้นความรวดเร็วและปริมาณมากในระยะเวลาดังจำกัด อีกทั้งเป้าหมายในการใช้งานผ้าทอลายจิดปัจจุบันแตกต่างจากอดีต โดยที่เดิมเป็นการทอผ้าเป็นผืน เพื่อประโยชน์ใช้สอยเฉพาะอย่าง ทำให้ลักษณะลายมีความแตกต่างกัน มีการจัดวาง จังหวะ และออกแบบลายให้วิจิตร ตามความเหมาะสมของการใช้งาน เช่น ผ้าที่ใช้ในงานพิธีทางศาสนาอาจมีลวดลายที่สอดคล้องกับเรื่องราวทางศาสนา ปัจจุบันเปลี่ยนเป็นการทอเป็นผ้าเมตร ใช้ลายซ้ำ ๆ กัน และเลือกที่จะทำได้ง่ายและรวดเร็ว เพื่อนำผ้าทอนี้ไปทำผลิตภัณฑ์อื่น ๆ เช่น ทำหมอน ตัดเสื้อผ้า เป็นต้น เหล่านี้ล้วนเป็นเหตุผลประกอบทำให้การทอผ้าลายจิดปัจจุบันไม่มีมนำลายที่สลับซับซ้อนมาทำ และไม่มีเหตุจูงใจให้ผู้ประกอบการคิดสร้างสรรค์ลายใหม่ ๆ อีกทั้งผู้ที่ฝีมือในอดีตไม่ได้ทำการทอแล้ว เพราะมีอายุมากขึ้น ผ้าทอลายจิดที่มีลายเป็นพิเศษจึงถูกเก็บสะสมระจัดกระจายอยู่ที่เจ้าของผ้า นับวันจะสูญหายและหมดไปในที่สุด

ในระยะเวลากว่าสิบปีที่ผ่านมา ได้มีกลุ่มผู้สนใจได้พยายามศึกษารวบรวม และทำการวิจัยเกี่ยวกับผ้าไทยประเภทต่างๆ ผ้าชนิดเป็นผ้าทอพื้นเมืองชนิดหนึ่งซึ่งมีผู้พยายามรวบรวมข้อมูลต่างๆ ไว้ ทั้งการศึกษาหรือวิจัยที่ผ่านมา มีลักษณะแตกต่างกันขึ้นอยู่กับความชำนาญเฉพาะตัวของผู้วิจัยนั้น เช่น การศึกษาในแง่เทคนิคการทอ การรวบรวมลายโดยหน่วยงานที่มีหน้าที่ให้การส่งเสริมการผลิต หรือการวิจัยเพื่อสร้างความรู้สึภาคภูมิใจในงานศิลปหัตถกรรม หรือการวิจัยของนักมนุษยวิทยาในเชิงความสำคัญของผ้าชนิดต่อสังคมชาวอีสาน และในการวิจัยทั่วไปมักจะรวมถึงการแบ่งประเภท และชื่อของลายไว้ด้วย

การวิจัยเรื่อง "การศึกษาเพื่ออนุรักษ์ลายผ้าชนิดจังหวัดยโสธร"นี้ ดำเนินการโดยกลุ่มผู้วิจัยซึ่งเป็นนักออกแบบ จึงให้ความสนใจศึกษาเพื่อประโยชน์ในการศึกษาการออกแบบสิ่งทอ ลักษณะการวิจัยเน้นที่จะรวบรวมข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับการออกแบบ เช่น กำเนิดหรือที่มาของลาย แรงบันดาลใจ การสื่อความหมาย เทคนิคการผลิต เป็นต้น เป้าหมายสำคัญของการวิจัยนี้ นอกจากการอนุรักษ์ลายแล้ว ยังต้องการส่งเสริมให้มีการสืบทอด และถ่ายทอดความสำนึกในด้านความงามของลวดลายผ้าในอดีตแก่ผู้ผลิต ผู้ใช้ และประชากรในปัจจุบัน จังหวัดยโสธรเป็นศูนย์กลางที่มีการผลิตผ้าชนิดมากแห่งหนึ่งในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (หรือเรียกกันว่าภาคอีสาน) ทำให้มีช่างฝีมือที่สามารถทอผ้าลายชนิดได้เป็นจำนวนมาก และประชากรในจังหวัดมีความคุ้นเคยกับผ้าชนิด ถ้าจะมีการอนุรักษ์และสร้างสำนึกในด้านความงามของลวดลาย จังหวัดนี้จัดว่ามีคุณสมบัติที่เหมาะสมที่สุด นอกจากนี้พบว่ามีการเก็บสะสมผ้าเก่าอยู่บ้างเป็นส่วนตัว และในวัดหลายแห่งยังมีผ้าเก่า เช่น ผ้าห่ม ผ้าห่อคัมภีร์ ธงงานบุญพระเวศน์ ซึ่งเป็นตัวอย่างที่ดีในการศึกษาเรื่องลายของผ้าชนิดอีกด้วย การแบ่งกลุ่มลายผ้าชนิดในวิจัยฉบับนี้ ให้ความสำคัญกับความลึกซึ้งของการออกแบบลาย โดยแบ่งประเภทของรูปแบบลายชนิดตามความยาก และความซับซ้อนของลวดลายได้เป็น 4 ประเภท ได้แก่

1. ลายพื้นฐานที่เกิดจากข้อจำกัดของเทคนิคการผลิต
2. ลายที่เลียนแบบจากสิ่งแวดล้อมหรือจากจินตนาการ
3. ลายผสม
4. ลายเพื่อกิจกรรมพิเศษ

1.2 ความเป็นมาและวิธีทำวิจัย

พื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือหรือภาคอีสานเป็น 1 ใน 3 ของพื้นที่ทั้งหมดของประเทศไทย หรือเท่ากับ 170,218 ตารางกิโลเมตร ประกอบด้วยจังหวัดต่าง ๆ มีประชากรเป็นจำนวนมากซึ่งในอดีตทำเกษตรกรรม และใช้เวลาว่างทำหัตถกรรมเสริม เช่น จักสาน ทอผ้า ตีหม้อดิน ฯลฯ แต่เนื่องจากความแห้งแล้ง ทำให้ประชากรในภาคนี้มีความถนัดในการย้ายถิ่นฐานสูง และในการย้ายถิ่นฐานทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนและเผยแพร่เทคนิคหรืองานหัตถกรรมจากท้องถิ่นเดิม ทำให้ลักษณะงานหัตถกรรมหลายอย่างของจังหวัดต่าง ๆ ในภาคอีสานมีลักษณะคล้ายกันอยู่มาก ปัจจุบันพัฒนาการของชาติทำให้วิถีชีวิตของประชากรภาคอีสานเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม ผู้ประกอบอาชีพเกษตรกรรมลดน้อยลง ส่วนใหญ่นิยมทำงานในโรงงานอุตสาหกรรม หรือรับจ้างในเมืองใหญ่ ความสนใจและเวลาที่จะทำหัตถกรรมลดน้อยลง เพราะไม่สามารถสร้างรายได้เหมือนการทำงานประเภทอื่น อย่างไรก็ตามมีหัตถกรรมหลายประเภทที่ได้รับการสนับสนุนและส่งเสริมจากหน่วยงานหรือมีการนำมาพัฒนาการผลิตเป็นกิ่งอุตสาหกรรม ซึ่งมีผลดีในการสร้างรายได้ให้กับประชากร แต่จะมีผลกระทบต่อตัวหัตถกรรมเอง กล่าวคือการผลิตในระบบอุตสาหกรรมเน้นที่ความรวดเร็วและปริมาณมาก ทำให้ต้องตัดทอนขั้นตอนที่ซับซ้อนออก ทำให้รูปแบบของหัตถกรรมถูกเปลี่ยนแปลงไปทีละน้อย จนที่สุดจะไม่เหลือลักษณะเดิมเลยก็มี

ผ้าทอลายขิด เป็นตัวอย่างหนึ่งของหัตถกรรมพื้นบ้านภาคอีสานที่ได้รับการสนับสนุน และส่งเสริมการผลิตโดยหน่วยงานทั้งภาครัฐและเอกชนในปัจจุบัน หลายจังหวัดส่งเสริมให้มีการผลิตเพื่อนำไปทำผลิตภัณฑ์อื่น ๆ จนกลายเป็นสัญลักษณ์ของจังหวัดก็มี เช่น จังหวัดยโสธร ซึ่งสนับสนุนให้ประชากรผลิตผลิตภัณฑ์จากผ้าขิด เพื่อเป็นรายได้พิเศษ จนกลายเป็นอาชีพประจำ แทนที่จะทำเกษตรกรรม เช่น การผลิตหมอน และพรม ที่ ต.ศรีฐาน อ.ป่าดัว ซึ่งอยู่ห่างจาก อ.เมือง ประมาณ 26 กิโลเมตร ประกอบด้วย 7 หมู่บ้าน 2000 หลังคาเรือน รายได้จากการผลิตหมอนและพรมนี้ทำให้ประชากรทั้งหมู่บ้านมีฐานะดี และสามารถขยายกิจการ กระจายงานไปยังตำบลใกล้เคียง ทำให้มีการผลิตได้มาก ทั้งภายในประเทศและส่งออกต่างประเทศอีกด้วย บางจังหวัดส่งเสริมให้ทอผ้าขิดเป็นผ้าเมตร เพื่อใช้เป็นผ้าตัดเสื้อ เช่น จังหวัดอุดรธานี ลักษณะลวดลายที่นำมาใช้ทำผ้าสำหรับทำหมอน หรือผ้าตัดเสื้อ โดยรวมจะเป็นลายพื้นฐาน สามารถผลิตได้ง่ายและฝึกผู้ทอได้ง่ายด้วย นอกจากนี้ความต้องการของตลาดยังมีผลต่อลาย วัสดุ และสี ที่นำมาทำผ้าทอ จากเดิมที่ใช้ผ้าฝ้ายย้อมสีธรรมชาติ เปลี่ยนเป็นผสมเส้นใยสังเคราะห์หรือเป็นใยสังเคราะห์ ย้อมด้วยสียวิทยาศาสตร์เพื่อความคงทนและสีสรรที่สดใส เหล่านี้ล้วนเป็นปัจจัยที่ทำให้ลักษณะรูปแบบเดิมเปลี่ยนแปลงไปและค่อยหายไปจากความทรงจำ

ความงามตามธรรมชาติไม่ได้รับความสนใจจากประชากรรุ่นใหม่ ซึ่งต้องการความสะดวก คงทน รวดเร็ว นิยมเชิงปริมาณมากกว่าคุณภาพ ในเชิงการศึกษานับเป็นความสูญเสียและจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องมีการศึกษารวบรวมเทคนิคดั้งเดิม ตลอดจนลวดลายไว้เพื่อให้ชนรุ่นหลังได้ศึกษา และอาจเป็นประโยชน์ในการพัฒนาด้านสิ่งทอต่อไปในอนาคต

โครงการวิจัยนี้มีเป้าหมายที่จะศึกษาเพื่อการอนุรักษ์ลวดลายและกรรมวิธีการผลิตผ้าจิด และเพื่อส่งเสริมให้มีการสืบทอดและถ่ายทอดสำนักในด้านความงามของลวดลายผ้าในอดีตแก่ผู้ผลิต ผู้ใช้ ในปัจจุบัน โดยเบื้องต้นเลือกที่จะรวบรวมลายต่าง ๆ จากจังหวัดยโสธร ซึ่งเป็นจังหวัดที่ให้การสนับสนุนด้านการผลิตอย่างจริงจัง เป็นที่ยอมรับและเป็นสัญลักษณ์ประจำจังหวัดอีกด้วย อย่างไรก็ตามเมื่อเริ่มต้นการสำรวจภาคเอกสารพบว่า การทอผ้าลายจิดเป็นวัฒนธรรมการทอของชนชาติที่มีเชื้อสายภูไทและลาว โดยเฉพาะกลุ่มไทยลาวที่อาศัยอยู่ในจังหวัดต่าง ๆ ในภาคอีสาน อาจแบ่งเป็นกลุ่มใหญ่ ๆ ได้ดังนี้

1. กลุ่มที่อยู่ในเขตจังหวัดเลย นครราชสีมา และชัยภูมิ เป็นกลุ่มที่มีเชื้อสายลาวที่มีความใกล้ชิดกับหลวงพระบาง
2. กลุ่มที่อยู่ในเขตจังหวัดหนองคาย อุดรธานี และขอนแก่น มีความใกล้ชิดกับลาวจากเวียงจันทน์
3. กลุ่มที่อยู่ในจังหวัดอุบลราชธานี ยโสธร ร้อยเอ็ด มุกดาหาร และมหาสารคาม เป็นกลุ่มที่มีแนวโน้มไปทางลาวจากจำปาศักดิ์ และ
4. กลุ่มชนที่เป็นภูไท เคยอยู่กับลาวในดินแดนล้านช้างและอพยพสู่ภาคอีสานของไทย เป็นชนกลุ่มน้อยที่มีลักษณะพิเศษ คือ มักจะอยู่เป็นกลุ่มอิสระเฉพาะเผ่าพันธุ์ แต่เนื่องจากเคยอยู่รวมกับลาวมาก่อนเป็นเวลานาน จึงมีวัฒนธรรม และความเชื่อบางอย่างใกล้เคียงกัน ชนกลุ่มนี้มีการกระจายอยู่ในจังหวัดนครพนม มุกดาหาร สกลนคร กาฬสินธุ์ และบางอำเภอในจังหวัดอุบลราชธานี

จะเห็นได้ว่าการทอผ้าลายจิดอยู่ในวงกว้างครอบคลุมหลายจังหวัด ประกอบกับความถนัดในการโยกย้ายถิ่นฐานของประชากร ในภาคนี้สูงมาก ทำให้วัฒนธรรม และความเชื่อมีผลต่อรูปแบบของลวดลายผ้าจิดในท้องถิ่นต่าง ๆ พบว่าลายจิดลายเดียวกัน อาจพบได้ในหลายจังหวัด และแต่ละแห่งต่างยืนยันว่าเกิดจากท้องถิ่นของตน จึงเป็นการยากที่จะเจาะจงให้ชัดเจนว่าลายแต่ละลายมีกำเนิดมาจากที่ไหน สำหรับจังหวัดยโสธรเองเป็นจังหวัดที่แยกมาจากจังหวัดอุบลราชธานี และการส่งเสริมในปัจจุบันเน้นด้านการผลิตผ้าจิดเพื่อทำหมอนและที่นอน ลวดลายที่ใช้เป็นลายเล็กและง่าย ๆ การติดตามรวบรวมลายจึงต้องขยายวงกว้างถึงจังหวัดอื่น ๆ อีกหลายจังหวัด เพื่อรวบรวมลายให้ได้มากที่สุด และ

วิเคราะห์แบ่งกลุ่มตามแนวทางของศาสตร์การออกแบบต่อไป

วิธีทำวิจัยได้แบ่งขั้นตอนดังต่อไปนี้

1.2.1 ขั้นตอนและวิธีการเก็บข้อมูล มีรายละเอียดดังนี้

ก. การรวบรวมข้อมูลทุติยภูมิ เพื่อหาข้อมูลลักษณะลายพื้นฐาน กรรมวิธีการ
ผูกลาย รูปแบบของลายหรือการสื่อความหมายของลาย ตลอดจนแหล่งผลิตผ้าจิดในปัจจุบัน ฯลฯ
จากวารสารและเอกสารที่เกี่ยวข้อง เช่น เอกสารการวิจัย เอกสารจากกรมส่งเสริมอุตสาหกรรม
เอกสารเผยแพร่จากจังหวัดต่าง ๆ ฯลฯ ข้อมูลส่วนหนึ่งใช้ประกอบการวิเคราะห์สรุป ข้อมูลส่วนหนึ่ง
ใช้ประโยชน์ในการเตรียมการเพื่อการรวบรวมข้อมูลปฐมภูมิ

ข. การรวบรวมข้อมูลปฐมภูมิ เป็นการรวบรวมจากการสังเกตการณ์ การ
สำรวจในพื้นที่ การสัมภาษณ์ และการเก็บตัวอย่างผลิตภัณฑ์ในอดีตและสิ่งทำตัวอย่าง ผู้วิจัยและผู้
ร่วมวิจัยเป็นผู้สัมภาษณ์และสำรวจด้วยตนเอง พร้อมผู้ช่วยด้านเทคนิค เช่น ผู้มีความรู้เรื่องผ้า ช่าง
ถ่ายภาพ ทั้งนี้เพื่อป้องกันความเข้าใจผิดด้านศัพท์เทคนิคและขั้นตอนการผลิต

การคัดเลือกตัวอย่างเพื่อรวบรวมข้อมูล

ประกอบด้วยผู้เกี่ยวข้องโดยตรงกับการทอผ้าจิดในอดีตและปัจจุบันในจังหวัดต่าง ๆ
รวม 9 จังหวัด ได้แก่ ชัยภูมิ มหาสารคาม ร้อยเอ็ด ยโสธร อุบลราชธานี กาฬสินธุ์ มุกดาหาร
อุดรธานี และหนองคาย ดังนี้

1. ผู้อาวุโส ช่างทอในปัจจุบัน และกลุ่มแม่บ้านประจำหมู่บ้านต่าง ๆ รวม 170 คน
2. ข้าราชการระดับจังหวัด ได้แก่ ผู้ว่าราชการจังหวัด อุตสาหกรรมจังหวัด พัฒนา-
การจังหวัด รวม 27 คน
3. ข้าราชการระดับท้องถิ่น ได้แก่ นายอำเภอ กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ครู รวม 97 คน
4. นักวิจัยท้องถิ่น ผู้รู้เรื่องผ้าท้องถิ่น หรือ นักสะสมผ้าเก่า รวม 18 คน

จำนวนตัวอย่างแต่ละกลุ่มขึ้นอยู่กับขนาดของชุมชน หรือแหล่งผลิตที่สำรวจซึ่งอยู่เป็นกลุ่มบ้าง แยกเป็น
ครัวเรือนบ้าง การสำรวจบางส่วนมีเจ้าหน้าที่ระดับท้องถิ่นให้ความช่วยเหลือแนะนำเรื่องภาษา พื้นที่
ที่เข้าสำรวจส่วนหนึ่งได้จากการเตรียมการเบื้องต้นจากเอกสารและคำแนะนำจากเจ้าหน้าที่ที่รับผิดชอบ
อีกส่วนหนึ่งได้จากคำบอกเล่าระหว่างสำรวจ จังหวัดยโสธร อุบลราชธานี มหาสารคาม และชัยภูมิ
มีจำนวนตัวอย่างมากกว่าเมื่อเปรียบเทียบกับจังหวัดอื่น ๆ ซึ่งมีการทอจิดกระจาย และได้รับ
การส่งเสริมจากราชการในวงจำกัด

การสำรวจพื้นที่รวม 6 ครั้ง ดังรายละเอียดต่อไปนี้

ครั้งที่ 1 การสำรวจเบื้องต้น จังหวัดยโสธร และจังหวัดอุบลราชธานี ระหว่างวันที่ 29 เมษายน - 5 พฤษภาคม 2535 รวม 7 วัน

ครั้งที่ 2 การสำรวจจังหวัดใกล้เคียง จังหวัดร้อยเอ็ด มหาสารคาม ระหว่างวันที่ 30 พฤษภาคม - 7 มิถุนายน 2535 รวม 7 วัน

ครั้งที่ 3 การสำรวจจังหวัดใกล้เคียงเพิ่มเติม ได้แก่ จังหวัดชัยภูมิ และสำรวจเพิ่มเติมจังหวัดเดิมจากครั้งที่ 1 และ 2 ได้แก่ มหาสารคาม ร้อยเอ็ด ยโสธร อุบลราชธานี ระหว่างวันที่ 28 มีนาคม - 7 เมษายน 2536 รวม 11 วัน

ครั้งที่ 4 การสำรวจเพิ่มเติมจังหวัดข้างเคียง ได้แก่ จังหวัดมุกดาหาร กาฬสินธุ์ อุรธานี และหนองคาย ระหว่างวันที่ 23 เมษายน - 7 พฤษภาคม 2536 รวม 15 วัน

ครั้งที่ 5 การสำรวจเพื่อการเปรียบเทียบผลผลิตและหาแหล่งผลิตตัวอย่าง จังหวัดชัยภูมิ มหาสารคาม ยโสธร และอุบลราชธานี ระหว่างวันที่ 15 พฤษภาคม - 24 พฤษภาคม 2536 รวม 10 วัน

ครั้งที่ 6 การสำรวจเพิ่มเติมเฉพาะจังหวัดยโสธร ระหว่างวันที่ 12-17 ตุลาคม 2536 รวม 6 วัน

จำนวนตัวอย่างในจังหวัดต่างๆ ขึ้นอยู่กับจำนวนหมู่บ้านที่สำรวจ โดยเฉลี่ยหมู่บ้านละ 3-5 ตัวอย่าง เฉพาะหมู่บ้านที่มีการผลิต หรือมีตัวอย่างฟาจิด หรือมีผู้สูงอายุในการให้ข้อมูล มีรายละเอียดแต่ละจังหวัดดังต่อไปนี้

จังหวัดยโสธร ได้แก่

อำเภอป่าดิว : บ้านเชียงเครือ บ้านโคกนาโก บ้านศรีฐาน บ้านป่าดอง

บ้านโพธิ์ศรี บ้านหนองเรือ บ้านหนองคู บ้านนิคม

อำเภอเมือง : บ้านสะแนน บ้านเชียงคำ บ้านหนองเรือ บ้านสิงห์

อำเภอค้อวัง : บ้านโพนแบง บ้านชุมเงิน บ้านศิริพัฒนา

อำเภอเลิงนกทา : บ้านโคกสว่าง บ้านหนองเชียงโต บ้านป่าดาด บ้านนาสะไม

บ้านโนนแดง บ้านสร้างมี้ง

อำเภอคำเขื่อนแก้ว : บ้านโขง บ้านโคกกลาง

อำเภอมหาชนะชัย : บ้านฟ้าห่วน บ้านหนองคู

จังหวัดอุบลราชธานี ได้แก่

- อำเภอเมือง : บ้านฟ้าป่อ บ้านเขื่องคำ บ้านถ่อนใหญ่ บ้านเหล่าเสือโก้ก
อำเภอเขื่องใน : บ้านท่าค้อ บ้านโพมทราย บ้านกุดกะเสียน
อำเภอขามเฒ่า : บ้านหินชิว บ้านคำเดื่อน้อย
อำเภอพนา : บ้านจานลาน บ้านน้ำพวม บ้านนาชุม บ้านสร้อย บ้านไทรงาม
บ้านเปลือย
อำเภอหัวตะพาน : บ้านคำพระ บ้านกุดชวย
อำเภอโพธิ์ไทร : บ้านสำโรง
อำเภอเขมราฐ : บ้านหนองฝือ

จังหวัดมหาสารคาม ได้แก่

- อำเภอเมือง : บ้านหนองเขื่อนช้าง บ้านหินลาด บ้านเหล่าขนาด บ้านหัน
บ้านลาด
อำเภอบรบือ : บ้านก่าพี บ้านโนนแดง

จังหวัดชัยภูมิ ได้แก่

- อำเภอคอนสาร : บ้านโนนคูณ บ้านกุดมะนาว บ้านเขว้า บ้านโนนเสลา
บ้านโนนหัน
อำเภอภูเขียว : บ้านภูเขียว

จังหวัดร้อยเอ็ด ได้แก่

- อำเภอเมือง : บ้านหวายหลิม บ้านหนองคำ
อำเภอโพนทอง : บ้านคำพระอุ่ง

จังหวัดมุกดาหาร ได้แก่

- อำเภอคำชะอี : บ้านหนองโอใหญ่ บ้านนาดอน บ้านหนองสูง

จังหวัดกาฬสินธุ์ ได้แก่

- อำเภอคำม่วง : บ้านโพน บ้านหนองอีเหล่า บ้านคำพิมล

จังหวัดอุดรธานี ได้แก่

- อำเภอเมือง : บ้านถ่อนใหญ่ บ้านเม่น บ้านนาข่า
อำเภอหนองหาน : บ้านหนองเม็ก

จังหวัดหนองคาย ได้แก่

อำเภอโพนพิสัย : บ้านวังหลวง บ้านศรีรุ่งเรือง บ้านหนองผักแว่น

รวมทั้งสิ้นประมาณ 73 หมู่บ้าน จำนวนตัวอย่าง 312 ตัวอย่าง (ดูแผนที่ประกอบหน้า 9-12)

1.2.2 การวิเคราะห์ข้อมูล

เป็นการประเมินผล สรุปจากภาคเอกสาร และการสำรวจภาคสนาม ตลอดจนข้อคิดเห็น ข้อเสนอแนะจากการสัมภาษณ์ โดยแบ่งข้อมูลเป็นหมวดหมู่ ดังนี้

ก. ข้อมูลที่เกี่ยวกับฟ้าขีดในภาคอีสานโดยรวม เป็นข้อมูลส่วนหนึ่งจากเอกสารวิจัย และเอกสารจากหน่วยงานราชการ รวมถึงข้อคิดเห็นส่วนบุคคลจากผู้เชี่ยวชาญด้านฟ้า และฟ้าผ่าในจังหวัดต่างๆ ทำให้ทราบถึงที่มาของฟ้าขีดในภาคอีสาน การนำฟ้าขีดไปใช้งานพิธีต่าง ๆ ตลอดจนกรรมวิธีการผลิตในอดีตจนถึงปัจจุบัน

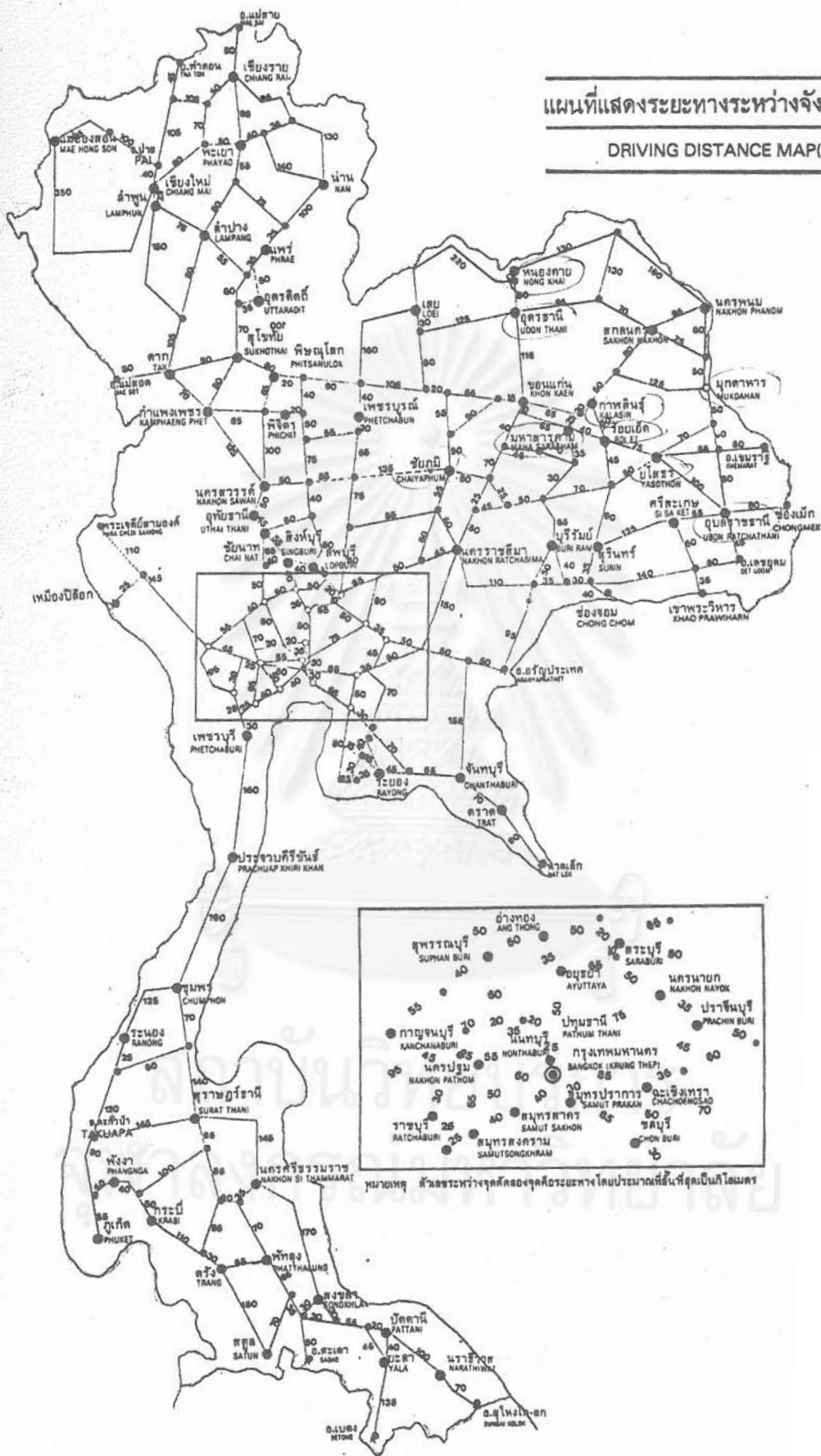
ข. ข้อมูลของฟ้าขีดในจังหวัดยโสธร เป็นข้อมูลทั่วไปเกี่ยวกับจังหวัดยโสธร และฟ้าขีดในจังหวัดยโสธร ความเกี่ยวข้องหรือลักษณะของฟ้าขีดในจังหวัดเดิมคือ จังหวัดอุบลราชธานี ก่อนที่แยกเป็นจังหวัดยโสธร ลักษณะฟ้าขีดในจังหวัดยโสธรปัจจุบัน และการจำแนกรูปแบบของลายขีดและวิธีการทอขีดของจังหวัดยโสธร ตลอดจนเทคนิคการผลิตผลิตภัณฑ์จากฟ้าขีดอีกด้วย

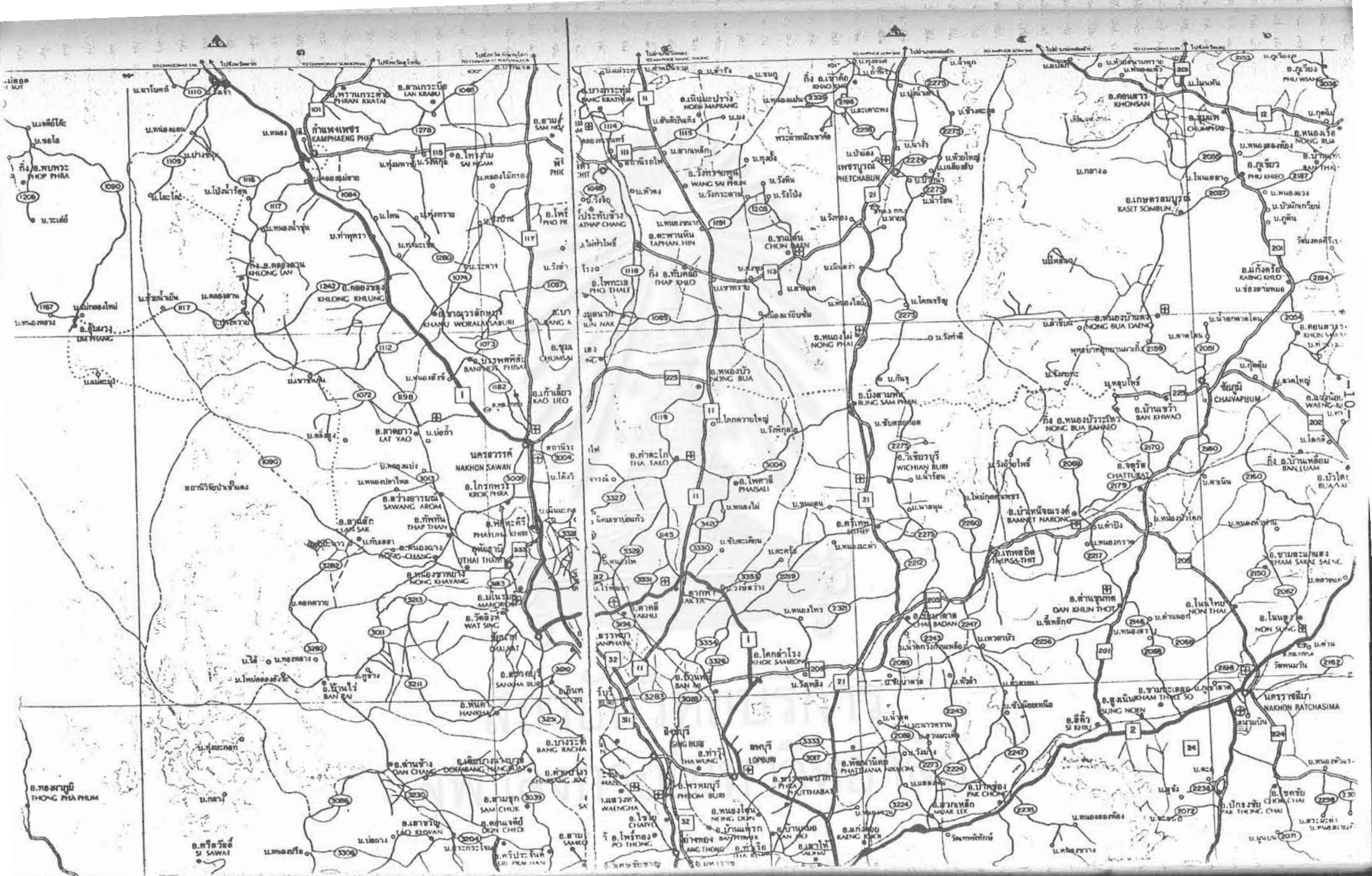
ค. ข้อมูลของฟ้าขีดในจังหวัดใกล้เคียง เพื่อเปรียบเทียบพื้นฐานหรือวิธีการผลิต ลักษณะลาย ความคล้ายหรือความต่างระหว่างชื่อของลาย หรือการเรียกชื่อในแต่ละจังหวัด เพื่อให้วิเคราะห์เปรียบเทียบกับลายฟ้าขีดของจังหวัดยโสธร

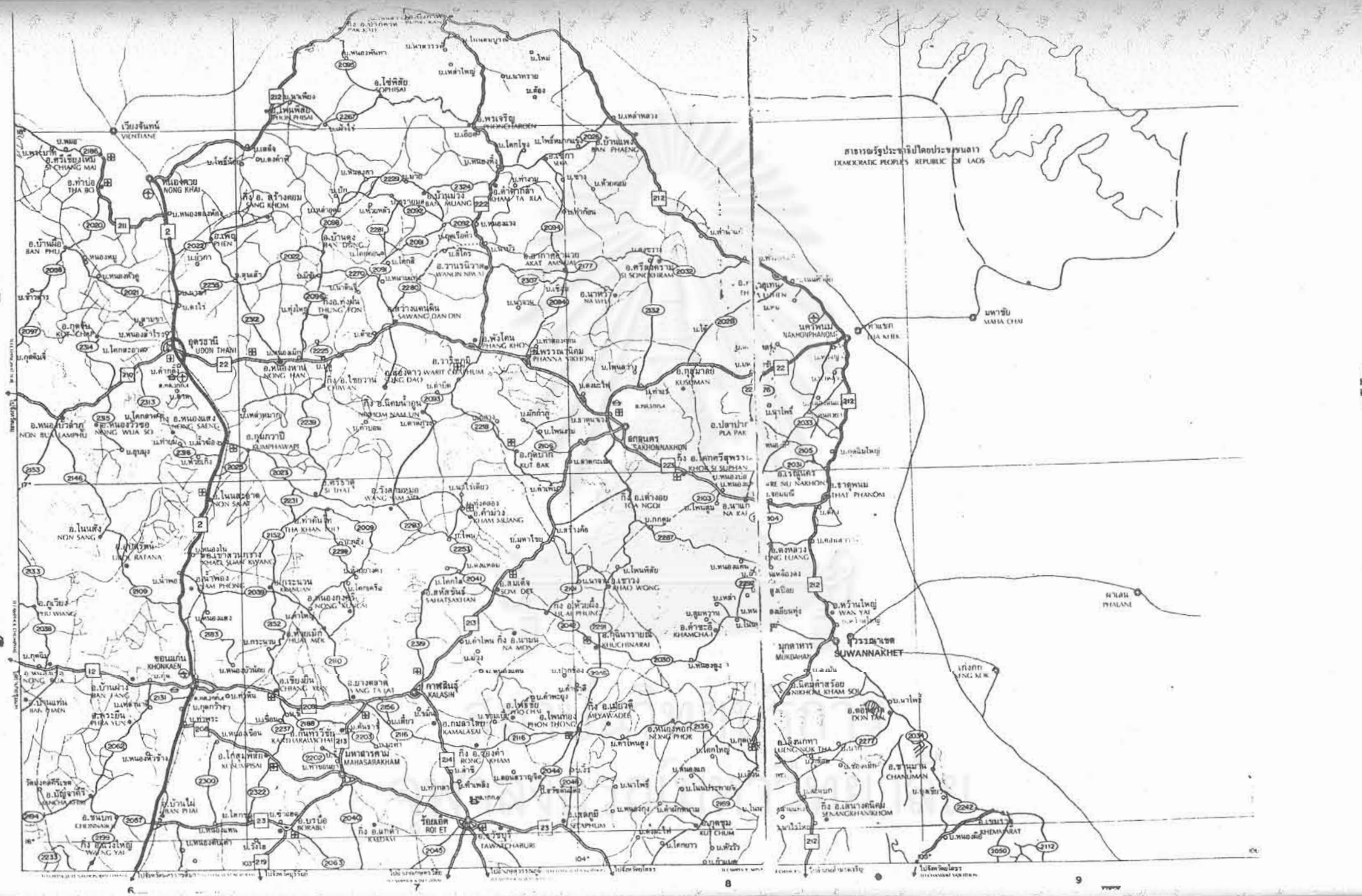
สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

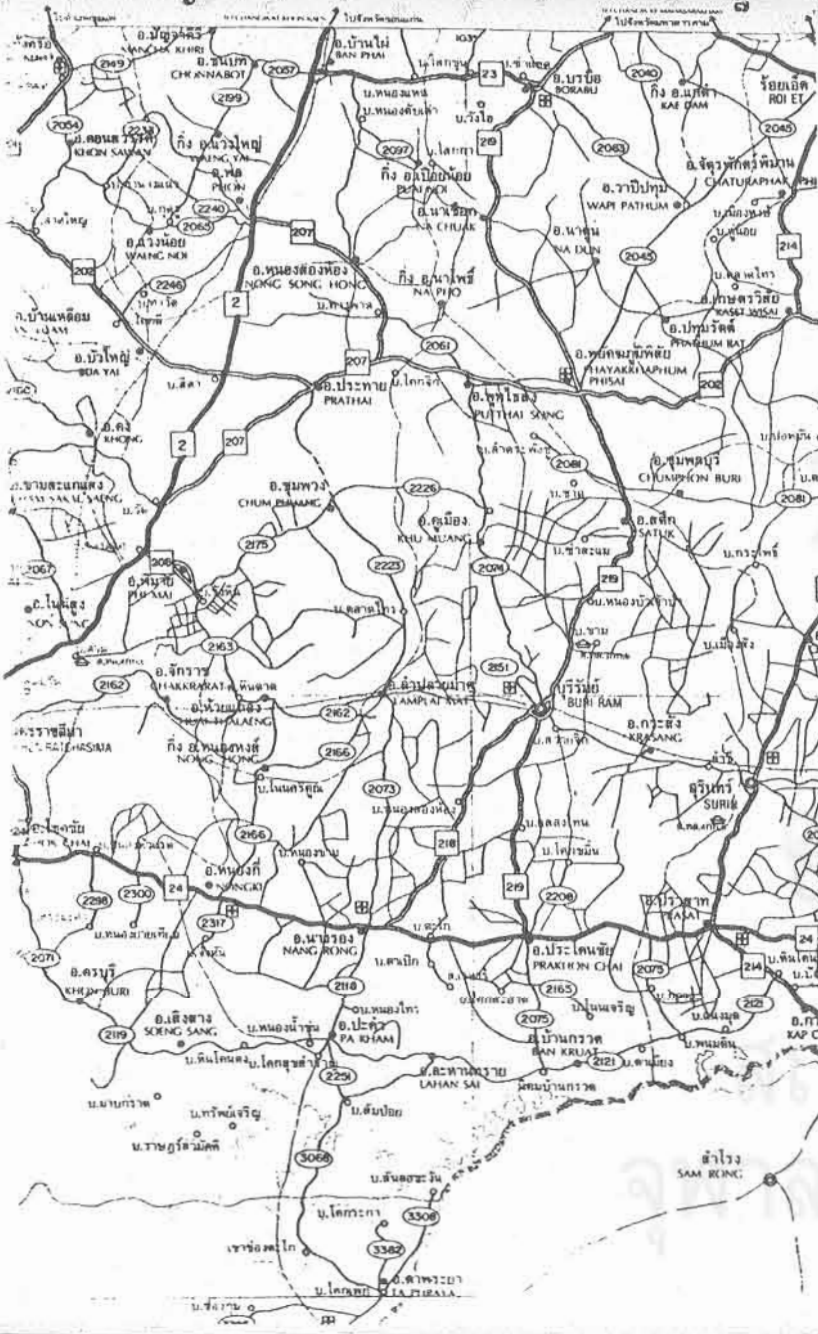
แผนที่แสดงระยะทางระหว่างจังหวัด (กม.)

DRIVING DISTANCE MAP(Km)

F

E

G

1.3 การสำรวจแนวความคิดและวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาเกี่ยวกับผ้าและผ้าจืดโดยเฉพาะ เริ่มเป็นที่สนใจกันอย่างกว้างขวางในระยะเวลาไม่เกิน 10 ปีที่ผ่านมา ทั้งนี้เป็นผลมาจากลักษณะสภาพสังคมในชนบทที่ความเปลี่ยนแปลง อันเนื่องมาจากการอพยพย้ายถิ่นเข้ามาหางานทำในเมืองกันอย่างมาก การทอดผ้าตลอดจนงานหัตถกรรมพื้นบ้านประเภทอื่น ๆ ซึ่งทำขึ้นเพื่อการใช้สอยในชีวิตประจำวันตามหมู่บ้านชนบท โดยเฉพาะในภาคอีสานลดน้อยลงจนบางอย่างเริ่มสูญหายไปจากสังคม ผ้าทอมือพื้นเมืองโดยเฉพาะของเก่าที่มีคุณค่าทางฝีมือกลายเป็นโบราณวัตถุที่หายากและมีราคาสูง จึงทำให้มีความพยายามที่จะอนุรักษ์หัตถกรรมการทอผ้าและสนับสนุนให้แพร่หลายด้วยการส่งเสริมทางการตลาด ตลอดจนส่งเสริมทางการศึกษาวิจัย เพื่อเป็นการกระตุ้นให้เกิดความตื่นตัวค้นคว้าหาความรู้ ความเข้าใจและความซาบซึ้งถึงคุณค่าของผ้าทอมือที่มีกำเนิดในดินแดนภูมิภาคต่าง ๆ โดยเฉพาะทางภาคเหนือและภาคอีสานของไทย การสำรวจแนวความคิดและเอกสารงานวิจัยในขอบเขตของผ้าจืดภาคอีสานโดยตรงนั้นพบว่ายังมีอยู่จำกัด เนื่องจากยังมีผู้ศึกษาอยู่เฉพาะในกลุ่มแคบ จากการสำรวจสามารถสรุปแนวทางการศึกษาในเรื่องผ้าได้เป็น 3 แนวทางที่แตกต่างกันดังนี้

1.3.1 การศึกษาด้านรูปแบบของลายทอและเทคนิคการผลิต

การศึกษาในแนวนี้นักทำขึ้นโดยผู้ที่มีความรู้ความเข้าใจตลอดจนความชำนาญในด้านการทอผ้าเป็นอย่างดี ดังนั้นจึงเน้นการค้นคว้าลักษณะลวดลายที่นิยมทอกันในท้องถิ่นต่าง ๆ ประกอบกับการให้ข้อมูลเกี่ยวกับวัสดุ กรรมวิธีการทอผ้าและอุปกรณ์เครื่องมือเครื่องใช้ในการทอผ้า ตัวอย่างเอกสารในแนวนี้นี้ที่สำรวจพบ ประกอบด้วย

1. หนังสือเรื่องผ้าทอลายจืด เขียนโดยนางเพียงจิตต์ มาประจง และนางสาวเพียร อุ่นศิริ โดยได้รับการสนับสนุนจากกรมส่งเสริมอุตสาหกรรม กระทรวงอุตสาหกรรม เป็นเอกสารของหน่วยงานราชการที่มีหน้าที่ให้การส่งเสริมการผลิต ดังนั้นจุดมุ่งหมายของการจัดทำหนังสือจึงเป็นการให้ความรู้ทางวิชาการทางด้านลักษณะลวดลาย เทคนิคการทอ ตลอดจนการเสนอแนะเพื่อนำผ้าจืดไปทำเป็นผลิตภัณฑ์ที่กว้างขวางมากขึ้น จึงเป็นเอกสารที่เหมาะสมสำหรับผู้ที่มีพื้นฐานความเข้าใจในการทอผ้าจืด ในส่วนเนื้อหาครอบคลุมเกี่ยวกับการรวบรวมลายผ้าจืดเป็นจำนวนมากที่มีอยู่ในจังหวัดต่าง ๆ ของภาคอีสาน นำมาจัดจำแนกได้เป็น 4 ประเภท ได้แก่

ก. ลายเรขาคณิต แบ่งย่อยได้เป็น 6 กลุ่ม

ข. ลายจากธรรมชาติ และสิ่งของเครื่องใช้ แบ่งย่อยได้เป็น 3 กลุ่ม

ค. ลายพัฒนา แบ่งย่อยได้เป็น 2 กลุ่ม

ง. ลายผสม (ผ้าจิดแพรวา) แบ่งย่อยได้เป็น 2 กลุ่ม

ในแต่ละกลุ่มย่อยผู้เขียนได้รวบรวมตัวอย่างลายที่มีลักษณะร่วมกันในกลุ่มได้อีกกลุ่มละตั้งแต่ 1 ถึง 24 ลาย จึงนับเป็นเอกสารที่รวบรวมตัวอย่างลายจิดในภาคอีสานได้เป็นจำนวนมาก นอกเหนือจากเรื่องลาย ซึ่งนับเป็นเรื่องหลักของเอกสารนี้แล้ว ยังมีข้อมูลอย่างละเอียดลึกซึ้งเกี่ยวกับการเก็บจิดวิธีที่นิยมปฏิบัติกัน ในตอนท้ายของหนังสือผู้เขียนได้รวบรวมแหล่งผลิตผ้าจิดที่มีตามหมู่บ้านต่าง ๆ ของแทบทุกจังหวัดในภาคอีสาน ซึ่งเป็นประโยชน์สำหรับการสำรวจข้อมูลเป็นอย่างดี

2. หนังสือเรื่องผ้าไทยลายอีสาน เขียนโดย ทรงพันธ์ วรรณมาศ ผู้เขียนมีแรงบันดาลใจมาจากการได้พบเห็นคลุกคลีอยู่ในชนบทของอีสานจนเกิดความรู้สึกสนใจผ้าทอของกลุ่มชนในแถบนี้ หนังสือนี้ผู้เขียนเขียนขึ้นเพื่อสร้างให้เกิดความภาคภูมิใจในงานศิลปหัตถกรรมท้องถิ่นที่แสดงถึงความเจริญรุ่งเรืองของบ้านเมือง เนื้อหาแบ่งเป็น 2 ส่วน คือ เรื่องราวของผ้าจิด และผ้ามัดหมี่ทั้ง 2 ส่วนมีโครงการเขียนเช่นเดียวกัน โดยตอนแรกจะกล่าวถึงการเตรียมวัสดุสำหรับผ้าจิดฝ้าย และผ้ามัดหมี่คือไหม การย้อมสีเส้นด้ายด้วยวัสดุที่มาจากธรรมชาติโดยเทคนิควิธีการย้อมแต่ละสีแตกต่างกัน การเตรียมเส้นด้ายสำหรับทำเส้นยืน-เส้นพุ่ง และกรรมวิธีการทอผ้าตอนท้ายของแต่ละส่วน จะเป็นการเก็บรวบรวมตัวอย่างลาย แล้วนำมาจัดจำแนกประเภท ซึ่งผู้เขียนจำแนกทั้งผ้าจิดและมัดหมี่ออกเป็นประเภทใหญ่ ๆ ได้ 4 ประเภทเช่นเดียวกัน แต่มีตัวอย่างลายแต่ละประเภทของผ้าต่างกันในที่นี้จะนำมากล่าวถึงเฉพาะลายจิดดังนี้

ก. จิดลายสัตว์ รวบรวมตัวอย่างได้ 22 ลาย

ข. จิดลายพันธุ์ไม้ รวบรวมตัวอย่างได้ 15 ลาย

ค. จิดลายสิ่งของเครื่องใช้ รวบรวมตัวอย่างได้ 7 ลาย

ง. จิดลายเบ็ดเตล็ด รวบรวมตัวอย่างได้ 7 ลาย

3. หนังสือเรื่องผ้าอีสาน เขียนโดย วิมลพรรณ บิดรวิชัย โดยได้รับทุนอุดหนุนจากมูลนิธิฟอร์ด เมื่อปี 2516 เป็นเอกสารที่ผู้เขียนมีจุดมุ่งหมายเพื่อเผยแพร่งานศิลปวัฒนธรรมของชาวอีสาน ซึ่งการทอผ้า นับเป็นงานหัตถกรรมที่มีชื่อเสียง มีเอกลักษณ์เฉพาะและเป็นส่วนหนึ่งในวิถีชีวิตที่แสดงออกถึงขนบธรรมเนียมประเพณีของชาวอีสานได้เป็นอย่างดี เนื้อหาของเอกสารนี้

กล่าวถึงการทอผ้าในลักษณะการให้ข้อมูลทั่วไปกว้าง ๆ โดยเริ่มจากขั้นตอนกรรมวิธีการเตรียมวัสดุ คือ เส้นด้ายทั้งฝ้ายและไหม การย้อมสีเส้นด้ายจากวัสดุธรรมชาติ การทอผ้าจิดและมัดหมี่ ในตอนท้ายได้รวบรวมภาพถ่ายแสดงกรรมวิธีและภาพเขียน แสดงอุปกรณ์เครื่องมือเครื่องใช้ที่ช่วยในการทำงานของแต่ละขั้นตอน พร้อมทั้งตัวอย่างลายและชื่อที่ใช้เรียกลายจิด 19 ลาย และมัดหมี่ 11 ลาย เป็นการรวบรวมลายผ้าโดยไม่มีการจำแนกประเภท

4. บทความเรื่องผ้าลายจิดอีสาน เขียนโดย พศ. มุณี พันทวี ในเอกสารประกอบการสัมมนาทางวิชาการเรื่อง ผ้าไทยอีสานจากอดีตสู่ปัจจุบัน จัดทำโดยสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ เมื่อวันที่ 18-21 มีนาคม 2536 เป็นบทความขนาดความยาว 6-7 หน้า ในช่วงแรกกล่าวถึงความสำคัญของผ้าจิดในสังคมชาวอีสานในแง่คุณค่าทางวัฒนธรรมประเพณี ทั้งจากขั้นตอนการทำงานและจากวิธีการนำไปใช้สอย จากนั้นผู้เขียนได้อธิบายหลักเกณฑ์การเกิดลวดลายผ้าจิดว่าเป็นผลมาจากลักษณะวิธีการทอ จากลวดลายที่เกิดขึ้นผู้เขียนได้ศึกษาการเรียกชื่อลาย ซึ่งแม้จะมีชื่อเรียกแตกต่างกันไปตามแต่ละท้องถิ่น แต่เมื่อตีความหมายจากลายจิดแล้วสามารถสรุปเป็นชื่อลายได้ 6 ประเภท ได้แก่ ลายหน่วย, ลายดอก, ลายขอ, ลายกาบ, ลายพสม และลายธรรมชาติ

1.3.2 การศึกษาด้านประวัติศาสตร์และมานุษยวิทยา

การศึกษาในแนวนี้อาจให้ความสำคัญไปยังกลุ่มชนผู้ทอผ้าในด้านชาติพันธุ์และอารยธรรมที่เกี่ยวข้อง เนื่องกันมากกว่าตัวผ้าซึ่งเป็นผลงาน เอกสารในแนวนี้อาจให้ข้อมูลอย่างกว้าง ๆ ถึงปัจจัยต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องและมีผลกระทบต่อลักษณะผลงาน และเป็นการกล่าวถึงผ้าอีสานโดยรวมทุกประเภท โดยผ้าจิดเป็นส่วนประกอบหนึ่งในผ้าหลากหลายชนิดเท่านั้น การศึกษาในแนวนี้อาจช่วยอธิบายให้เกิดความเข้าใจเกี่ยวกับความเป็นมาและความเกี่ยวข้องของกลุ่มชนผู้ทอ ซึ่งมีผลต่อลักษณะของผลงาน

1. เอกสารประกอบการประชุมเสวนาเรื่อง ผ้าและการแต่งกายของชาวพื้นเมืองอุบลราชธานี เป็นเอกสารที่รวบรวมบทความ 3 เรื่องดังนี้

1.1 บทความเรื่องผ้าเมืองอุบลราชธานี เขียนโดยเรือดรี สุนัย ณ อุบล และ นวลแสงเยี่ยม สุขพันธ์ เป็นบทความยาว 10 หน้า ที่ชี้ให้เห็นคุณค่าของผ้าจากเมืองอุบลราชธานี เนื้อหามีความหลากหลาย ตั้งแต่การอธิบายที่มาและอิทธิพลที่มีต่อลักษณะลวดลายผ้า เรื่องของวัสดุและกรรมวิธีการย้อมสี การรวบรวมประเภทของผ้าทอที่มีชื่อเสียง ตลอดจนจนถึงแหล่งทอผ้าที่

สำคัญของจังหวัดอุบลราชธานี

1.2 บทความเรื่องผ้าอีสานจากมิติทางมานุษยวิทยา เขียนโดย พัฒนา กิติอาษา เป็นบทความยาว 37 หน้า ที่ให้ข้อมูลทางด้านมานุษยวิทยาในแง่ที่มีความเกี่ยวเนื่องกับหัตถกรรม การทอผ้าในดินแดนแถบภาคอีสาน โดยอธิบายความเป็นมาของกลุ่มชนต่าง ๆ ในแถบนี้ ซึ่งแต่ละกลุ่มต่างมีพื้นฐานความเชี่ยวชาญเกี่ยวกับกรรมวิธีการทอเฉพาะอย่างแตกต่างกัน กลุ่มชนโดยเฉพาะสตรีมีวิถีชีวิตซึ่งถูกกำหนดมาจากระบบการทางสังคมวัฒนธรรมให้เป็นผู้ทำหน้าที่ทอผ้า และถ่ายทอดความรู้ความชำนาญให้แก่สตรีรุ่นต่อ ๆ ไป

1.3 บทความเรื่องผ้าอีสาน เขียนโดย บำเพ็ญ ณ อุบล เป็นบทความ 7 หน้า ที่รวบรวมหลักฐานซึ่งแสดงว่าคนในดินแดนชาติไทยมีความรู้ความสามารถในการทอผ้ามาช้านาน จึงสมควรรักษาให้คงสืบไป พร้อมทั้งให้ข้อมูลเกี่ยวกับผ้าชนิดต่าง ๆ ที่มีมาแต่โบราณและลักษณะเฉพาะตัวที่ไม่ซ้ำสังเกต

2. หนังสือเรื่อง 200 ปีอุบลราชธานี เป็นหนังสือที่จัดทำขึ้นเพื่อให้ข้อมูลเกี่ยวกับเมืองอุบลราชธานี เนื่องในโอกาสจัดงานเฉลิมฉลองสมโภชเมือง ระหว่างวันที่ 13-17 กรกฎาคม 2535 ในหนังสือประกอบด้วยเนื้อหาแบ่งเป็น 4 ตอน สำหรับเรื่องราวเกี่ยวกับผ้ามีอยู่ในตอนที่ 2 ศิลปวัฒนธรรมเมืองอุบล บทที่ 8 ผ้าเมืองอุบลซึ่งเขียนโดย เรือตรี สุนัย ณ อุบล และ พศ. สุดใจ บุญอารีย์ เนื้อหาในบทนี้กล่าวถึงคุณค่าและความมีชื่อเสียงของผ้าทอจากเมืองอุบลราชธานี ที่มีมาในอดีต ผ้าพื้นเมืองเหล่านี้ผู้เขียนจำแนกได้เป็น 11 ชนิด มีความแตกต่างกันทั้งทางด้านเทคนิคการทอ การเลือกใช้วัสดุ ตลอดจนการนำไปใช้สอย ตอนท้ายของบทเป็นการให้ข้อมูลเกี่ยวกับช่างทอผ้าและแหล่งทอผ้าชนิดต่าง ๆ ในจังหวัด

3. บทความเรื่อง สิ่งทอในภาคอีสาน เขียนโดย สมชาย นิลอาธิ ในเอกสารประกอบการสัมมนาทางวิชาการเรื่องผ้าไทยอีสานจากอดีตสู่ปัจจุบัน เป็นบทความยาว 20 หน้า มีเนื้อหา กล่าวถึงบทบาทของสิ่งทอในสังคมอีสาน ซึ่งจากประวัติศาสตร์ของดินแดนแถบนี้แสดงว่าเป็นที่อยู่อาศัยของกลุ่มชน 3 กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มลาว ภูไท และเขมร แต่ละกลุ่มต่างมีความสามารถทาง การทอผ้าเฉพาะตัวและสิ่งทอที่ทั้ง 3 กลุ่ม มีความชำนาญจำแนกได้เป็น 3 ชนิด ทางด้านกรรมวิธีการย้อมสี การทอ และการนำไปใช้งาน ลวดลายบนผ้าทอเหล่านี้ผู้เขียนได้ศึกษาและจำแนกตามต้นแบบแหล่งที่มาของความบังดาลใจได้เป็น 4 ประเภท ได้แก่

- ก. ลายเลียนแบบสัตว์ มีตัวอย่างลายประเภทนี้ 16 ลาย
- ข. ลายเลียนแบบพืช มีตัวอย่างลายประเภทนี้ 19 ลาย
- ค. ลายเลียนแบบสิ่งประดิษฐ์ มีตัวอย่างลายประเภทนี้ 20 ลาย
- ง. ลายเบ็ดเตล็ด มีตัวอย่างลายประเภทนี้ 12 ลาย

1.3.3 การศึกษาและสำรวจสภาพการทอผ้าจิด

การศึกษาในแนวนอนมักทำในรูปของงานวิจัย ซึ่งผู้วิจัยได้รับทุนเพื่อทำการศึกษาและสำรวจเฉพาะพื้นที่ที่มีขอบเขตชัดเจน เช่น เฉพาะจังหวัดหรือเฉพาะภาคที่มีงานหัตถกรรมทอผ้าอยู่มาก หรือเป็นแหล่งผลิตผ้าทอที่มีคุณค่า ดังนั้นการศึกษาจึงมักทำขึ้นโดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อส่งเสริมและเผยแพร่ชื่อเสียงให้เป็นที่รู้จักทั่วไป และข้อมูลจากการศึกษาที่สามารถนำไปใช้ช่วยในการวางแผนพัฒนาแหล่งผลิตนั้น ๆ อีกด้วย จึงนับเป็นแนวทางการศึกษาที่มีเนื้อหาเฉพาะและเป็นประโยชน์ต่อผู้เกี่ยวข้องเป็นอย่างดี สำหรับงานวิจัยในแนวนอนนี้โดยตรงมีเพียงเรื่องเดียวคือเรื่อง สภาพการทอผ้าจิดในจังหวัดมหาสารคาม วิจัยโดยนางโสภิตา ยงยอด เมื่อเดือนธันวาคม 2532 งานวิจัยนี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อรวบรวมแหล่งทอผ้าจิดในจังหวัด ศึกษาสภาพการทอผ้าด้านสี ลวดลาย วัสดุ วิธีการ เครื่องมือ อุปกรณ์ รายได้ ตลอดจนปัญหาและอุปสรรคในการผลิตและการตลาด ในรายงานผลการวิจัย ผู้วิจัยได้รวบรวมข้อมูลอย่างละเอียดและกว้างขวาง ตั้งแต่สภาพทางภูมิศาสตร์ เศรษฐกิจและสังคมของชาวอีสาน ประวัติความเป็นมาของหัตถกรรมการทอผ้า แหล่งผลิต ตัวอย่างลายและวัสดุ ตลอดจนกรรมวิธีการผลิตผ้าจิด โดยเฉพาะในจังหวัดมหาสารคาม จากการทำแบบสอบถาม ผู้วิจัยได้สรุปผลการศึกษา โดยแสดงภาพรวมของสภาพการทอผ้าจิดในจังหวัดด้านแหล่งทอผ้า ลายทอ สี วัสดุที่นิยมใช้ การนำผ้าจิดไปใช้ประโยชน์ ฤดูกาลผลิต อุปกรณ์-เครื่องมือ และวิธีการทอ ตลอดจนความเชื่อเกี่ยวกับผ้าจิด และสรุปเกี่ยวกับปัญหาและอุปสรรคในการทอผ้าจิดของช่างทอในจังหวัด ว่าอยู่ที่ความยุ่งยากในการผลิต ทั้งทางด้านความซับซ้อนของลาย ความล่าช้าในการทอ ทำให้ผลิตได้ไม่ทันความต้องการของตลาด ราคาวัสดุที่แพงประกอบกับเวลาในการทอ ทำให้ผ้าจิดมีราคาแพงและจำหน่ายยาก

ผ้าจิดในภาคอีสาน

2.1 ที่มาของผ้าจิดในภาคอีสาน

การทอผ้าลายจิดเป็นวัฒนธรรมการทอของชนชาติที่มีเชื้อสายภูไทและลาวที่อาศัยอยู่ในจังหวัดต่าง ๆ ของอีสาน โดยเฉพาะกลุ่มไทยลาว ซึ่งเป็นชนกลุ่มใหญ่ในภาคอีสานที่อพยพมาจากประเทศลาว ในรัชกาลของพระยาสามแสนไทย ซึ่งตรงกับรัชกาลสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 1 (ขุนหลวงพระงั่ว-พ.ศ. 1913-1931) การอพยพมีต่อเนื่องมาจนถึงสมัยต้นรัตนโกสินทร์ กลุ่มไทยลาวในภาคอีสานสามารถแบ่งออกเป็นกลุ่มได้ดังนี้ กลุ่มชนที่อยู่ในเขตจังหวัดเลย นครราชสีมา และชัยภูมิ เป็นกลุ่มเชื้อสายลาวที่มีความใกล้ชิดกับหลวงพระบาง กลุ่มชนในเขตจังหวัดหนองคาย อุดรธานี และขอนแก่น มีความใกล้ชิดกับลาวจากเวียงจันทน์ กลุ่มที่อยู่ในจังหวัดอุบลราชธานี ยโสธร ร้อยเอ็ด มุกดาหาร และมหาสารคาม เป็นกลุ่มที่มีแนวโน้มไปทางลาวจากจำปาศักดิ์ และกลุ่มชนที่เป็นภูไท ซึ่งเคยอยู่กับลาวในดินแดนล้านช้าง ทางฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงมาก่อน และอพยพเข้าสู่ภาคอีสานของไทย ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ เป็นชนกลุ่มน้อยที่มีลักษณะพิเศษคือ ซอบอยู่เป็นกลุ่มอิสระเฉพาะเผ่าพันธุ์ แต่เนื่องจากเคยอยู่ร่วมกับลาวมาก่อนเป็นเวลานาน จึงมีวัฒนธรรม ประเพณี และความเชื่อบางอย่างใกล้เคียงกัน ปัจจุบันอาศัยอยู่ในจังหวัดนครพนม มุกดาหาร สกลนคร กาฬสินธุ์ และบางอำเภอในจังหวัดอุบลราชธานี นอกจากกลุ่มไทยลาวและภูไทที่อาศัยอยู่ในภาคอีสานแล้ว ยังมีกลุ่มชนเผ่าอื่น ๆ อีก เช่น ข่า กระสือ กะเลิง ส่วย และเขมร โดยเฉพาะเขมรที่มีวัฒนธรรมการทอต่างไปจากกลุ่มไทยลาว จะกระจายอยู่ในบริเวณจังหวัดศรีสะเกษ สุรินทร์ และบุรีรัมย์¹

วัฒนธรรมการทอผ้าของกลุ่มไทยลาว ถือเป็นวัฒนธรรมการทอของกลุ่มไต (TAI) กลุ่มหนึ่ง ซึ่งกลุ่มไตนี้เป็นกลุ่มชนดั้งเดิมที่กระจายอยู่ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ตั้งแต่ตอนใต้ของจีนลงมา กลุ่มไทยลาวในภาคอีสานมีพื้นฐานสังคมเป็นสังคมแบบเกษตรกรรม ทำนา ทำไร่ เป็นหลัก ซึ่งต้องใช้เวลาเพาะปลูกจนกระทั่งเก็บเกี่ยวตั้งแต่ฤดูฝนจนถึงฤดูหนาว ประมาณ 7-9 เดือนต่อปี ในช่วงฤดูร้อน 3-5 เดือน จะเป็นการเตรียมอุปกรณ์เครื่องใช้ในชีวิตรประจำวัน และการประกอบอาชีพ รวมทั้ง

¹ วิบูลย์ ลี้สุวรรณ, ผ้าไทย: พัฒนาการทางอุตสาหกรรมและสังคม: (กรุงเทพฯ บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป จำกัด, 2530) หน้า 137.

การทำงานบุญประเพณี เช่น งานบุญพระเวส งานบุญสงกรานต์ งานบุญบั้งไฟ เป็นต้น การเตรียมข้าวของเครื่องใช้สำหรับชีวิตประจำวัน คือ เครื่องแต่งกาย เช่น เสื้อ กางเกง ชิ้น ผ้าเป็ยง ผ้าโสร่ง ผ้าขาวม้า เครื่องนอน เช่น ที่นอน หมอน มุ้ง ผ้าห่ม เป็นต้น และเครื่องใช้ที่จะถวายพระในพิธีกรรมงานบุญต่าง ๆ เช่น ที่นอน หมอน ผ้าห่อคัมภีร์ ผ้ากราบ ฯลฯ สำหรับแขวนเวลามีงานบุญ เป็นต้น เป็นหน้าที่ของสตรีในสังคมอีสาน ทำให้เกิดวัฒนธรรมในการทอผ้าที่สืบทอดกันต่อ ๆ มา นอกจากนั้นวัฒนธรรมการทอผ้าของสตรีชาวอีสานยังมีความสำคัญต่อวิถีการดำรงชีวิตในแง่สังคมและวัฒนธรรม คือ หญิงสาวที่ทอผ้าได้งามตามค่านิยมของสังคมนั้นย่อมอยู่ในสถานะที่พร้อมจะมีครอบครัวได้ ซึ่งกว่าที่จะทอได้ดีนั้นย่อมสะท้อนถึงความสามารถ ความขยันและความอดทน นับตั้งแต่การเตรียมวัสดุก็คือเส้นด้ายทั้งฝ้ายและไหม จนกระทั่งทอออกมาเป็นผืนผ้า

เทคนิคการทอผ้าขิดของกลุ่มไทยลาวและภูไท ใช้ไหมและฝ้ายเป็นหลัก ปัจจุบันมีการนำด้ายโทเรซึ่งเป็นส่วนผสมของฝ้าย โพลีเอสเตอร์และไหมพรมมาใช้เนื่องจากสะดวกมีสีสันสดใสให้เลือกซื้อ เทคนิคในการขิดเป็นรูปแบบการทอที่ใช้ด้ายพุ่งพิเศษ (SUPPLEMENTARY WEFT) ทำให้เกิดลวดลาย เรียงลำดับไปที่ละแนวเส้นพุ่งตลอดหน้าผ้า จนครบลาย และมีเส้นด้ายพุ่งอีกเส้นหนึ่ง ทอสลับกับด้ายพุ่งพิเศษสำหรับทอเป็นเนื้อผ้าเพื่อความแข็งแรงในการใช้งานคำว่า "ขิด" หรือ "ขิด" เป็นภาษาพื้นบ้านของภาคอีสาน มาจากคำว่า สะกิด หมายถึง การงัดช้อนขึ้น การสะกิดขึ้น และสันนิษฐานว่ามาจากคำในภาษาบาลีว่า ขจิต แปลว่า ทำให้วิจิตร งดงาม¹

นอกจากชาวอีสานจะใช้ผ้าลายขิดเป็นสิ่งของเครื่องใช้ในชีวิตประจำวันแล้ว ผ้าลายขิดยังเป็นสื่อให้เห็นถึงความเชื่อ ค่านิยม และวัฒนธรรมเฉพาะกลุ่มด้วย เช่น การทอผ้าลายขิดสำหรับคลุมไหล่หรือโพกศีรษะให้แก่บุคคลใดก็ตามจะสื่อถึงความรัก ความนับถือที่มีต่อกัน การนำหมอนลายขิดมาถวายพระ สื่อให้เห็นถึงความเลื่อมใสในพุทธศาสนา โดยเฉพาะในงานบวชนาค จะใช้ขิดลายนาคทำเป็นหมอนถวายวัด เพื่อสื่อความหมายถึงการบวชนาคตามตำนานทางพุทธศาสนา รวมทั้งในประเพณีการแต่งงาน หมอนขิดก็ถูกใช้เป็น "ของสมนา" ระหว่างลูกสะใภ้กับพ่อผัวแม่ผัว ระหว่างลูกเขยกับพ่อตาแม่ยาย หรือเป็นของฝากระหว่างเพื่อนฝูง ญาติมิตร² เป็นต้น ส่วนความเชื่อที่ว่าผ้าลายขิดเป็นของสูง ห้ามนำมาใช้ต่ำกว่าเอวลงไปนั้น ในกรณีของผ้าขิดอีสานก็ใช้กันมาแต่โบราณ มีถิ่นขึ้นเป็นลายขิด³ ซึ่งแย้งกับความเชื่อดังกล่าว จึงน่าที่จะเป็นไปได้ว่า ลายบางลายสามารถ

¹ กรมส่งเสริมอุตสาหกรรม. ผ้าทอลายขิด. (กรุงเทพฯ 2529). หน้า 1

² พศ. มณี พันทวี. เอกสารการสัมมนาทางวิชาการ เรื่อง วัฒนธรรมพื้นบ้าน กรณีอีสาน. 2532

³ ร.ต.สุณัย ฌ อุบล. สัมภาษณ์. มีนาคม 2536.

นำไปใช้ได้กับทุกอย่าง แต่ในบางลายจะใช้เฉพาะของบางอย่างเท่านั้น เช่น ลายธรรมมาส ลาย
ประสาท ใช้ทำเป็นหมอนถวายพระ ผ้าห่อคัมภีร์ ธงแขวนเวลามีงานบุญ จะไม่นำมาใช้เป็นคินซัน
เป็นต้น

ในการทอผ้าจิดของชาวอีสานนั้น ใช้วัสดุอุปกรณ์ในการทอแบบพื้นบ้านที่สร้างขึ้นเองอย่างง่าย ๆ
เช่น หูก (ก่) ใช้ไม้เนื้อแข็ง หรือไม้ไผ่ ประกอบเป็นโครงสร้างที่สามารถขึงเส้นเครีอ (เส้นยืน)
ให้ตึง มีตะกอลงเชือกสำหรับขึงเส้นเครีอเป็นลวดลายได้ ส่วนวัสดุที่ใช้ทอก็คือเส้นด้าย ฝ้ายและไหม
ในสมัยโบราณช่างทอจะปลูกฝ้าย เลี้ยงไหม นำมาปั่นเส้นด้ายเอง ในปัจจุบันบางหมู่บ้านที่ทอผ้า
ลายจิดเพื่อการค้าเป็นจำนวนมากก็จะซื้อเส้นด้ายสำเร็จรูปจากโรงงานมาทอ เพื่อช่วยลดเวลา
ในการเตรียมวัสดุลง อาจจะซื้อเป็นด้ายดิบมาย้อมสีเอง หรือ ที่ย้อมสีแล้วนำมาทอได้เลย สีที่ใช้
ย้อมเส้นด้ายก่อนนำมาทอนั้น มีทั้งสีย้อมธรรมชาติและสีวิทยาศาสตร์(สีเคมี) สีย้อมธรรมชาติได้จาก
ส่วนประกอบของพืช สัตว์ และแร่ธาตุที่มีอยู่ในแต่ละบริเวณ ซึ่งแต่ละชนิดก็ให้สีที่แตกต่างกันไป ใน
บางพื้นที่มีเฉพาะบางกลุ่มสีเท่านั้น เช่น กลุ่มสีน้ำตาล สีคราม เป็นต้น ดังนั้นจึงต้องใช้สีวิทยาศาสตร์
ซึ่งมีหลากหลายสีให้เลือก ขั้นตอนในการย้อมก็ทำไ้ได้ง่าย และสีค่อนข้างติดเส้นใยไม่หลุดออกง่าย
เหมือนสีย้อมธรรมชาติ การที่ช่างทอหันมาใช้สีวิทยาศาสตร์ที่มีสีค่อนข้างสดนั้น ก็เป็นสาเหตุทำให้
ผิดเพี้ยนจากรูปแบบของผ้าที่เคยทำกันมาแต่โบราณซึ่งเป็นเอกลักษณ์เฉพาะของผ้าลายจิดอีสานที่
นิยมใช้สีแดงจากครั่ง สีน้ำเงิน(ดำ)จากดินคราม และสีขาว(สีด้ายดิบ)เป็นสีหลัก ส่วนสีอื่น ๆ
เช่น สีเหลือง สีเขียว สีส้ม สีม่วง นิยมนำมาประดับตกแต่งให้เกิดลายเล็ก ๆ ในเรื่องของ
การเลือกใช้ประเภทของเส้นด้ายให้เหมาะสมกับการใช้งาน คือ ใช้ฝ้ายในการทอเครื่องแต่งกาย
และเครื่องใช้ในชีวิตประจำวัน เนื่องจากฝ้ายเป็นเส้นใยที่หาง่าย แข็งแรง ทนทานต่อการซักล้าง
ต่างจากไหมที่บอบบางและมีขั้นตอนการเตรียมยุ่งยาก จึงมาใช้โอกาสสำคัญ เช่น ผ้าชิ้น ผ้าเบี่ยง
ที่ใช้สำหรับไปทำบุญที่วัดในงานประเพณีต่าง ๆ แต่ในบางหมู่บ้านก็ใช้ไหมมาทอเป็นชิ้นใช้ใน ชีวิต
ประจำวัน เนื่องจากไม่มีต้นฝ้าย แต่มีความชำนาญในการปลูกหม่อน เลี้ยงไหม เป็นต้น
การสร้างสรรคัลายผ้าจิดในรูปแบบของภาพสัญลักษณ์เพื่อที่จะสื่อความหมายในแต่ละลายถึงสิ่งที่
พบเห็นในธรรมชาติ ในชีวิตประจำวัน หรือจากจินตนาการของช่างทอ ซึ่งมีพื้นฐานเป็นลาย
เรขาคณิต ตามแนวความคิด ความเชื่อ และทักษะที่ได้สืบทอดกันมา แสดงให้เห็นลักษณะร่วม และ
ลักษณะเฉพาะตัวของแต่ละกลุ่มชน ถึงแม้บางลายจะมาจากสิ่งบันดาลใจอันเดียวกัน แต่การแปล
ความหมาย การเรียกชื่อลาย ตลอดจนรายละเอียดของภาพสัญลักษณ์นั้นก็แตกต่างกันไป
เป็นเรื่องที่นำศึกษาและวิเคราะห์ เพื่อที่จะหาที่มาและวิวัฒนาการของวัฒนธรรมการทอผ้าจิดของ
ชาวไทยลาวในอีสาน

2.2 การนำผ้าจิดไปใช้งาน

วัตถุประสงค์หลักในการทอผ้าลายจิดก็เพื่อสนองความต้องการพื้นฐานในแต่ละครัวเรือน ชาวอีสานเชื้อสายไทยลาวมีวัฒนธรรมการทอผ้า และใช้ผ้าที่เกี่ยวข้องกับชีวิตประจำวัน และในโอกาสพิเศษที่สืบทอดมาจากบรรพบุรุษต่าง ๆ มากมาย โดยจัดแบ่งตามประเภทได้ดังนี้

2.2.1 ประเภทเครื่องแต่งกาย

วัฒนธรรมการแต่งกายของชาวอีสานพื้นบ้านโดยทั่วไป แบ่งเป็น เครื่องแต่งกายในชีวิตประจำวันสำหรับใส่ทำงานในไร่ ในนา หรืออยู่กับบ้าน มักจะใช้ผ้าฝ้ายสีพื้น โดยเฉพาะฝ้ายสีธรรมชาติ (ฝ้ายตุ่ย) และสีน้ำเงินที่ย้อมจากต้นคราม และเครื่องแต่งกายสำหรับงานบุญประเพณีต่าง ๆ ซึ่งจะตกแต่งประดับประดาเป็นพิเศษ ผู้ชายจะใส่เสื้อ กางเกง มีผ้าขาวม้าหรือผ้าเบี่ยงสำหรับคาดเอวหรือพาดไหล่ (ดูภาพที่ 1) ส่วนเครื่องแต่งกายของผู้หญิงจะประดับประดามากกว่าของผู้ชาย ประกอบด้วยเสื้อ ผ้าซิ่นห่มด้วยผ้าเบี่ยง หรือผ้าสไบ

ผ้าเบี่ยง/ผ้าสไบ/ผ้าพาดไหล่

ใช้ห่มเฉียงไหล่ หรือพาดไหล่ข้างใดข้างหนึ่งทับบนเสื้อ ผ้าเบี่ยงที่เป็นเอกลักษณ์ของกลุ่มไทยลาวเป็นผ้าหน้าแคบผืนยาว นิยมทอด้วยไหม หรือใช้ฝ้ายสลับไหมในส่วนที่เป็นลาย ใช้เทคนิคการจิดให้เกิดลายประกอบเป็นลายแถบ สลับกับแถบสีพื้น ส่วนมากใน 1 ผืน ประกอบด้วยลายจิดลายเดี่ยวหรือหลายลาย สลับสีในแต่ละแถบหรือสลับสีตามลายในแนวเส้นพุ่งเดียวกัน ลายจิดที่นำมาใช้ได้แก่ ลายปักหวายน้อย หรือลายบัวคว่ำบัวหงาย ลายหมากจับ ลายขอ ลายนาค เป็นต้น (ดูภาพที่ 2.3.) นิยมใช้พื้นผ้าสีแดง จิดลายด้วยสีเขียว ขาว เหลือง ตรงปลายทั้ง 2 ข้างปล่อยเป็นผ้าพื้นสีแดง มีแถบลายจิดปิด 2 ข้าง

สำหรับผ้าเบี่ยงของชาวภูไท เรียกว่า ผ้าแพรวา หรือ แพว้า ใช้เทคนิคการเก็บลายไว้ในตะกอบแบบจิด แต่สลับสีเส้นพุ่งในแนวเดียวกัน ประกอบลายลงในแถบใน 1 ผืน จะมีลายเดี่ยวหรือมากกว่าหนึ่งลาย ทอต่อเนื่องกัน ที่ปลาย 2 ข้าง ปล่อยเป็นสีพื้น ตรงริมมีแถบลายจิดปิด 2 ข้าง ใช้ไหมเส้นละเอียดทอ สีที่ใช้ดั้งเดิมเป็นพื้นสีแดงสลับลายสีต่าง ๆ เช่น ดำ ขาว เหลือง เขียว เป็นต้น ลายผ้าแพว้าของชาวภูไทนี้มีความซับซ้อนของลาย รวมทั้งใช้ทักษะและเวลาในการทอ สลับสีมาก ตัวอย่างลาย เช่น ลายพืชมหาอุมหงส์ ลายบุนหว่านอุมกระบวนเอวกิว เป็นต้น หญิงภูไทใช้ผ้าแพว้าห่มเฉียงไหล่บนเสื้อคอดึงผ้าหน้า แขนยาวสีดำ/น้ำเงินที่รอบคอ ปลายแขนและแนวผ้าหน้า ประดับด้วยแถบลายที่เกิดจากการปัก (EMBROIDERY) หรือนำเศษผ้ามาเย็บต่อกัน(APPLIQUÉ)

(ดูภาพที่ 5,6) นอกจากนี้ชาวภูไทยังนิยมทอผ้าแพน ซึ่งเป็นผ้าสี่เหลี่ยมจตุรัสขนาดเล็ก สำหรับเป็นผ้าเช็ด, ผ้าคลุมบันหมาก หรือ ผ้าคลุมศีรษะขนาดที่จะบวชด้วย (ดูภาพที่ 7) ปัจจุบันรูปแบบผ้าเบี่ยงของชาวอีสานได้เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมโดยเฉพาะการใช้สีที่ต่างออกไป เช่น การใช้ ด้ายสีสด ด้ายสีมันเงา เป็นต้น รวมทั้งความละเอียดของลวดลายก็ลดน้อยลงด้วย

ผ้าซิ่น

ผ้าซิ่นของกลุ่มไทยลาว เช่น ซิ่นหมี่คั่น หมี่ลวด หมี่โสด นิยมมุ่งให้ชายอยู่ครึ่งหนึ่งมี 1 ตะเข็บ ปลายมาซ้อนไว้ข้างหน้า ประกอบด้วย 3 ส่วนหลัก คือ หัวซิ่น ตัวซิ่น และตีนซิ่น ส่วนตัวซิ่นจะเป็นไหมมัดหมี่ หรือไหมลายเส้นสลับสี หรือมัดหมี่ฝ้าย ขึ้นกับการนำไปใช้ ถ้าใช้ในชีวิตประจำวันก็จะใช้ฝ้าย แต่ถ้าใช้ในโอกาสพิเศษก็จะใช้ไหม โดยลายที่ได้จากการมัดเส้นพุ่งทั้งที่เป็นฝ้ายและไหมค่อนข้างคล้ายกัน ส่วนมากเป็นลายแถบในแนวด้ายพุ่ง เรียกว่า หมี่คั่น (เวลาสวมใส่จะเป็นลายเส้นทางตั้ง) และลายต่อเนื่องตลอดผืน นิยมใช้ลายขอ นาค ต้นสน ข้าวหลามตัด เป็นต้น ส่วนสีมักใช้ค่อนข้างหนักเป็นสีพื้น เช่น สีคราม แดงครั่ง ม่วงเข้ม น้ำตาล ส่วนตัวลายใช้สีเหลือง ส้ม เขียว ขาว ตามอย่างสีโบราณที่ใช้ย้อมสีธรรมชาติ (ดูภาพที่ 8,9) ส่วนตัวซิ่นนั้นในสมัยก่อนจะทอดด้วยฟืม (พื้นวี) หน้าแคบ เช่น ฟืมขาว (20") ดังนั้นจึงต้องต่อด้านบนด้วยหัวซิ่น และต่อด้านล่างด้วยตีนซิ่น ปัจจุบันมีฟืมสำหรับผ้าหน้ากว้าง ดังนั้นจึงไม่จำเป็นต้องต่อหัวซิ่น และตีนซิ่น ส่วนหัวซิ่นเป็นแถบผ้าหน้ากว้าง ประมาณ 6" เป็นผ้าพื้นแดงเก็บขิดเป็นลายเล็ก ๆ สีต่าง ๆ บรรจุอยู่ในแถบติดกับปลายด้านบนของตัวซิ่นให้เกิดลายในแนวตั้ง (ดูภาพที่ 10) นิยมทอด้วยไหม เนื่องจากเนื้อผ้าละเอียดนุ่ม เหมาะสำหรับตำแหน่งการใช้งานที่ต้องถูกเปียกชื้นและขมวดเป็นปม รวมทั้งเวลาสวมใส่อาจจะเป็นส่วนที่เห็นชัดเจนด้วย ในส่วนของตีนซิ่นเป็นแถบผ้าฝ้ายเนื้อหนา กว้างประมาณ 2-3 นิ้วขึ้นไป ตามความต้องการของผู้ใช้ ขิดเป็นลายเรขาคณิตต่าง ๆ เรียงอยู่ในแถบเล็ก ๆ เวลาติดเข้ากับชายผ้าซิ่นด้านล่างจะเกิดลายเส้นนอน (ดูภาพที่ 11) สาเหตุที่ตีนซิ่นนิยมทอด้วยฝ้ายเนื้อหยาบสันนิษฐานว่าเพื่อความแข็งแรงในการใช้งานในตำแหน่งที่จะถูกเกี่ยวหรือถูกทำลายได้ง่าย และเพื่อให้มีน้ำหนักถ่วงผ้าซิ่นให้เข้ารูป

ผ้าซิ่นของชาวอีสานที่นิยมมุ่งกันแต่โบราณ ได้แก่ ซิ่นทิว เป็นซิ่นสำหรับหญิงวัยกลางคนขึ้นไป ลายเส้นขวางลำตัว โดยวิธีเรียงเส้นยืนสีน้ำเงินครามสลับกับแดงครั่งเป็นจังหวะเส้นที่สม่ำเสมอ ซิ่นทิวนี้มีต้นกำเนิดมาจากชาวลาวพวนและภูไทในประเทศลาวที่นิยมใช้ด้ายยืนเป็นไหม มัดหมี่สี่แดง และดำสลับเป็นแถบ ทอด้วยฝ้ายสีน้ำเงินคราม ปัจจุบันมีใช้กันอยู่บ้าง (ดูภาพที่ 10)

ผ้าชิ้นที่มีการประดับตกแต่งให้ประณีตงดงาม กว่าผ้าชิ้นของชาวบ้านทั่วไป ก็คือ ผ้าชิ้นของกลุ่ม
 เจ้านายฝ่ายหญิงของมณฑลอุบลราชธานี ซึ่งเคยเป็นศูนย์กลางการปกครองของภูมิภาคแถบนี้ ใน
 รัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้โปรดเกล้าฯ แต่งตั้งพระเจ้าน้อยยาเธอ
 กรมหลวงพิชิตปรีชากร และพระเจ้าน้อยยาเธอ กรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์ ให้ทรงดำรงตำแหน่ง
 ข้าหลวงใหญ่ต่างพระองค์ ปกครองมณฑลนี้ ทำให้วัฒนธรรมการแต่งกายของชาววังจากกรุงเทพฯ
 แพร่หลายเข้ามา¹ แต่ลักษณะของผ้าชิ้นของชาวอุบลก็ยังคงมีเอกลักษณ์เฉพาะตัวอยู่ อาทิเช่น
 ผ้าชิ้นไหมเงิน ไหมคำ มีใช้เส้นด้ายสีเงิน สีทอง ทอ ร่วมกับไหมธรรมชาติ ส่วนที่เป็นลาย(จิด)
 จะใช้ไหมเงิน ไหมคำทอขึ้นลายเป็นผ้าชิ้น สำหรับสตรีที่มีสถานภาพปานกลางถึงสูง(ดูภาพที่ 12)
 ส่วนชิ้นไหมไม หรือไหมมาย เกิดจากการปั่นรวมเส้นไหมต่างสีสองเส้นขึ้นไป หรือที่เรียกว่า หาง-
 กระรอก มาใช้เป็นเส้นพุ่ง ทอเป็นแถบเล็ก ๆ สลับกับไหมสีพื้น (ดูภาพที่ 13) ลักษณะผ้าชิ้นที่เกิด
 ลายเส้นทางตั้ง เวลาสวมใส่ นั้นเรียกว่า ชิ้นลายล่อง ผ้าชิ้นของชาวอุบลอีกประเภทหนึ่ง คือ ผ้าชิ้น
 มุก ซึ่งปัจจุบันในอุบลไม่มีการทอแล้ว เป็นผ้าชิ้นลายเส้นสลับแถบสีในแนวเส้นยืน ส่วนที่เป็นลาย
 ใช้เส้นยืนยกขึ้นลายหรือเรียกว่า มุก (ดูภาพที่ 14, 15) นอกจากตัวชิ้นแล้ว หัวชิ้นของชาวอุบล
 ก็มีลักษณะและการเรียกชื่อเป็นพิเศษ คือ หัวจกดาว เป็นลายแถบสี จิด ลายดอกรูปข้าวหลามตัด
 ด้วยไหมเงิน² ส่วนตีนชิ้นเป็นลายจิดเรียกว่า ตีนดวย เป็นต้น

ในปัจจุบันการทอผ้าชิ้นแบบดั้งเดิมของชาวอีสานเพื่อใช้ในชีวิตประจำวันมิให้พบเห็นน้อย เนื่องจาก
 สตรีอีสานนิยมซื้อผ้าถุงสำเร็จที่ผลิตมาจากโรงงาน

ผ้าขาวม้า

ใช้เป็นผ้าเอนกประสงค์สำหรับบุรุษใช้คาดเอว พาดไหล่ โปกศรีษะ หรือนุ่งอยู่กับบ้าน ทำกิจกรรม
 ในชีวิตประจำวัน ทอจากไหมหรือฝ้าย ประกอบด้วยส่วนตอนกลางพื้นและส่วนปลายทั้งสองข้าง ส่วน
 ตรงกลางเป็นลายตารางขนาดต่าง ๆ โดยการเรียงแถบสีเส้นยืนและสีเส้นพุ่งทอด้วยลายขัด ส่วน
 ปลาย 2 ข้าง จะพุ่งด้วยด้ายพุ่งสีเดียวกัน ทำให้เกิดลายแถบในแนวด้วยยืน ตรงส่วนที่ลายตาราง
 และลายแถบต่อกัน อาจจะจิดลายเป็นแถบคั่นไว้ทั้ง 2 ข้าง

¹ อุบลราชธานี 200 ปี. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, 2535). หน้า 145.

² รต.สุนัย ณ อุบล. สัมภาษณ์. มีนาคม 2536.

ผ้าเมตรลายจิด

ในปัจจุบันความต้องการนำผ้าพื้นบ้านมาใช้ในชีวิตประจำวันของคนเมืองมีเพิ่มขึ้น ดังนั้นลักษณะของผ้าพื้นบ้านที่ทออยู่จึงต้องปรับให้เหมาะสมกับการนำไปตัดเย็บเป็นเครื่องแต่งกาย จึงเกิดลักษณะของผ้าเมตรลายจิดขึ้น โดยการเพิ่มหน้าผ้าให้กว้างขึ้นเป็น 36-40 นิ้ว และเลือกทอลายจิดที่มีโครงสร้างแข็งแรง ไม่ถูกเกี่ยวขาดง่ายขณะสวมใส่และซักล้าง เส้นด้ายที่ใช้ทอส่วนใหญ่จะเป็นฝ้ายหรือโทเร ทอลายจิดต่อเนื่องไปจนหมดด้ายยืน เนื้อผ้านุ่มสบายหนา (ดูภาพที่ 16) ผ้าอีกประเภทหนึ่งที่ประยุกต์ให้สามารถนำมาใช้ในชีวิตประจำวันได้ คือ ผ้าสามกษัตริย์ เป็นลายแถบที่เกิดจากการมัดหมี่สลับกับลายจิด ประกอบกัน เป็นแถบในแนวเส้นพุ่ง มีทั้งทอด้วยไหมล้วน ไหมผสมฝ้าย ฝ้ายหรือด้ายโทเร เนื้อผ้าของผ้าสามกษัตริย์บางกว่าผ้าลายจิดทั้งผืน เหมาะกับการสวมใส่ (ดูภาพที่ 17)

2.2.2 ประเภทเครื่องใช้ เครื่องตกแต่งภายในบ้าน

การทอผ้าลายจิดสำหรับใช้ในชีวิตประจำวันของหญิงชาวอีสาน ไม่ว่าจะทอขึ้นเพื่อใช้เอง หรือเพื่อใช้เป็นสื่อสัมพันธ์ต่อกันในด้านสังคมนั้น ล้วนแต่มีรูปแบบที่สัมพันธ์กับประโยชน์ใช้สอยทั้งสิ้น ได้แก่ หมอนลายจิด ผ้าห่มลายจิด ผ้านก้นห้องลายจิด ที่ใช้กันอยู่ในชีวิตประจำวัน รวมทั้งใช้ในโอกาสพิเศษต่าง ๆ

หมอนลายจิด

ชาวอีสานทอผ้าฝ้ายลายจิดสำหรับเย็บเป็นหมอนรูปทรงสี่เหลี่ยมผืนผ้า (หมอนหก) สี่เหลี่ยมจตุรัส (หมอนเก้า) และสามเหลี่ยมด้านเท่า ซึ่งมี 2 แบบ คือ แบบใส่หนุนทั้งใบ เรียกว่า หมอนหวาน (ดูภาพที่ 18) ส่วนแบบใส่หนุนช่องเ็นช่อง เรียกว่า หมอนช่อง หรือจะเรียกชื่อตามจำนวนช่องที่ใส่หนุน เช่น หมอนสามเหลี่ยม 6 ลูก, 10 ลูก, 15 ลูก เป็นต้น ส่วนที่เป็นลายจิดจะอยู่ตรงกลางบริเวณหน้าหมอนโดยรอบ โบราณนิยมทอพื้นด้วยฝ้ายสีธรรมชาติ(ขาว) จิดลายด้วยสีดำหรือน้ำเงินคราม(ดูภาพที่ 19) ปัจจุบันสีของหมอนลายจิดมีหลากหลาย เช่น โทนสีสดที่ย้อมจากสีวิทยาศาสตร์ (ดูภาพที่ 20) โทนสีธรรมชาติที่ย้อมจากสีจากธรรมชาติ (ดูภาพที่ 21) ที่ขอบทั้ง 2 ด้านของหมอนอาจจะเย็บต่อแถบผ้าสีพื้น เช่น แดง ขาว ดำ หรือ น้ำเงินคราม ส่วนหน้าตัดทั้ง 2 ด้าน ที่ด้านหนึ่งไว้สำหรับใส่หนุน เย็บปิดด้วยผ้าสีพื้น หรือตกแต่งด้วยผ้าชิ้นเล็ก ๆ หลากสี ลายจิดที่ใช้ทำหมอนประกอบด้วยลายหลักที่ชัดเจนบรรจุอยู่ในแถบตรงกลาง และที่ริมทั้ง 2 ข้าง จะมีแถบลายจิดขนาดเล็ก เช่น ลายเอื้อ (เลื้อย) ลายเส้นประ เป็นต้น นอกจากการวางลายจิดพาดกลางรอบหัวหมอนแล้ว ในบางพื้นที่ก็มีลักษณะที่ต่างออกไป เช่น หมอนจิดของชาวภูไท นิยมใช้ผ้าพื้นสีขาวจิดลายสีเข้ม

อาจจะแบ่งแถบลายขีดเป็น 2 ข้างเท่า ๆ กัน ปิดหน้าหมอนด้วยผ้าสีแดง (ดูภาพที่ 22) ที่
อ. เชียงใน จ. อุบลราชธานี ใช้ผ้าไหมขีดที่มีลักษณะคล้ายผ้าเบี่ยงมาใช้เย็บเป็นหมอน (ดูภาพที่ 23)
ปัจจุบันมีการประยุกต์นำผ้าเมตรลายมัดหมี่ ลายขีดมาใช้ทำหมอนด้วย

นอกจากหมอนลายขีดจะถูกทำขึ้นเพื่อใช้กันเองในครัวเรือนแล้ว ยังเป็นสิ่งของที่นิยมทำขึ้นเพื่อ
ถวายพระในงานบุญต่าง ๆ เช่น กฐิน บวช เป็นต้น และมอบให้แก่ญาติมิตรในโอกาสต่าง ๆ

ผ้าฝ้ายลายขีด

สำหรับใช้ประโยชน์ได้หลายอย่างตามความต้องการ เช่น ผ้าห่มนอนแบบโบราณของกลุ่มไทยลาว
จะทอด้วยกึ่งหน้าแคบ เป็นผืนยาวทอด้วยไหมหรือไหมผสมฝ้าย มาตัดให้ได้ความยาวพอที่จะใช้ห่มนอน
แล้วเย็บต่อตรงกลางผืนตลอดความยาว ขนาดประมาณ 1 / 2 ม. เป็นลายขีดในแถบเส้นตรง
สลับกับแถบสีพื้น นิยมใช้สีแดงเป็นเส้นยืน ตกแต่งลายขีดและแถบด้วยด้ายพุ่งสีต่าง ๆ เช่น เขียว
เหลือง ขาว เมื่อนำมาประกอบเป็นผืน ปลายด้านหนึ่งจะถูกเน้นด้วยการปล่อยเป็นผ้าพื้นสีแดง หรือ
ทำลายที่เชิง เพื่อกำหนดว่าปลายด้านนี้ใช้ห่มส่วนปลายเท้า ซึ่งลักษณะการทอให้ลายขีดอยู่ในแถบ
สลับ แถบสีพื้นจะคล้ายกับการทอผ้าเบี่ยง แต่ผ้าเบี่ยงจะเน้นลายที่ปลายทั้ง 2 ข้าง (ดูภาพที่ 24,
25) นอกจากผ้าห่มนี้จะถูกใช้ในชีวิตประจำวันแล้ว ยังใช้เป็นผ้าคลุมศพด้วย โดยเมื่อผ่านพิธีทาง
ศาสนาแล้ว จะนำกลับบ้านเป็นมรดกให้ลูกหลานต่อไป มีผ้าห่มนอน อีกลักษณะหนึ่งของชาวภูไท ทอ
ด้วยกึ่งหน้าแคบ แล้วต่อตรงกลางผืนเช่นกัน แต่นิยมทอลายขีดที่ผูกเป็นลายต่อเนื่องตลอดผืน ตัวลาย
ขีดสีดำ หรือน้ำเงินครามบนพื้นสีขาว เนื้อผ้าค่อนข้างหนาตรงส่วนปลายด้านหนึ่งเน้นเชิงผ้าด้วย
แถบลายขีดสลับสี และแต่งขอบเป็นเส้นรอบผืนด้วยผ้าพื้นสีแดง (ดูภาพที่ 26) ในพิธีแต่งงานของ
ชาวภูไทมีการใช้ผ้าฝ้ายลายขีดเป็นผ้ากันห้อง (ส้วม) ของป้าสาว เป็นผ้าหน้าแคบผืนยาว ทอลาย
ขีดสีดำบนพื้นสีขาว มีหลายลายทั้งลายขนาดใหญ่และเล็ก เป็นจังหวะน่าสนใจ แต่งขอบเป็นเส้น
โดยรอบด้วยผ้าพื้นสีแดง (ดูภาพที่ 27)

ในปัจจุบันการนำผ้าฝ้ายลายขีดมาใช้ นอกจากใช้เป็นผ้าห่มนอนแล้วยังมาประยุกต์ใช้เป็นผ้าปูที่นอน
ผ้าคลุมเตียง ผ้าปูโต๊ะ เป็นต้น เช่น ที่ บ. โนนเสลา อ. ภูเขียว จ. ชัยภูมิ มีการทอผ้าขีดแบบ
ผูกปลายต่อเนื่องตลอดผืน ตัวลายเป็นด้ายสีต่าง ๆ บนพื้นสีขาว มีลายเชิงสลับสีที่ปลายผ้าข้างเดียว
ตามแบบโบราณ หรือมีลายเชิงทั้ง 2 ปลาย ตามความต้องการของตลาด ทอด้วยกึ่งหน้ากว้าง
ประมาณ 36-40 นิ้ว ส่วนด้ายที่ใช้เป็นฝ้ายหรือด้ายโทเร และที่ บ. คำพระ อ. หัวตะพาน จังหวัด
อุบลราชธานี มีการทอผ้าฝ้ายลายขีด ด้วยเส้นด้ายฝ้ายย้อมสีธรรมชาติจากต้นไม้ในท้องถิ่น เช่น

เปลือกของต้นขนุน ต้นมะม่วงอร่อง ใบหูกวาง เป็นต้น (ดูภาพที่ 28)

2.2.3 ประเภทที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมทางศาสนา

ชาวอีสานมีประเพณีการทอผ้าลายจิด เพื่อถวายวัดในโอกาสงานบุญประเพณีต่าง ๆ ตามความเชื่อทางพุทธศาสนา ในรูปแบบที่เป็นเครื่องใช้ คือ หมอนลายจิด ผ้าห่มนอนลายจิด ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว รวมทั้งผ้าห่อคัมภีร์ ซึ่งเป็นผ้าทอลายจิด มีทั้งแบบที่ใช้เส้นด้ายหรือแบบที่ใช้ซี่ไม้ไผ่ในการสร้างลาย (ดูภาพที่ 29) ส่วนประเภทที่ใช้เพื่อจุดประสงค์อื่น ที่ไม่ใช่เป็นเครื่องใช้ ได้แก่ ธง ที่ใช้ตกแต่งบริเวณงานในโอกาสงานบุญพระเวส ซึ่งเป็นงานบุญประจำปีของชาวอีสาน จัดขึ้นในช่วงเดือนมีนาคมของทุกปี ชาวบ้านจะมาทำบุญ และฟังพระเทศน์บริเวณในศาลา และโดยรอบวัด จะมีการประดับตกแต่งด้วยธงสีสดต่าง ๆ เพื่อสร้างบรรยากาศของงานบุญ ธงเหล่านี้เป็นฝีมือของชาวบ้านที่ทอถวายวัด มีลักษณะเป็นผ้าหน้าแคบ ผืนยาว ใช้ห้อยโยงลงมาจากเพดาน หรือแขวนไว้กับไม้ไผ่ซึ่งปักตั้งในแนวตั้ง (ดูภาพที่ 30, 31) วัสดุที่ใช้ทอให้เกิดลาย มี 2 ชนิด คือ แบบใช้เส้นด้ายพุ่งสร้างลายจิด (ดูภาพที่ 32) และแบบที่ใช้ซี่ไม้ไผ่ที่ผ่านเป็นแผ่นแบนมาสอดในแนวเส้นพุ่ง มีทั้งแบบที่สร้างลายโดยการตัดและเรียงแผ่นไม้ไผ่ให้เกิดรูปทรง แล้วนำมาสอดเรียงลำดับต่อกัน (ดูภาพที่ 32) กับแบบที่ใช้สรีระบายบนซี่ไม้ไผ่ให้เกิดรูปทรงที่ชัดเจน แล้วจึงนำมาสอดในแนวเส้นพุ่ง (ดูภาพที่ 33) ประเภทและที่มาของลายที่เกิดจากการสร้างลายทั้ง 2 แบบนี้ เหมือนกันจะต่างกันในเรื่องขนาด รายละเอียดของลายและกรรมวิธีการทอ ลักษณะการวางลายเป็นแถบหรือช่วง เรียงตัดต่อกันตามตั้ง ตัวลายที่นำมาทอ เป็นลายที่เกี่ยวข้องกับเนื้อหาในมหาเวสสันดรชาดก โดยลายจะสื่อถึงบรรยากาศและสิ่งแวดล้อมในภคณ์ต่าง ๆ ของเรื่อง เช่น ลายคน ลายสัตว์ ลายต้นไม้ที่สื่อถึงบรรยากาศในป่าที่พระเวสสันดรเสด็จผ่าน เป็นต้น เป็นการสร้างลายจากองค์ประกอบเรขาคณิตต่าง ๆ ให้เกิดรูปทรงที่มีความหมาย ตามจินตนาการของช่างทอแต่ละคน การสร้างลายด้วยเส้นด้ายพุ่ง โดยการจิดนั้นทำให้เกิดลักษณะการกลับหน้า/หลัง (POSITIVE AND NEGATIVE) ของลาย เช่น ลายม้า ด้านหน้าเป็นม้าสีเหลืองบนพื้นสีเขียว แต่กลับด้านหลังม้าจะเป็นสีเขียวบนพื้นสีเหลือง ซึ่งลักษณะการกลับหน้า/หลังของลายนี้สอดคล้องกับการห้อยแขวนธงที่ห้อยได้โดยรอบ ทำให้เกิดความน่าสนใจขึ้น เส้นด้ายที่ใช้ทอนิยมใช้ฝ้ายหรือด้ายโทะเร

2.3 กรรมวิธีการทอจิด

การทอผ้าด้วยวิธีการจิด คือ การใช้ด้ายพุ่งพิเศษ (SUPPLEMENTARY WEFT) มาทำให้เกิดลายในโครงสร้างผ้าที่มีด้ายยืนและด้ายพุ่งปกติสำหรับทำเนื้อผ้า¹ โดยลายที่จะสอดด้ายพุ่งพิเศษจะถูกตัดและเก็บลายไว้ในไม้ค้ำหรือตะกอกพิเศษอยู่ด้านหลัง แยกออกจากตะกอกของด้ายพุ่งปกติ (ส่วนมากใช้ 2 ตะกอก ทำลายขัด) เวลาทอจะทอสลับกันระหว่างลายที่พุ่งด้วยด้ายพุ่งพิเศษ 1 ครั้ง เส้นด้ายพุ่งพิเศษจะเป็นเส้นที่มีสีเดียวกันตลอดหน้าผ้า หรือสลับสีในแนว เส้นพุ่งเดียวกัน ซึ่งใช้วิธีการเก็บลายแบบจิดเหมือนกัน การเก็บลายจิดแบ่งได้เป็น 3 ประเภท คือ

2.3.1 เก็บลายด้วยไม้ค้ำ (SHED STICKS) โดยคัดลายหรือนับจังหวะการขึ้นของเส้นยืนตามลายในแต่ละแนวเส้นพุ่ง เก็บไว้บนไม้ค้ำ ซึ่งเป็นแท่งไม้ไผ่เล็ก ๆ เรียงตามลำดับจนครบลาย (จำนวนไม้ค้ำ จำนวนแนวเส้นพุ่ง) ลายบนไม้ค้ำเหล่านี้จะสอดอยู่ในแนวเส้นยืน หลังตะกอลายขัด เวลาทอยกไม้ค้ำอันที่อยู่ใกล้ตะกอลายขัดที่สุดให้เส้นยืนถูกยกขึ้น แล้วใช้ไม้ดาบ (BLADE ซึ่งเป็นไม้แผ่นแบนมีความกว้างประมาณ 4-6 นิ้ว สอดเข้าไปในช่องระหว่างเส้นยืนที่ถูกยกแล้วพลิกทางเส้นไม้ยืนก็จะเกิดช่องให้สอดด้ายพุ่งพิเศษเข้าไปขัดสานกับด้ายยืน เมื่อพุ่งด้ายพุ่งพิเศษแล้วนำไม้ค้ำออก เปลี่ยนมาทอลายขัดด้วยด้ายพุ่งปกติ แล้วเริ่มยกไม้ค้ำอันถัดไป เรียงลำดับจนหมดไม้ค้ำแล้วเริ่มคัดลายเก็บบนไม้ค้ำใหม่ ซึ่งการทอจิดด้วยไม้ค้ำนี้เหมาะกับกรณีที่ต้องการเปลี่ยนลายบ่อยหรือลายที่ไม่เป็นจังหวะซ้ำ ไม่เหมาะกับลายที่เป็นจังหวะซ้ำ ๆ กันตลอดผืน

2.3.2 เก็บลายไว้ในตะกอลอย ทำการคัดลายในแต่ละแนวเส้นพุ่งไว้ในไม้ค้ำ เรียงตามลำดับ จนครบลาย ถ้าเป็นลายที่มีลักษณะสมดุลงโดยลายด้านบนและด้านล่าง เมื่อพับครึ่งแล้วซ้อนทับกันพอดี ให้คัดลายตั้งแต่แนวเส้นพุ่งบนหรือล่างสุดถึงแนวเส้นพุ่งตรงกลาง เช่น ทั้งลายมี 9 แนวเส้นพุ่ง ให้คัดลายจากล่างสุดถึงแนวกลาง 5 แนวเส้นพุ่ง เป็นต้น จากนั้นเก็บตะกอบนเส้นยืนตามลายที่คัดไว้บนไม้ค้ำ ตะกอลอยนี้มี 2 แบบ คือแบบที่ตะกอกอยู่ด้านบนของเส้นยืน เวลาจะยกตะกอกใช้มือหยิบขึ้นในแนวตั้ง หรือหยิบขึ้นเกี่ยวไว้กับตะกอกให้ห้อยอยู่ในแนวตั้ง เพื่อเปิดช่องสำหรับสอดไม้ดาบ (ดูภาพที่ 34) และแบบที่ตะกอกอยู่ด้านล่างเส้นยืน เวลาจะยกตะกอกใช้เท้าเกี่ยวดึง

¹ หมายเหตุ เนื่องจากด้ายพุ่งที่ทำให้เกิดลายจิดกับด้ายพุ่งสำหรับเป็นเนื้อผ้าต่างชุดกัน ถ้าเส้นด้ายพุ่งพิเศษถูกเกี่ยวหลุดออกไป ลายจะเสียแต่โครงสร้างเนื้อผ้ายังไม่เสีย ต่างจากฝ้ายกดอกที่ตัวลายกับเนื้อผ้าใช้เส้นด้ายพุ่งชุดเดียวกัน

เส้นยืนที่เก็บไว้ในตะกอลง เพื่อเปิดช่องสำหรับสอดไม้ดาม แบบนี้ทำให้ลายหน้าคว่ำลง (ดูภาพที่ 35) กรรมวิธีการทอดจากนั้นเหมือนกับแบบลายบนไม้ค้ำ การเก็บลายไว้ในตะกอลอยนี้ ใช้ได้ดีกับลายง่าย ๆ ไม่ซับซ้อน มีจำนวนตะกอดต่อหนึ่งลายน้อย (ประมาณไม่เกิน 10 ตะกอล) และเป็นลายที่มีจังหวะซ้ำกลับไปกลับมา

2.3.3 เก็บลายไว้ในตะกอแนวตั้ง (VERTICAL HEDDLES) เริ่มจากเก็บตะกอแผงยาว ทั้งด้านบนและล่างของเส้นยืนทุกเส้น ตลอดหน้าผ้า (ความสูงของตะกอแผงยาวประมาณ 25 นิ้ว ทั้งด้านบนและล่าง) วิธีการคัดลายเหมือนกับการเก็บลายในตะกอลอย โดยทำการคัดลายเก็บไว้บนไม้ค้ำแต่ละอันจนครบลาย เปลี่ยนตำแหน่งไม้ค้ำที่เคยอยู่บนเส้นยืนมาอยู่บนตะกอแผงยาวในแนวตั้ง ตามจังหวะการขึ้นของเส้นยืนในแต่ละไม้เรียงตามลำดับ เวลาจะยกเส้นยืนในแต่ละไม้ก็นำไม้ค้ำอันล่างสุดลงมาเพื่อแยกเส้นยืนตามลาย เกิดเป็นช่องให้สอดไม้ดาม และด้ายพุ่งพิเศษ ไม้ค้ำอันที่ใช้แล้วจะถูกนำไปเก็บไว้ด้านล่างของแผงตะกอ เรียงลำดับจนไม้ค้ำมาอยู่ด้านล่างตะกอทั้งหมด ทำซ้ำสลับขึ้นลง การเก็บลายไว้ในตะกอแนวตั้งเหมาะกับลายขนาดใหญ่ที่มีจำนวนแนวเส้นพุ่งมาก ช่างทอสามารถทำทุกขั้นตอนได้ด้วยตัวเอง (ดูภาพที่ 36,37) ในกรณีผ้าหน้ากว้าง ต้องมีผู้ช่วยยกลายเพิ่มอีก (ดูภาพที่ 38)

จากการสำรวจภาคสนาม พบว่าชาวอีสานนิยมเก็บลายในตะกอลอยและตะกอแนวตั้งมากกว่าเก็บลายด้วยไม้ค้ำ เนื่องจากเสียเวลาเก็บลายเฉพาะตอนเริ่ม หลังจากนั้นสามารถทอดต่อเนื่องได้อย่างรวดเร็ว และในบางลายที่ส่วนบนและล่างสมดุลกัน จะเก็บลายเพียงครึ่งลายทอดกลับไปกลับมา ทั้งนี้การเลือกใช้ขึ้นอยู่กับรูปแบบของผ้าที่ทอด้วย อาทิเช่น ลายจิดสำหรับทำหมอน ถ้าเป็นหมอนขนาดเล็ก-ปานกลาง นิยมใช้ตะกอลอยแบบอยู่ด้านบนเส้นยืน แต่ถ้าเป็นหมอนขนาดใหญ่ เก็บจิดประมาณ 30-40 ไม้ ก็ต้องเก็บจิดด้วยตะกอแนวตั้ง สำหรับการทอธงซึ่งลายในแต่ละแถบไม่ซ้ำกันเลย ก็อาจจะเก็บลายด้วยไม้ค้ำ เป็นต้น

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพที่ 1

แสดงการทอผ้าเบี่ยงของจังหวัดภูเก็ต

บ.ศรีฐาน อ.ป่าค้อ จ.อุตรดิตถ์

ภาพที่ 2

ผ้าเบี่ยงย้อมสีแดงของนางคำโย สี่งิม

บ.หนองเรือ อ.ป่าค้อ จ.อุตรดิตถ์

บริการ
มหาวิทยาลัย

ภาพที่ 5

แสดงการแต่งกายของชาวภูไทชาย-หญิง

บ.หนองโอใหญ่ จ.มุกดาหาร

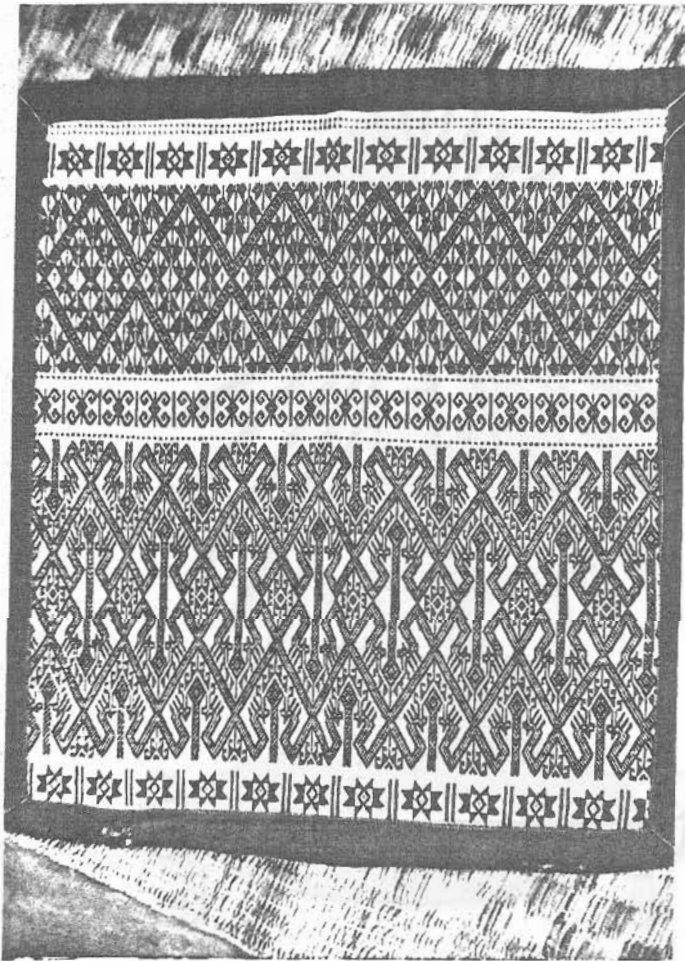
ภาพที่ 6

ลายฉิดบนผ้าแพวของชาวภูไท

บ. โพน จ.กาฬสินธุ์

บริการ
มหาวิทยาลัย

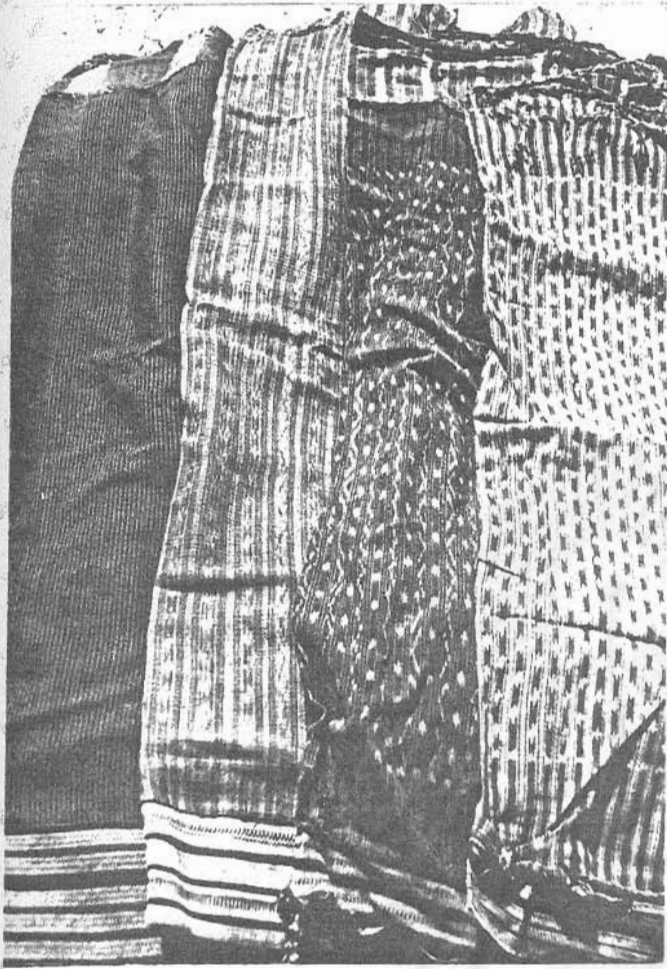

ภาพที่ 7

ผ้าแพนของชาวภูไท

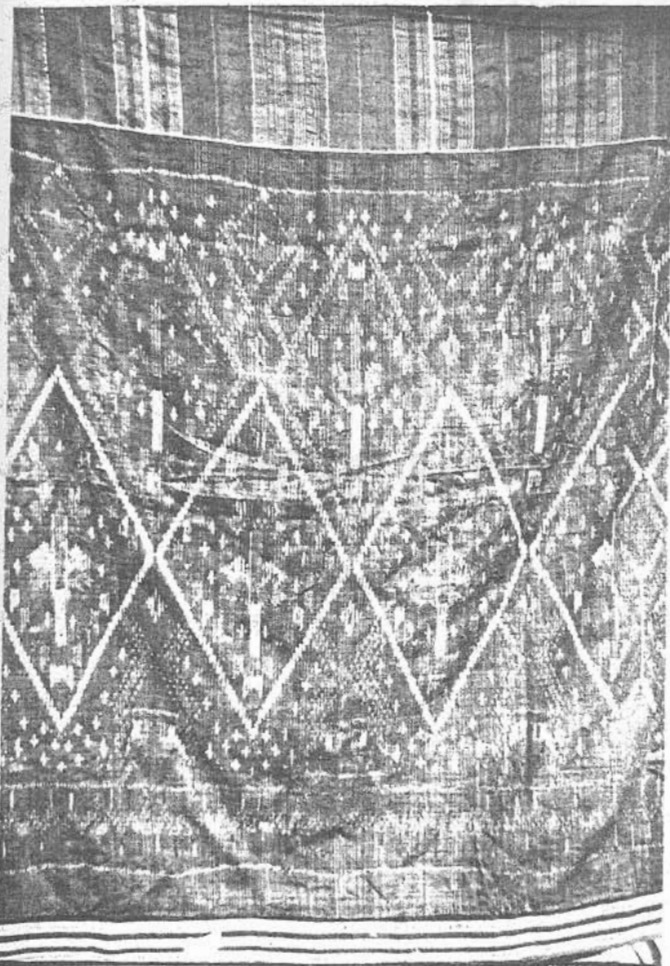
บ. หินชัว อ. ชานุมาน จ. อุบลราชธานี

ภาพที่ 8

ผ้าชิ้นประกอบด้วยหัวชิ้น(แถบบน)
ตัวชิ้นซึ่งเป็นผ้ามัดหมี่ ลายหมี่คั่นและ
ตีนชิ้น(แถบล่าง)

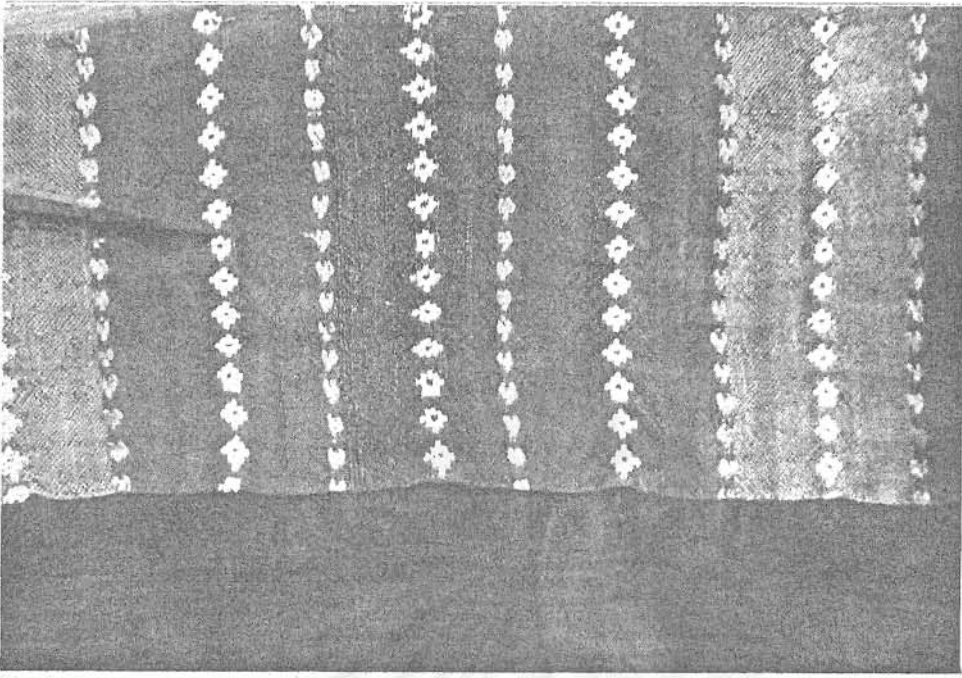
บ. เบื้องคำ อ. เมือง จ. อุดรราชธานี

ภาพที่ 9

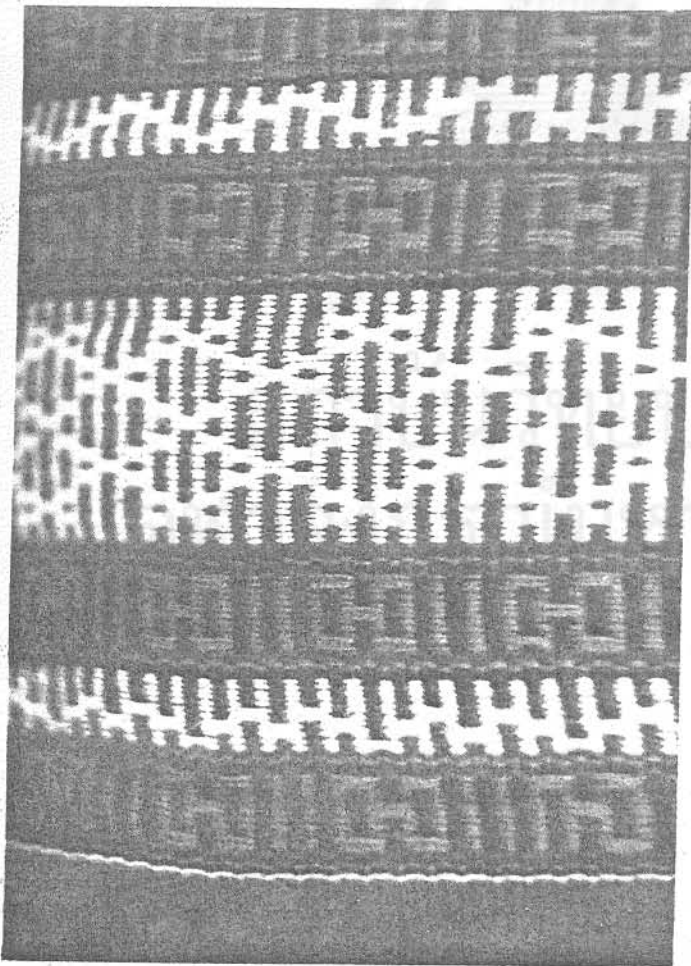
ผ้าชิ้นจากประเทศลาว ตัวชิ้นเป็นมัดหมี่
ลายข้าวหลามตัดและลายนาค

บริการ
มหาวิทยาลัย

ภาพที่ 10

หัวชั้นลายหมากคัม(ลายแถบทางตั้ง) ตัวชั้นเป็นชั้นทิว(ลายแถบทางแนวตั้ง)
 บ.ท่าค้อ อ.เบ็องโน จ.อุบลราชธานี

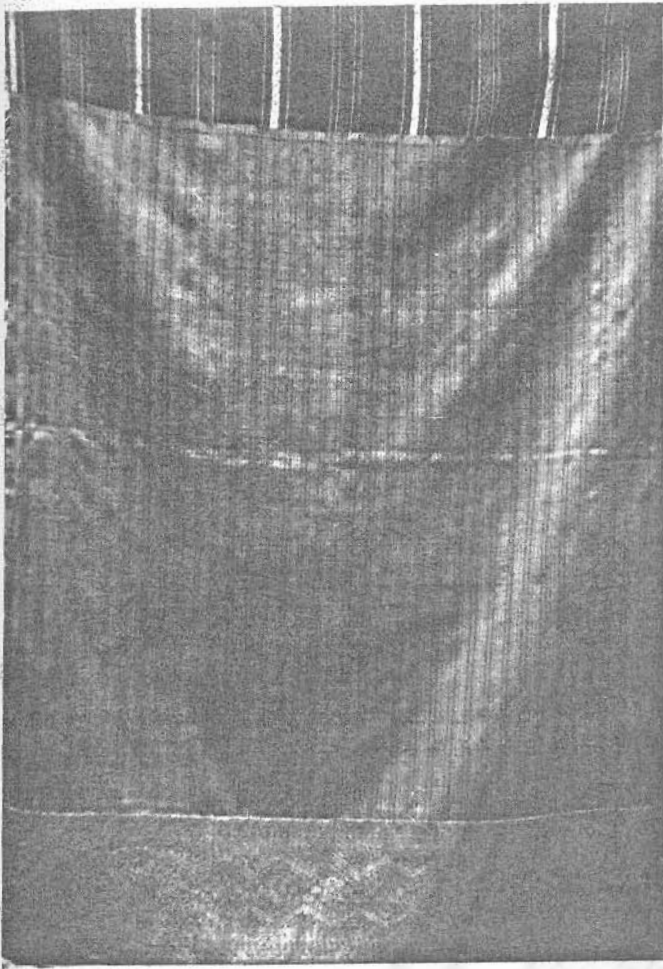

ภาพที่ 11 ต้นชั้นฝ้าย

บ.หนองตุ จ.ยโสธร

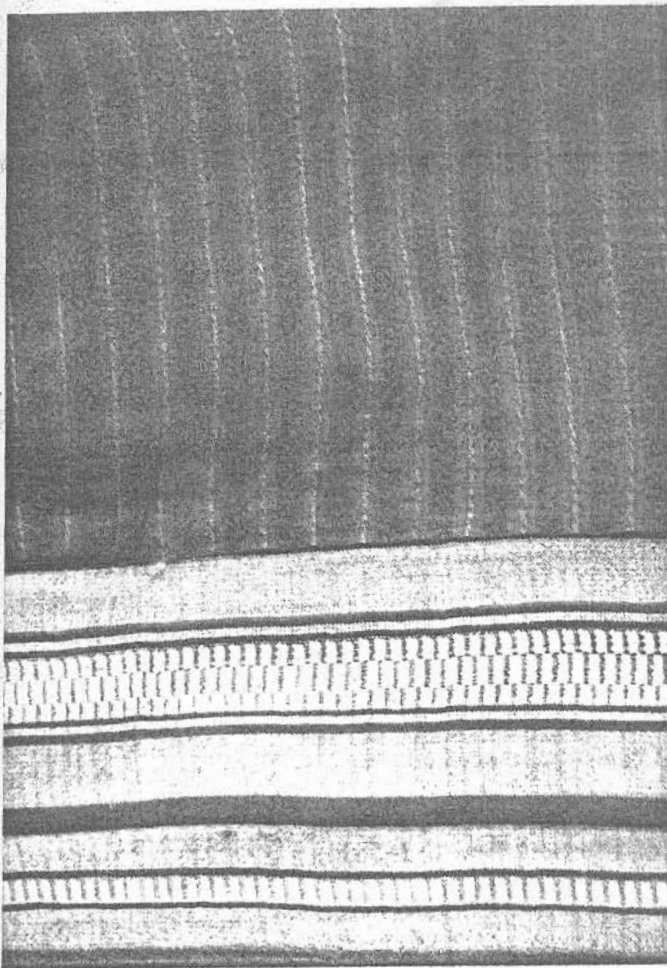
ภาพที่ 12

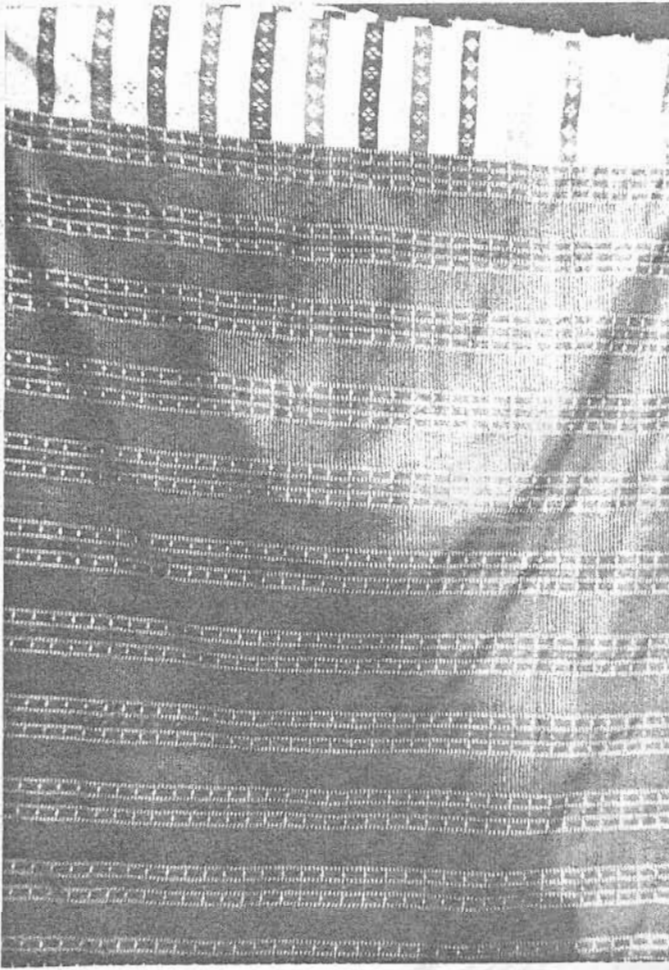
ผ้าชิ้นใหม่ค่าของเจ้านาย จ.อุบลราชธานี

ภาพที่ 13

ชิ้นผ้าไหมโบราณ อายุกว่า 100 ปี
บ.ท่าค้อ อ.เขื่องใน จ.อุบลราชธานี

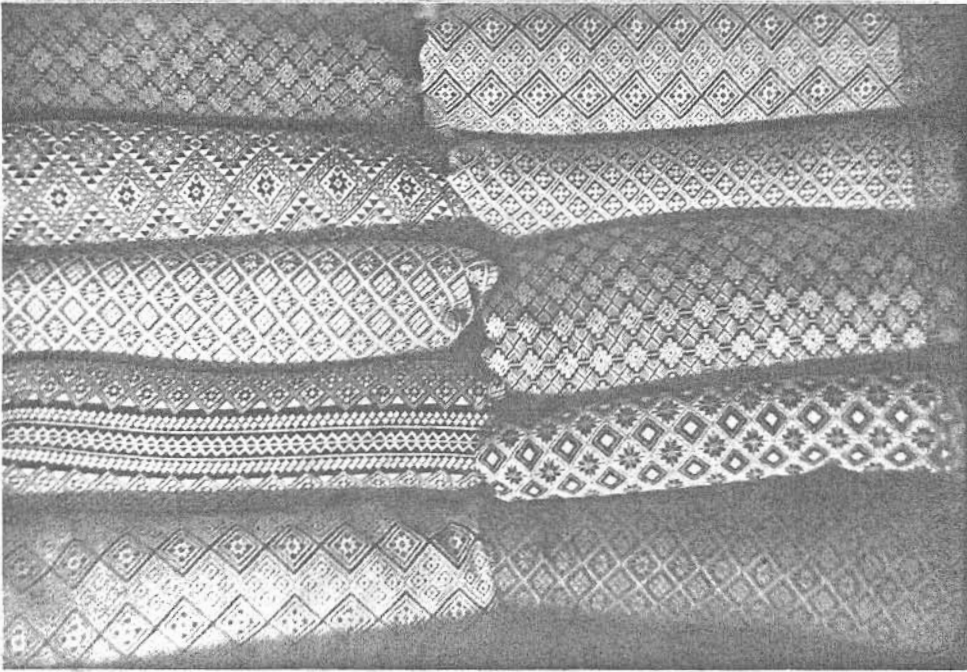
ภาพที่ 14
ผ้าซิ่นมุก

ภาพที่ 15
แสดงวิธีการทอมุกด้ายยืน ช่วงที่ถูกทำให้เกิดลายได้แก่ สีขาว, เหลือง, ทอง

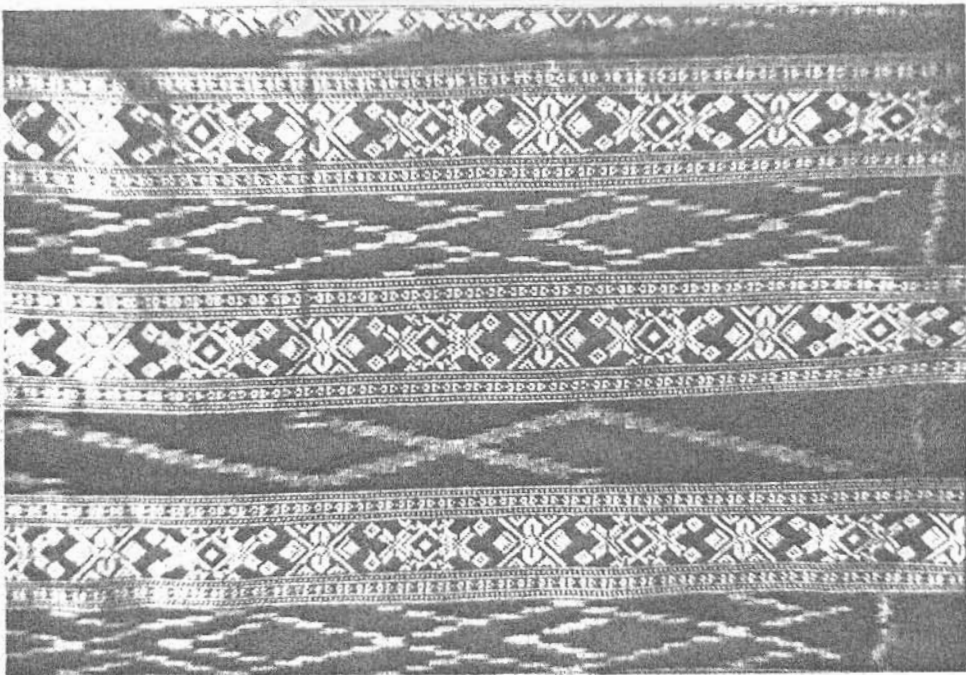
ภาพที่ 16

ผ้าเมตรลายฉิด บ.ถ่อนใหญ่ อ.เมือง จ.อุดรธานี

ภาพที่ 17

ผ้าสามกษัตริย์ บ.จางลาน อ.พนา จ.อุบลราชธานี

ภาพที่ 18

ทอผืนขาว

บ.สิงห์ อ.เมือง จ.ยโสธร

ภาพที่ 19

ทอผืนแก้วลูก บ.เหล่าพนาด อ.เมือง จ.มหาสารคาม

ภาพที่ 20
หมอนดอกลูก มือนีวิทยาศาสตร์
บ.ทอ4เรื่อ อ.เมือง จ.ยโสธร

ภาพที่ 21
หมอนดอกลูก มือนีธรรมชาติ
บ.ลำทะ อ.วิเศษ จ.อุบลราชธานี

บริการ
มหาวิทยาลัย

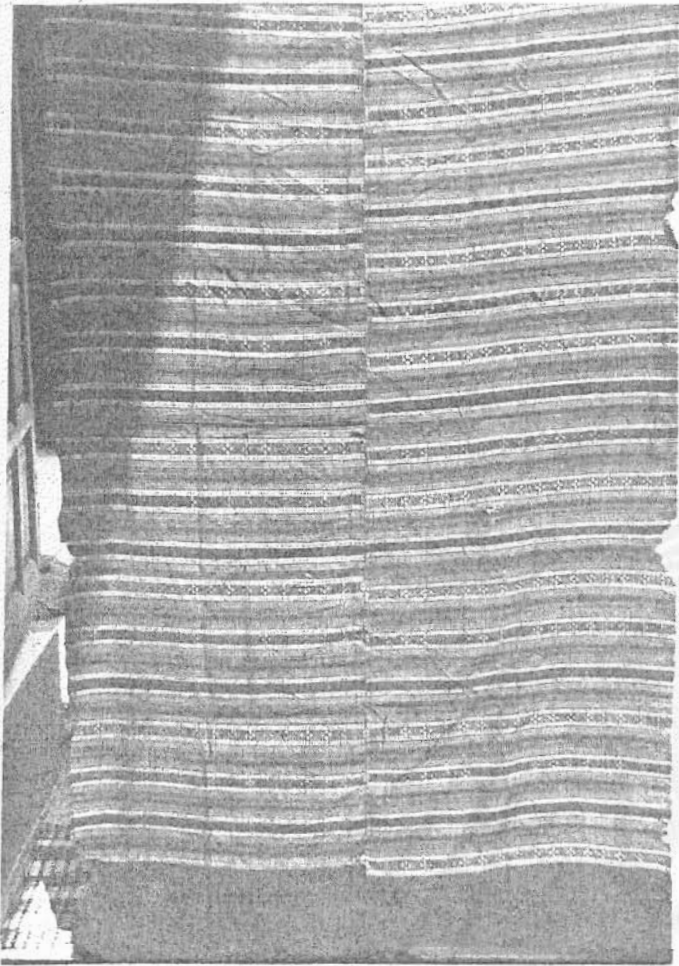

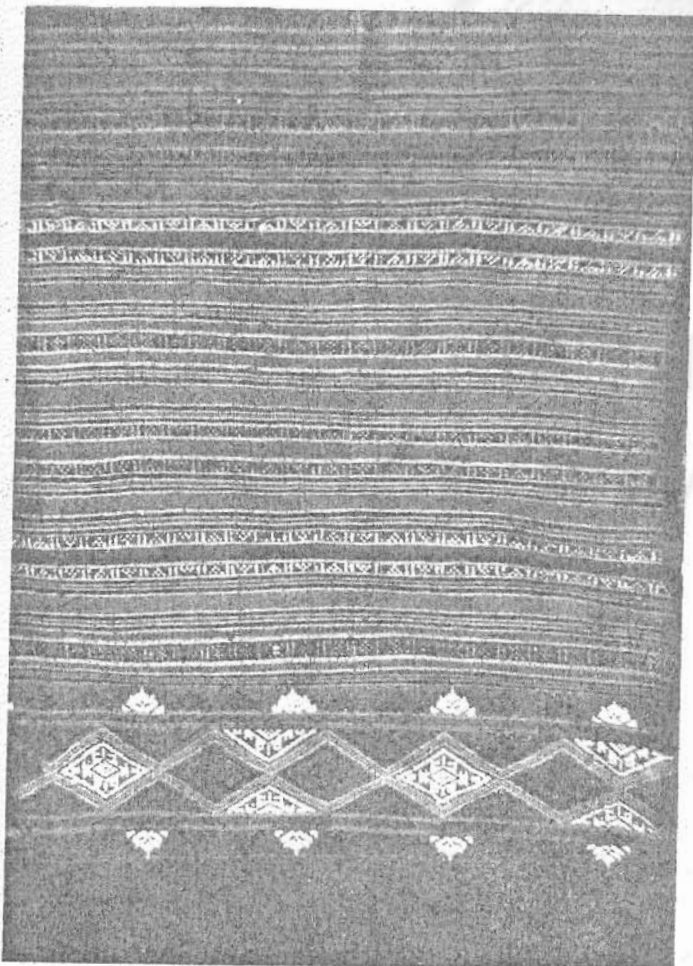
ภาพที่ 22
หมอนโกลนของชาวภูไท
บ. โพน อ. กาศสินธุ์

ภาพที่ 23
หมอนแก้วลูก
บ. โพนทราย อ. เขื่องใน จ. อุบลราชธานี

ภาพที่ 24
ผ้าห่มนอนวัดศรีฐาน
บ.ศรีฐาน อ.ป่าดิว จ.ยโสธร

ภาพที่ 25
ผ้าห่มนอนของชาวภูไท
บ.โพธิ์ จ.กาฬสินธุ์

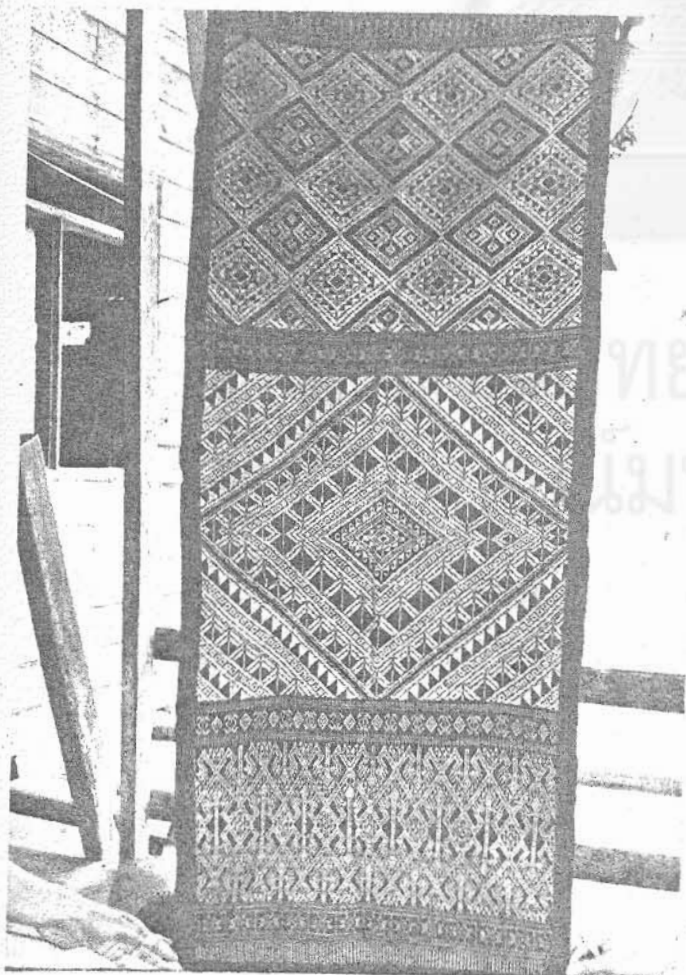
บริการ
มหาวิทยาลัย

ภาพที่ 26

ผ้าหมอนของชาวภูไท

อ. เสนางคนิคม จ. อุบลราชธานี

ภาพที่ 27

แพรก้นส้อมของป้าสาวชาวภูไท

บ. หินซิว อ. ชานุมาน จ. อุบลราชธานี

ทยบริการ
มหาวิทยาลัย

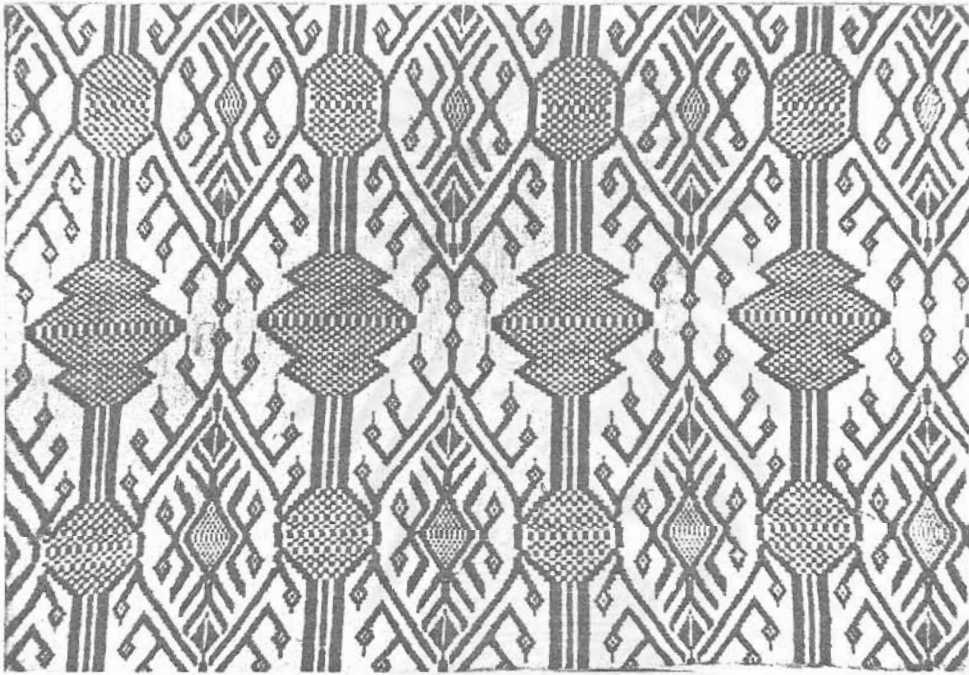

ภาพที่ 28

ผ้าพื้นลายจิด ด้ายย้อมสีเทาเข้มจากเปลือกไม้กอก

บ. คำพระ อ. หัวตะพาน จ. อุบลราชธานี

ศูนย์วิจัยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพที่ 29

ผ้าห่อคัมภีร์ ลายหอปราสาท

สมบัติของนางแก้ว พลเสนา

บ.คำเดียนน้อย อ.ชานุมาน จ.อุบลราชธานี

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพที่ 30

ธง วิฑูรังส่วาง

น.จางานถาน อ.พนา จ.อุบลราชธานี
เมื่อมีงานบุญจะถูกร้อยลงมาจากเพดาน
ภายในอาคารหรือแขวนไว้กับไม้ไผ่ ซึ่ง
มีคั้งไม้แนวตั้ง ภายนอกอาคาร

ภาพที่ 31

ธง วิฑูรังส่วาง

น.หนองไผ่ใหญ่ อ.คำชะอี จ.มุกดาหาร

บริการ
มหาวิทยาลัย

ภาพที่ 32 หงวัดนราราม
 ลายส่วนบนสุดเป็นการใช้เส้นตัวทอในการ
 สร้างลายขีด ลายส่วนล่างเป็นการใช้สีไหม
 ทำให้เกิดลาย

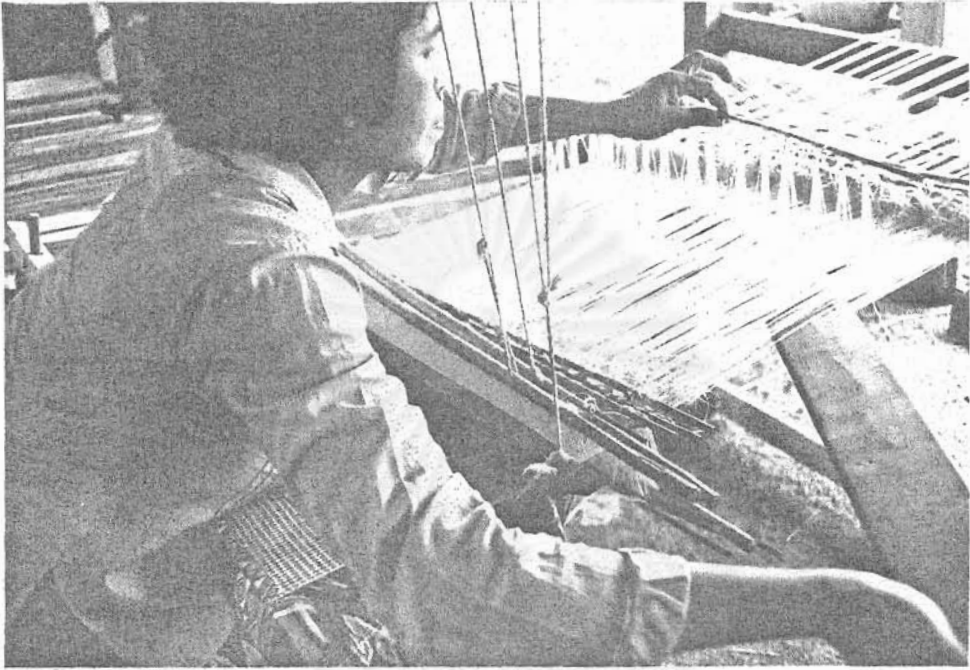
ภาพที่ 33
 หงวัดโพธิ์ไทร บ. โพน อ. คำม่วง จ. กาฬสินธุ์
 การทำให้เกิดลายโดยระบายสีลงบนไหมไฟ

บริการ
 มหาวิทยาลัย

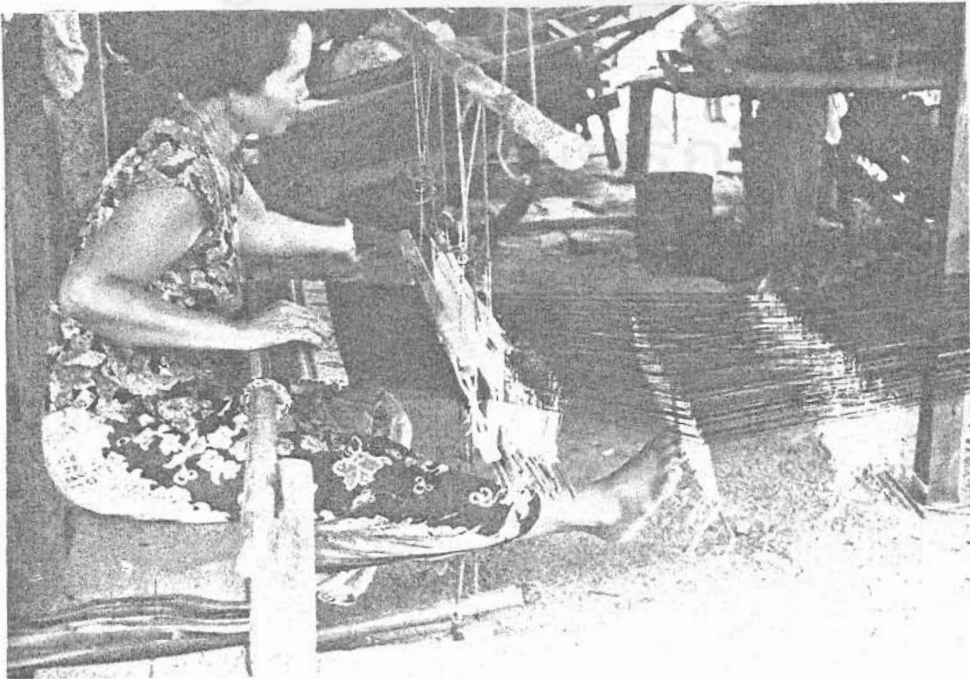
ภาพที่ 34

แสดงการใช้มือยกตะกอลอยที่อยู่ด้านบนเส้นยืน

ภาพที่ 35

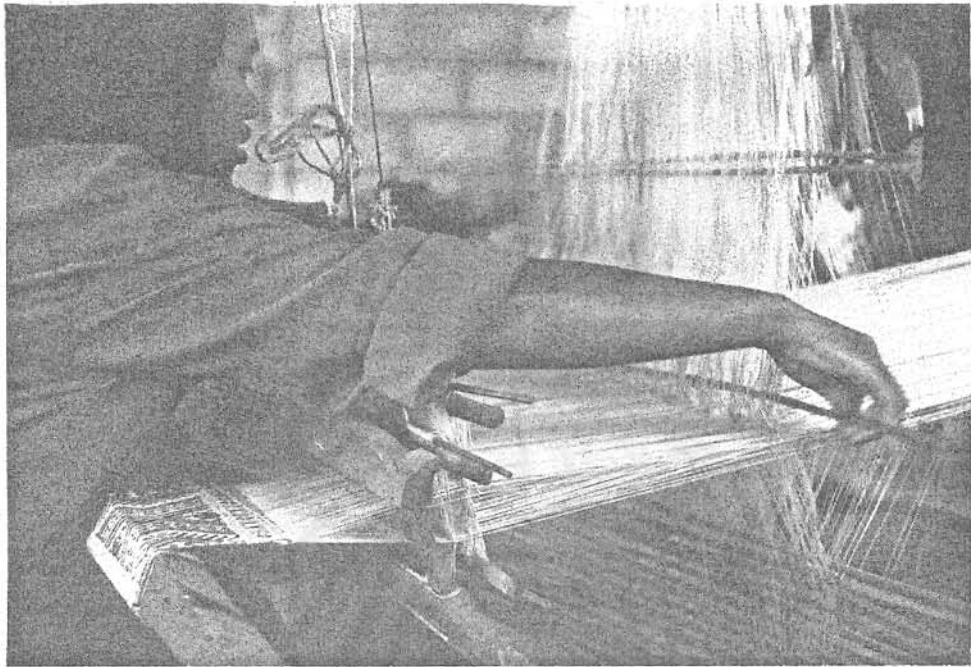
แสดงการใช้เท้าเกี่ยวตะกอลอยที่อยู่ด้านล่างเส้นยืน

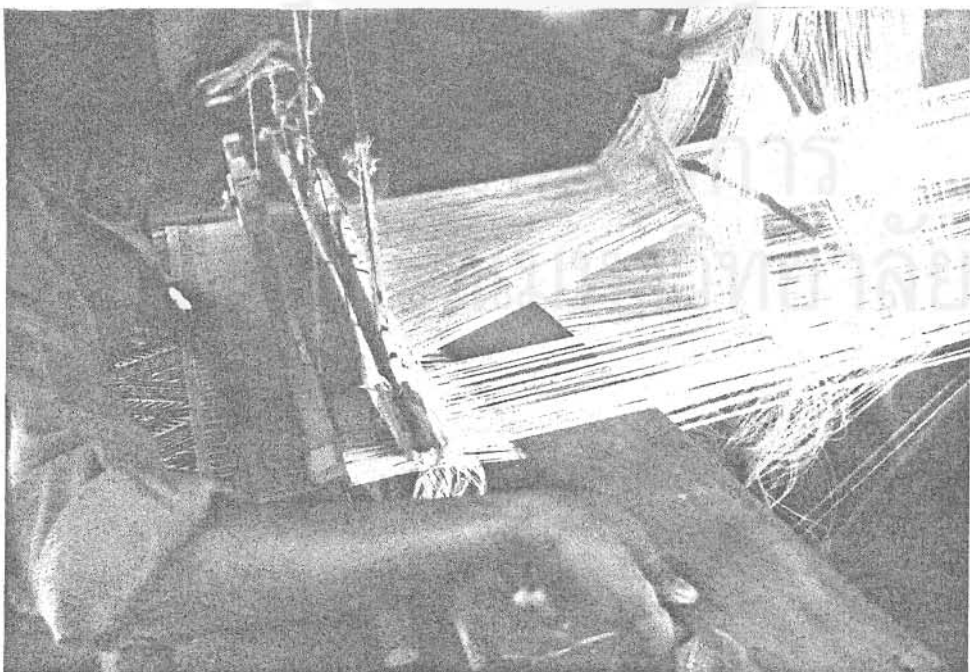
ภาพที่ 36

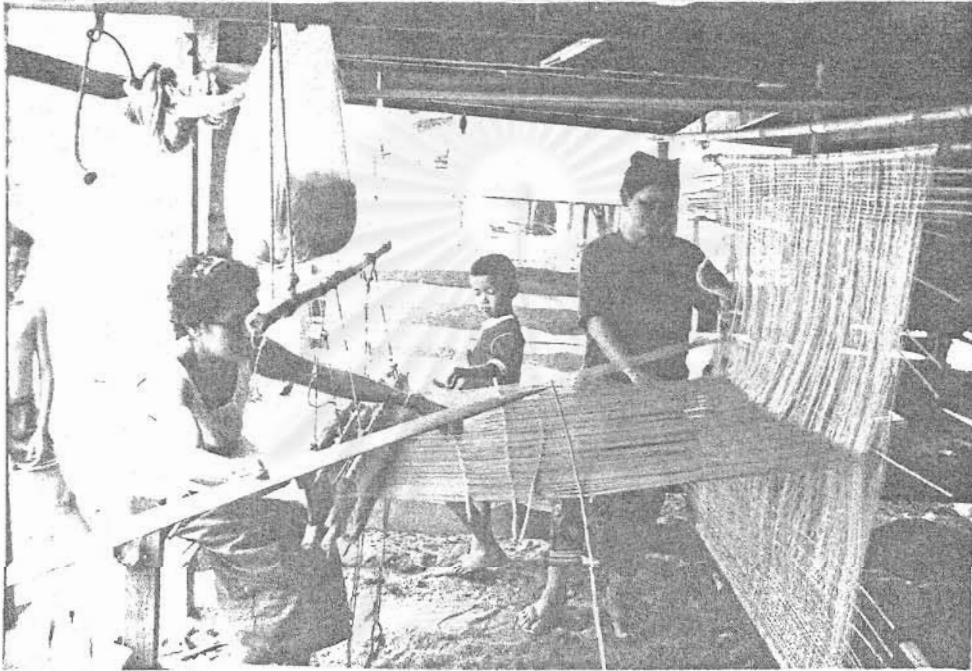
แสดงการใช้ไม้ค้ำที่เก็บลายไว้ในตะกอนแนวตั้ง เพื่อแยกเส้นยืนออกตามลาย

ภาพที่ 37

แสดงการสอดไม้ด้ายเปิดช่องระหว่างเส้นยืน เพื่อสอดเส้นพุ่งให้เกิดลาย

ภาพที่ 38

แสดงการใช้ตะกอแนวตั้งในกรณีผ้าหน้ากว้างต้องมีผู้ช่วยในการยกเส้นยืนขึ้นตามลาย

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

รูปแบบลายจิตในจังหวัดยโสธร

3.1 ข้อมูลทั่วไปเกี่ยวกับจังหวัดยโสธร

ยโสธรเป็นจังหวัดหนึ่งในเขตอีสานตะวันออกเฉียงเหนือ นับเป็นจังหวัดใหม่ที่มีขนาดเล็กคือมีพื้นที่ 4,124.4 ตารางกิโลเมตร หรือ 2,601,040 ไร่ มีแม่น้ำชีไหลผ่านเป็นระยะทางยาวรวมประมาณ 110 กิโลเมตร ลักษณะพื้นที่ทั่วไปเป็นที่ราบสูง ดินปนทราย อยู่สูงจากระดับน้ำทะเลโดยเฉลี่ย 227 ฟุต หรือ 68.1 เมตร มีอาณาเขตติดต่อกับจังหวัดใกล้เคียงดังนี้

ทิศเหนือ ติดต่อกับเขตจังหวัดมุกดาหาร, นครพนม, อำเภอนามน จังหวัดอุบล-
ราชธานี และอำเภอหนองพอก จังหวัดร้อยเอ็ด

ทิศใต้ ติดต่อกับเขตอำเภอรามันไซส อำเภอยางชุมน้อย จังหวัดศรีสะเกษ

ทิศตะวันออก ติดต่อกับเขตอำเภออำนาจเจริญ แขวงใน เสนางคนิคม จังหวัด
อุบลราชธานี

ทิศตะวันตก ติดต่อกับเขตอำเภอหนองพอก เสนภูมิ และพนมไพร จังหวัดร้อยเอ็ด

จังหวัดยโสธรแบ่งการปกครองออกเป็น 8 อำเภอ มี 74 ตำบล 710 หมู่บ้าน 1 เทศบาล และ 8 สุขาภิบาล ประชากรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม จังหวัดยโสธรเคยเป็นส่วนหนึ่งของ จังหวัดอุบลราชธานี ตามประวัติศาสตร์¹ กล่าวว่า พระวรวงศา(พระวอ) เสนาบดีเก่าเมืองเวียงจันทน์กับสมเ็จพรรคพวกได้อพยพหนีภัยจากความขัดแย้งกันในระหว่างเจ้าผู้ครองนครเวียงจันทน์และเจ้าป่าศักดิ์ มาตั้งหลักฐานที่เมืองหนองบัวลุ่มภู ซึ่งเจ้าปางคำสร้างขึ้นและตั้งเป็น "เมืองนคร-เขื่อนขันธ์กาบแก้วบัวบาน" (หรือเมืองอุบลราชธานี) มาตั้งแต่สมัยกรุงธนบุรี ต่อมาภายหลังได้ส่งคนไปสร้างเมืองรอบนอกเพื่อขยายเมืองหน้าด่านที่บ้านสิงห์ท่า อันเป็นที่ตั้งจังหวัดยโสธรในปัจจุบัน ในปี พ.ศ. 2335 พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกได้ทรงสถาปนาเมืองอุบลราชธานีเป็นเมืองประเทศราชและได้ทรงแต่งตั้งให้พระปฐมสุรราชเป็นพระประทุมวรราชสุริยวงศ์ครองเมือง

¹ประวัติศาสตร์ไทยส่วนภูมิภาค จังหวัดยโสธร. (โรงพิมพ์ส่วนท้องถิ่น กรมการปกครอง กระทรวงมหาดไทย, 2529).

อุบลราชธานี เมื่อได้รับการสถาปนาเป็นประเทศราชแล้วต่อมาจึงมีการตั้งเมืองสำคัญในเขตการปกครองเพิ่มขึ้นอีกหลายเมือง โดยในปี 2537 ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ยกฐานะบ้านสิงห์เป็นเมืองพระราชทานนามว่า "เมืองยศสุนทรหรือยศไชย" ขึ้นตรงต่อกรุงเทพฯ มีเจ้าเมืองดำรงบรรดาศักดิ์เป็นพระสุนทรราชวงศา ครั้นถึงปี พ.ศ. 2443 ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มีการจัดแบ่งการปกครองใหม่เป็นมณฑล จังหวัด อำเภอ เมืองยศสุนทรได้ถูกลดฐานะเป็นอำเภอในเขตการปกครองของจังหวัดอุบลราชธานี ต่อมาในปี พ.ศ. 2515 คณะปฏิวัติได้พิจารณาเห็นว่าควรยกฐานะของอำเภอยศไชย อำเภอคำเขื่อนแก้ว อำเภอมหาชนะชัย อำเภอป่าดิว อำเภอเลิงนกทา และอำเภอภูคชชุม รวม 6 อำเภอ ตั้งขึ้นเป็นจังหวัดแยกออกจากการปกครองของจังหวัดอุบลราชธานี จึงได้ออกประกาศคณะปฏิวัติ ฉบับที่ 70 ลงวันที่ 6 กุมภาพันธ์ 2515 จัดตั้งเป็นจังหวัดยศไชย ตั้งแต่วันที่ 1 มีนาคม 2515 เป็นต้นไป นับเป็นจังหวัดที่ 71 ของไทย ต่อมาในปี พ.ศ. 2522 และ พ.ศ. 2527 จึงได้มีพระราชกฤษฎีกา ยกฐานะกิ่งอำเภอค้อวัง และกิ่งอำเภอทรายมูลให้เป็นอำเภอ จึงทำให้จังหวัดยศไชยมีรวม 8 อำเภอ ตั้งแต่นั้นมา

3.2 ผ้าจิดในจังหวัดยศไชย

ตามประวัติศาสตร์จะพบว่ามี การอพยพย้ายถิ่นจากประเทศลาวของประชากร ในภาคอีสานมีเกิดขึ้นหลายครั้งหลายครา นอกจากนี้ยังมีการย้ายถิ่นฐานจากพื้นที่เดิมในประเทศไทยเมื่อพบว่าพื้นที่เดิมไม่เหมาะสมต่อการดำรงชีพ จึงทำให้เกิดการแพร่กระจายทางด้านขนบธรรมเนียมประเพณี ตลอดจนศิลปะหัตถกรรมอย่างกว้างขวางทั่วไปในเขตภาคอีสาน ชีวิตความเป็นอยู่ของประชากรที่มีเชื้อสายไทยลาวส่วนใหญ่โดยทั่วไปทำการกสิกรรมเป็นอาชีพหลัก เมื่อหมดฤดูทำนา เนื่องจากสภาพพื้นที่และภูมิอากาศร้อนแห้งแล้ง ไม่สามารถทำการเพาะปลูก เมื่อมีเวลาว่างก็จะทำงานหัตถกรรมเพื่อการใช้สอยในชีวิตประจำวัน การทอผ้าจิดนับเป็นงานหัตถกรรมที่มีชื่อเสียง ทั้งในด้านความสวยงามและความละเอียดประณีต โดยเฉพาะของสตรีชาวอีสานเชื้อสายจำปาศักดิ์และชาวภูไท จากรายงานของสำนักงานอุตสาหกรรมจังหวัดยศไชยและจากการสำรวจของคณะผู้วิจัยพบว่า เกือบทุกหมู่บ้านและทุกอำเภอในจังหวัดยศไชยจะมีการทอผ้าจิดเพื่อการใช้สอยภายในครอบครัวและเพื่อการจำหน่ายเสริมรายได้ มีบางหมู่บ้านที่ทำหัตถกรรมทอผ้าจิด ตลอดจนการนำผ้าจิดไปทำเป็นผลิตภัณฑ์อย่าง เป็นผ้า เป็นเส้น จนกลายเป็นอาชีพหลักที่ทำรายได้ให้เป็นจำนวนมาก ตลอดทั้งปี จากเดิมผู้ทอผ้าจิดจะเป็นสตรีวัยกลางคนมีครอบครัวแล้วขึ้นไปจนถึงผู้เฒ่าผู้แก่ ขณะที่สตรีที่ยังไม่แต่งงานมักไม่สนใจทอ เนื่องมาจากการทอผ้าจิดมีกรรมวิธียุ่งยาก ทอได้ช้า และต้องใช้ความ

คิดสร้างสรรค์ในการผูกปลาย แต่ต่อมาเมื่อผลิตภัณฑ์หมอนจืดของยโสธรมีชื่อเสียงได้รับความนิยมอย่างแพร่หลาย เป็นแหล่งผลิตที่สามารถส่งไปจำหน่ายทั่วประเทศ จึงเป็นผลให้สตรีวัยรุ่นในหมู่บ้านต่าง ๆ หันมาฝึกฝนการทอจืดอย่างกว้างขวาง

การเติบโตของหัตถอุตสาหกรรมการทำหมอนจืดเป็นผลให้เกิดการจัดระบบการผลิตที่มีการแบ่งแยกหน้าที่ที่กันตามความชำนาญ แต่ละแหล่งผลิตจะมีกลุ่มนายทุนหรือกลุ่มแม่บ้านในรูปสหกรณ์ทำหน้าที่ตัวกลางเก็บรวบรวมผลผลิตจากชาวบ้านเพื่อจัดจำหน่ายให้ต่อไป ดังนั้นจะพบว่าในจังหวัดยโสธรสามารถแบ่งแยกแหล่งผลิตผ้าจืดและผลิตภัณฑ์จากผ้าจืดเป็น 2 กลุ่มดังนี้

3.2.1 แหล่งทอผ้าจืดเพื่อทำหมอน

เนื่องจากหมอนจืดเป็นสินค้าที่ทำชื่อเสียงให้กับจังหวัดยโสธร ดังนั้นจึงมีการทอผ้าจืดสำหรับทำหมอนกระจายอยู่ทั่วไป บางหมู่บ้านทอและเย็บเป็นหมอนสำหรับใช้ในชีวิตประจำวัน หรือเพื่อจำหน่ายรายย่อย บางหมู่บ้านจะแยกแหล่งทอผ้าจืดออกจากแหล่งผลิตหมอนจืดเพื่อจำหน่ายจำนวนมาก โดยเริ่มจากชาวบ้านลงทุนซื้อเส้นด้ายย้อมสีต่าง ๆ จากตลาดมาทอติดต่อกันเป็นลือคยาวต่อเนื่องกัน (ดูภาพที่ 39) ส่วนที่เป็นลายจืดจะอยู่ในแถบทอสลับกับผ้าสีพื้น บางแหล่งในแนวเส้นยืนจะมีการคั่นแบ่งเป็นแถบ ๆ เพื่อสะดวกในการเย็บตะเข็บให้เกิดช่องที่จะใส่หนุนตามแบบหมอนดั้งเดิม ขนาดของผ้าจืดจะเปลี่ยนแปลงไปตามชนิดและขนาดของหมอน เช่น ที่บ้านโคกสว่าง ทอผ้าจืดขนาด 25 / 66 ซม. เป็นลือคต่อเนื่องกัน จำหน่ายราคาลือคละ 10 บาท ใช้สำหรับหมอนหก(ลูก) ลายจืดจะเป็นแถบอยู่ตรงกลางหมอน ด้านข้าง 2 ข้างต่อด้วยผ้าพื้นสี ถ้าต้องการทำเป็นหมอนสามเหลี่ยมขนาดใหญ่ ต้องใช้ผ้าที่ใช้ทำหมอนหกต่อกัน 2 ลือค ดังนั้นจะได้ลายจืด 2 แถบ เป็นต้น

การทอผ้าจืดสำหรับทำหมอนเพื่อขายให้แหล่งเย็บหมอน จะทำเมื่อว่างจากงานประจำในไร่นา มีพ่อค้ามารับซื้อถึงแหล่ง หรือนำผลผลิตมารวมกันแล้วนำไปขายให้กับแหล่งผลิตหมอน เมื่อได้รายได้จากการขายจึงนำเงินมาใช้ลงทุนซื้อเส้นด้ายต่อไป เนื่องจากการขายผ้าจืดในลักษณะนี้มักถูกกดราคา เพื่อให้ต้นทุนการทำหมอนลดต่ำลง จึงทำให้ผ้าจืดเหล่านี้มีคุณภาพต่ำ ทั้งด้านฝีมือที่ีความประณีตน้อย และรูปแบบของลายที่ซ้ำซาก ขาดการคิดสร้างสรรค์ลายใหม่ ๆ ที่มีเอกลักษณ์เฉพาะตัว แหล่งทอผ้าจืดที่ส่งต่อไปให้แหล่งผลิตหมอนในจังหวัดยโสธร ได้แก่

- บ้านเชียงเครือ บ้านโคกนาโก : อำเภอป่าดิว
- บ้านสะแนน บ้านเชียงคำ บ้านหนองเรือ บ้านสิงห์ : อำเภอเมือง
- บ้านโพนแบง บ้านฟ้าห่วน : อำเภอดอวัง

บ้านโคกสว่าง บ้านหนองเชียงโท

อำเภอเลิงนกทา

บ้านโซง อำเภอคำเขื่อนแก้ว

3.2.2 แหล่งผลิตหมอนจิด

ได้แก่ บ้านศรีฐาน บ้านป่าดอง บ้านโพธิ์ศรี บ้านหนองเรือ บ้านหนองคู และบ้านนิคม อำเภอป่าดัว เป็นแหล่งผลิตหมอนจิดที่สำคัญของจังหวัดยโสธร ตามบ้านเหล่านี้โดยเฉพาะบ้านศรีฐาน ซึ่งมีชื่อเสียงมากที่สุดจะไม่มีมีการทอผ้าจิดสำหรับทำหมอนเอง โดยจะรับซื้อจากหมู่บ้านอื่น ๆ โดยรอบทั้งในตัวจังหวัดยโสธรเองและจังหวัดใกล้เคียง นำมาเย็บเป็นหมอนประเภทต่าง ๆ แล้วส่งไปจำหน่าย นอกจากนี้ยังรับจ้างผลิตหมอนตามสั่ง โดยผู้สั่งผลิตจัดหาผ้าทอลักษณะอื่น ๆ มาใช้แทนผ้าจิด

รูปแบบของหมอนที่นิยมผลิต คือ หมอนรูปสี่เหลี่ยม ได้แก่ หมอนหก(ลูก) เป็นหมอนรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าที่เกิดจากโครงสร้างหมอนที่เป็นช่องสำหรับใส่เส้นรูปสี่เหลี่ยมจตุรัสเล็ก 6 ช่องมาประกอบกัน 2 แนว แนวละ 3 ช่อง และหมอนเก้า(ลูก) เป็นหมอนรูปสี่เหลี่ยมจตุรัสที่ประกอบช่องสี่เหลี่ยมจตุรัสเล็ก 3 แนว ๆ ละ 3 ช่อง ส่วนหมอนรูปสามเหลี่ยมด้านเท่าจะเกิดจากการประกอบกันของโครงสร้างสำหรับใส่เส้นรูปสามเหลี่ยมด้านเท่า มีทั้งแบบที่ใส่เส้นทุกช่อง และแบบที่ใส่เส้นช่องเว้นช่อง ซึ่งเป็นแบบที่นิยมผลิตในปัจจุบัน การระบุขนาดของหมอนรูปสามเหลี่ยมเป็นไปตามจำนวนช่องที่ใส่เส้น เช่น หมอนสามเหลี่ยม 3 ลูก, 6 ลูก, 10 ลูก, 15 ลูก เป็นต้น ขั้นตอนการผลิตหมอนจิดมีดังนี้ (ดูภาพที่ 40-42)

1. ตัด-เย็บ โครงด้านในหมอนให้เป็นช่องสำหรับใส่เส้น โดยขนาดและสัดส่วนตามแพทเทิร์น โดยส่วนด้านในที่มองไม่เห็น ใช้ผ้าเนื้อแข็งที่มีราคาถูกสำหรับหมอนรูปสามเหลี่ยมที่ใส่เส้นช่องเว้นช่อง ต้องเย็บต่อริมทั้ง 2 ด้าน ด้วยผ้าสีพื้น เพราะเป็นส่วนที่มองเห็น
2. นำผ้าจิดมาเย็บหุ้มโครงด้านในโดยรอบ โดยจะใช้ความกว้างของหน้าผ้าหุ้มโดยรอบ
3. เย็บปิดหัวหมอนด้านหนึ่ง
4. ใส่เส้นลงตามโครงด้านในหมอน บางแห่งส่วนที่อยู่กลางหมอนจะใช้มัดฟางใส่แทนเส้น เพื่อลดต้นทุน แต่เมื่อใช้ไปนาน ๆ ส่วนตรงกลางจะหลวมเสียรูป
5. เย็บปิดหัวหมอนอีกด้านหนึ่ง

ขนาดของหมอนจืด มีตั้งแต่ขนาดเล็กใช้หนุนนอนมาจนถึงขนาดใหญ่สำหรับเป็นหมอนอิง หรือใช้วางประดับตกแต่ง (ดูภาพที่ 43-46)

ราคาของหมอนแปรผันตามขนาด ฝีมือ และคุณภาพของผ้าทอจืด เช่น วัสดุที่ใช้ทอ ถ้าใช้ไหมราคาก็จะสูงกว่าฝ้าย รวมทั้งความซับซ้อนของลายซึ่งจะมีผลต่อจำนวนเวลาในการทอด้วย ในปัจจุบันแหล่งผลิตหมอนจืดจะเน้นที่ปริมาณเพื่อจำหน่ายให้กับตลาดระดับต่ำ - ปานกลาง เป็นจำนวนมาก ๆ ดังนั้นคุณภาพในเรื่องของวัสดุหรือความซับซ้อน และความประณีตของลายจืดถูกลดความสำคัญลงไป รวมทั้งถ้าเทียบราคาหมอนในขนาดและลักษณะลายที่คล้ายคลึงกันของแต่ละแหล่งที่มีราคาแตกต่างกัน เช่น หมอนหกลูก ขนาดหน้าตัด 11 x 16 ซม. ยาว 30 ซม. ทอด้วยด้ายฝ้ายหรือด้ายโทเรที่บ้านหนองเรือ ราคาใบละ 35 บาท (ดูภาพที่ 20) ส่วนที่บ้านโขง ราคาใบละ 22 บาท หมอนหกลูก บ้านโพนทราย อ.เขื่องใน จ.อุบลราชธานี ทอด้วยด้ายฝ้าย ในขนาดใกล้เคียงกัน แตกต่างกันที่ความยากง่ายของลาย ก็ทำให้ราคาแตกต่างกัน (ดูภาพที่ 47)

ความแพร่หลายของหมอนจืด ทำให้เกิดผลิตภัณฑ์ที่ถูกประยุกต์ขึ้นโดยใช้ผ้าทอจืดในรูปแบบต่าง ๆ อาทิเช่น ที่รองนั่ง โดยการนำผ้าทอจืดมาเย็บให้เป็นโครงสี่เหลี่ยมแบนแล้วใส่ปูนไว้ภายใน ไว้สำหรับรองนั่งกับพื้น หรือเป็นเบาะรองที่นั่งของเก้าอี้ เมื่อนำที่รองนั่งมาเย็บติดกับหมอนรูปสามเหลี่ยมขนาดใหญ่ ก็จะได้ที่นอน ที่สามารถพับซ้อนเก็บได้ (ดูภาพที่ 48-49)

นอกจากนี้ชาวอีสานยังผลิตผ้าจืดเพื่อใช้สอยในหน้าที่อื่น ๆ ทั้งที่มีมาแต่ดั้งเดิม อันได้แก่ ผ้าเป็ียง หัวซิ่น ดินซิ่น ผ้าพันนอน และรูปแบบที่ถูกสร้างขึ้นเพื่อการขยายตลาดการใช้งาน เช่น ประเภทผ้าที่ใช้ภายในบ้าน(HOUSE HOLD TEXTILES) ได้แก่ ผ้าปูโต๊ะ ผ้ารองจาน ผ้าปูาน ปลอกหมอน และประเภทเครื่องแต่งกาย ได้แก่ ผ้าเมตร ผ้าพันคอ เป็นต้น

แหล่งที่มีการทอผ้าจืดเพื่อใช้เป็นผ้าเป็ียง มีกระจายอยู่ทั่วไป บางบ้านทอขึ้นเพื่อใช้เอง ส่วนบางบ้านทอเพื่อจำหน่าย รูปแบบของผ้าเป็ียงมีทั้งแบบที่ทอขึ้นตามแบบดั้งเดิม ทั้งลวดลายและสีสันทัน (ดูภาพที่ 1-4) และแบบที่ประยุกต์จากของเดิม เช่น การจัดองค์ประกอบลายให้มีหลายลายในหนึ่งผืน การเลือกใช้สี และชนิดของเส้นด้ายที่ต่างไปจากเดิม เช่น ด้ายใยสังเคราะห์ที่มีลักษณะมันวาว สีสด ด้ายโลหะ เป็นต้น (ดูภาพที่ 50) ส่วนผ้าผืนลายจืดที่ใช้ห่มนอน มีลักษณะเป็นจืดลายหน่วยตลอดทั้งผืน ใช้การเรียงสีที่เส้นยืนและเส้นพุ่งให้เกิดลายตารางสีต่าง ๆ (ดูภาพที่ 51) ทอด้วยด้ายฝ้าย ด้ายโทเร หรือไหมพรม สำหรับใช้ในครอบครัวหรือเพื่อจำหน่ายกระจายอยู่ทั่วไป

ส่วนผ้าจืดที่ใช้ทำดินขึ้น และหัวขึ้น ปัจจุบันมีทำกันน้อย เนื่องจากนิยมใช้ผ้าขึ้นจากโรงงานหรือซื้อจากแหล่งผลิตอื่น ๆ ที่มีทอใช้เองบ้าง เช่น บ.โคกกลาง อ.คำเขื่อนแก้ว และ บ.หนองตุ อ.มหาชนะชัย

ในบางหมู่บ้านได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานภายในและภายนอกประเทศมาส่งเสริมและให้ความรู้ในด้านรูปแบบ เพื่อให้สามารถใช้งานได้ในชีวิตประจำวันของคนในสังคมเมือง เช่น การส่งเสริมให้ใช้ฝ้ายย้อมสีจากวัตถุดิบธรรมชาติ (ดูภาพที่ 52) ที่มีในแต่ละท้องถิ่น จะได้กลุ่มสีที่ค่อนข้างหม่น ในโทนสีธรรมชาติ (EARTH TONE) เช่น

สีเขียว	ได้จาก	เปลือกต้นมะม่วงอกร่อง + น้ำสนิม หรือ ใบหูกวาง + น้ำปูนใส
สีเทา	"	ไม้กอก หรือ ไม้จี่ป่า หรือ มะขามป้อม
สีเหลือง	"	เปลือกต้นขนุน
สีน้ำตาล	"	เปลือกต้นประดู่ + น้ำสนิม หรือ ไม้ก่อ + น้ำปูนใส
สีส้ม	"	ไม้กระโดน, เปลือกต้นฟาง + น้ำสนิม
สีชมพู	"	เปลือกต้นก้อกัน, เปลือกฟาง + น้ำปูนใส

รูปแบบของผลิตภัณฑ์ที่ทอขึ้นจากด้ายฝ้ายย้อมสีธรรมชาตินี้ ได้แก่ ผ้าผืนลายจืด ชุดผ้ารองจาน-รองแก้วน้ำ ผ้าขาวม้า หมอน ที่รองนั่ง ที่นอน เป็นต้น หมู่บ้านที่ได้รับการส่งเสริมให้ผลิตผลิตภัณฑ์ผ้าจืดจากฝ้ายย้อมสีธรรมชาติ ได้แก่ บ.โดนเมือง อ.ป่าดัว เป็นต้น (ในจังหวัดอุบลราชธานี มีที่ บ.คำพระ บ.กุดขวย อ.หัวตะพาน บ.น้ำท่วม อ.เมือง บ.นาชุม อ.เขมราฐ)

3.3 การจำแนกรูปแบบลายจืด

การศึกษา รูปแบบของลายจืดเฉพาะในจังหวัดยโสธรมีข้อมูลค่อนข้างจำกัด เพราะชื่อเสียงของจังหวัดยโสธรในปัจจุบันคือหมอนจืด ที่ผลิตเพื่อจำหน่าย ทั้งในและต่างประเทศ เป็นการสร้างผลิตภัณฑ์จากผ้าจืดที่ได้รับการส่งเสริมและสนับสนุนจากราชการ ช่วยสร้างรายได้ให้แก่ประชากรในจังหวัดอย่างน่าพอใจ เป้าหมายการผลิตผ้าจืดจึงต่างจากอดีตและมีผลกระทบโดยตรงต่อการอนุรักษ์ลายผ้าจืดที่ได้รับการถ่ายทอดจากบรรพบุรุษ กล่าวคือ การผลิตเพื่อธุรกิจ เน้นเรื่องการใช้เวลาน้อย และลดต้นทุนการผลิตให้ต่ำที่สุด รูปแบบของลายที่เลือกใช้ต้องเลือกลายที่ผลิตง่าย ใช้เวลาน้อย ในอดีตการทอผ้าจืดเพื่อสนองความต้องการและความจำเป็นในการใช้สอยในครอบครัวหรือในพิธีทางศาสนา หรือประเพณีในสังคม ลวดลายของผ้าจืดเกิดจากความสามารถเฉพาะตัว

ของผู้ทอ ความสวยงาม ชับชอนของลวดลายขึ้นอยู่กับหน้าที่ใช้สอย ความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ และความสำคัญของผ้าที่ทอ เช่น ผ้าสำหรับไหว้ผู้ใหญ่ หรือผ้าที่ใช้ในพิธีทางศาสนา ลวดลายจะประณีตสวยงาม เพราะเกิดจากแรงศรัทธา การทำงานไม่ต้องแข่งกับเวลา ผู้ทอจะมีความภาคภูมิใจในลวดลายที่คิดค้นขึ้นและถ่ายทอดให้กับลูกหลาน ซึ่งบางลายจะสืบทอดกันเหมือนเป็นมรดกในตระกูล วิถีชีวิตของประชากรจังหวัดยโสธรในปัจจุบัน ไม่สอดคล้องกับการใช้เวลาสืบทอดรูปแบบของลายที่ซับซ้อนเหล่านี้ เพราะไม่เหมาะสมที่จะนำมาผลิตเพื่อธุรกิจดังกล่าว รูปแบบของลายที่เป็นมรดกของบรรพบุรุษจึงไม่ได้รับการสนใจเท่าที่ควร จะถูกเก็บไว้กับผู้สูงอายุหรือตามวัด หากจะเปรียบเทียบกับจังหวัดอื่น ๆ อีกหลายจังหวัดในภาคอีสาน พบว่าในหลาย ๆ จังหวัดนั้นให้ความสนใจในการสืบทอดรูปแบบของลายเก่า ๆ มากกว่า จังหวัดยโสธรเองในอดีตเป็นส่วนหนึ่งของจังหวัดอุบลราชธานี ซึ่งเป็นต้นกำเนิดของผ้าอีสานประเภทต่าง ๆ และยังคงรักษาเอกลักษณ์ไว้เป็นตัวอย่างแก่อนุชนรุ่นหลัง การศึกษาลายจิตรของยโสธรส่วนหนึ่งได้รายละเอียดมาจากจังหวัดอุบลราชธานีนั่นเอง

จากหลักฐานทางเอกสารที่ปรากฏและการสำรวจ พบว่าประชากรอีสานที่มีความเชี่ยวชาญด้านผ้าจิดนั้น เป็นประชากรที่มีเชื้อชาติลาวและภูไท ซึ่งมีอยู่ทั่วไปในจังหวัดต่าง ๆ ทางตอนเหนือของภาคอีสาน ประชากรเชื้อชาติลาวและภูไท มีลักษณะขนบธรรมเนียม วัฒนธรรม ประเพณี ฯลฯ คล้ายคลึงกันหลายอย่าง ประกอบกับประชากรของอีสานมีความถนัดในการย้ายถิ่นฐานสูง อันเป็นผลกระทบจากภัยแล้งของภาคนี้ จึงเป็นโอกาสที่จะถ่ายทอด หรือเกิดการรวมกันระหว่างขนบธรรมเนียม ประเพณี ศิลปะวัฒนธรรม ฯลฯ ประจำกลุ่มชนสู่ท้องถิ่นที่ผ่านไป ลักษณะของรูปแบบลายจิตรเป็นตัวอย่งที่เห็นได้ชัดเจน เพราะจะพบว่ารูปแบบลายจิตรที่พบในจังหวัดต่าง ๆ หลายจังหวัดในภาคอีสาน ส่วนใหญ่มีลักษณะเหมือนกัน และไม่มีหลักฐานยืนยันได้ว่า แต่ละลายเป็นของจังหวัดใด อาจมีการเรียกชื่อแตกต่างกันไปบ้าง ตามสำเนียงหรือภาษาท้องถิ่น ส่วนความหมายหรือการสื่อความหมายของลายคงเหมือนกัน และเพื่อให้ได้ข้อมูลที่ถูกต้องและชัดเจนมากที่สุด ข้อมูลเรื่องรูปแบบของลายนี้จึงรวบรวมจากจังหวัดต่าง ๆ โดยพิจารณาตามหลักการ และเหตุผลต่อไปนี้

- เลือกจังหวัดที่มีประชากรส่วนใหญ่เชื้อชาติลาวหรือภูไท ซึ่งเป็นที่ยอมรับว่ามีความชำนาญด้านผ้าจิด

- กลุ่มจังหวัดที่มีเอกลักษณ์เฉพาะกลุ่มลักษณะทางชาติพันธุ์ใกล้ชิดกับกลุ่มวัฒนธรรม

ใกล้เคียงกันกับยโสธร ได้แก่ อุบลราชธานีและมหาสารคาม ซึ่งกลุ่มนี้มีเชื้อสายลาวจากจำปาศักดิ์¹

¹ พัฒนา กิติอาษา, มิตินามนุษยวิทยา. การสัมมนาวิชาการเรื่องผ้าไทยอีสานจังหวัดชัยภูมิ, 2536.

- จังหวัดที่มีกลุ่มชนที่มีความลึกซึ้งด้านรูปแบบของลายผ้าจิดโดยเชื้อชาติ ได้แก่ ภูไท ในจังหวัดกาฬสินธุ์ มุกดาหาร และอุบลราชธานี
- จังหวัดที่เป็นที่ยอมรับและมีชื่อเสียง หรือได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานราชการ หรือเอกชนในการส่งเสริมผ้าจิด เช่น ชัยภูมิ อุรธานี หนองคาย เป็นต้น

3.3.1 ปัจจัยที่มีผลต่อรูปแบบลายจิด

สตรีอีสานส่วนใหญ่ จะได้รับการถ่ายทอดความรู้ในการทอผ้าจากบรรพบุรุษและทำหน้าที่ หรือทอผ้า เพื่อใช้ในพิธีกรรมทางศาสนา ตลอดจนผ้าที่ใช้ในพิธีตามประเพณีของสังคมและหน้าที่สำคัญอีกประการ หนึ่งคือถ่ายทอดความรู้ต่อไปยังรุ่นลูกหลานเป็นทอด ๆ ไป รูปแบบของลวดลายสำหรับผ้าจิดนั้น ส่วนหนึ่งได้จากการเลียนแบบลายที่สืบทอดมาจากบรรพบุรุษ อีกส่วนหนึ่งเกิดจากการออกแบบหรือ ปรับปรุงโดยผู้ทอเอง ชาวภูไทจะมีผ้าตัวอย่างลายของตระกูล เรียกว่า "ผ้าแซ่ว" หรือ "ผ้าแซว" เป็นผ้าที่บรรพบุรุษทอรวบรวมลายทั้งหมดไว้ด้วยกันในผืนเดียว ผ้าผืนนี้จะเป็นมรดกแก่ลูกสาว ซึ่ง ลูกสาวจะนำไปใช้เป็นตัวอย่าง หรือเมื่อเกิดความชำนาญแล้วจะมีการประยุกต์คิดลวดลายใหม่ ๆ ขึ้น แล้วทำการทอผ้าแซ่วผืนใหม่ เป็นมรดกให้ลูกต่อไป (ดูภาพที่ 52) การที่ไม่มีผู้สืบทอดและผูกลาย หรือสร้างรูปแบบของลายใหม่ ๆ ขึ้นมากมาย จึงทำให้เกิดลวดลายจำนวนมากในปัจจุบัน ซึ่งวิเคราะห์ แล้วจะพบว่า ปัจจัยสำคัญที่จะทำให้เกิดการสร้างรูปแบบของลายขึ้นได้นั้น ประกอบด้วย

ก. กรรมวิธีการผลิต เป็นปัจจัยสำคัญที่จะกำหนดขอบเขตความเป็นไปได้ในการสร้าง ลวดลาย ในกรณีของลวดลายผ้าจิดจะเป็นโครงสร้างที่เกิดจากการทอ คือ เส้นยืน เส้นพุ่ง และ เส้นพุ่งพิเศษที่ทำให้เกิดลายมาสอดคล้องกันในแนวตั้งฉาก ดังนั้นลายที่เกิดขึ้นจึงเกิดในแกนตั้ง (เส้นยืน) และแกนนอน (เส้นพุ่ง) เท่านั้น การสร้างลวดลายเกิดจากการยกเส้นยืนเป็นจังหวะ เมื่อสอดเส้น พุ่งพิเศษที่ทำให้เกิดลายสีของเส้นพุ่งจะปรากฏเป็นลาย อาจเป็นจุดหรือเส้นตรงตามจำนวนมาก น้อยของเส้นยืนที่ยกขึ้น หากยกเส้นยืนในจังหวะเดิมหลาย ๆ ครั้ง สีของเส้นพุ่งพิเศษส่วนที่อยู่ บนเส้นยืนจะเพิ่มมากขึ้น เกิดความทึบของสี ในบริเวณนั้นจะเปลี่ยนจากเส้นเป็นระนาบของรูปร่าง ระนาบที่เกิดขึ้นจะเกิดเป็นรูปเหลี่ยมประเภทต่าง ๆ หากการยกเส้นยืนในแต่ละแนวเส้นพุ่งพิเศษ มีการเปลี่ยนแปลงเพิ่มหรือลดจำนวน รูปเหลี่ยมที่เกิดขึ้นจะเปลี่ยนไป อาจเป็นสามเหลี่ยม สี่เหลี่ยม ข้าวหลามตัด สี่เหลี่ยมผืนผ้า ฯลฯ เป็นต้น และจากโครงสร้างและกรรมวิธีการยกเส้นยืนจึงบังคับ ขอบเขตของลายจิด ให้อยู่ในลักษณะของเส้นตรงเสมอ จะไม่มีเส้นโค้งในลายจิด รูปโค้งหรือวง กลมในลายจิดจะเกิดจากเส้นหยักของการลดจำนวนการยกเส้นยืนในการสร้างรูปเท่านั้น เทคนิค

ต่าง ๆ ข้างต้นนี้ เป็นส่วนหนึ่งที่มีผลต่อการสร้างลวดลาย ดังนั้นการสร้างลวดลายให้หลากหลาย
ได้จำเป็นต้องเข้าใจกรรมวิธีการผลิตอย่างแท้จริง

บ. วัตถุประสงค์ หรือหน้าที่ใช้สอยของลวดลายที่จะออกแบบเป็นปัจจัยที่จะช่วยให้การ
วางแผนออกแบบลวดลายได้เหมาะสม เกิดความวิจิตร ยาก่งายต่าง ๆ กัน เช่น การออกแบบ
ลายจิดสำหรับทำลายหมอน กับลายจิดทำผ้าตัดเสื้อ มีลักษณะต่างกัน เนื่องจากหน้าที่ใช้สอยของผ้า
สองชนิดนี้ไม่เหมือนกัน ลวดลายสำหรับหมอนต้องมีขนาดพอเหมาะ เห็นชัดเจน ความสำคัญอยู่ที่
ด้านหน้าของลายที่จะอวดผู้ดู หรือผู้ใช้ ด้านหลังจะแนบอยู่กับตัวหมอน ส่วนลายสำหรับผ้าตัดเสื้อ
นั้น ต้องมีความถี่ถ้วนในการออกแบบให้ได้สัดส่วนกับร่างกายคนใส่ ลายผ้าต้องไม่ใหญ่มาก และ
ต้องมีโครงสร้างลายค่อนข้างแน่น เพราะผิวสัมผัสมีความจำเป็นทั้งด้านนอกและด้านใน ถ้าผ้ามี
ลายหยาบ เส้นด้ายหลวมเกิดการสะกิดได้ง่าย นอกจากนี้หน้าที่ใช้สอยบางอย่างจะเป็นตัวเพิ่ม
ความวิจิตรให้กับลวดลายได้อีก เช่น การเก็บจิดตรงสำหรับงานบุญพระเวศ ซึ่งเป็นประเพณีทาง
ศาสนา ความเลื่อมใสศรัทธาจะเป็นตัวเสริมให้เกิดแรงบันดาลใจ สร้างลวดลายที่งดงามมากขึ้น
และมีคุณค่าในด้านศิลปะมากกว่าผ้าประเภทอื่น ๆ

ค. ผู้ทอหรือผู้เก็บจิด เปรียบเทียบกันในองค์ประกอบทั้ง 3 นี้แล้ว ผู้ทอน่าจะนับได้ว่าเป็น
เป็นองค์ประกอบสำคัญที่สุด เพราะผู้ทอจะเป็นผู้นำองค์ประกอบทั้งสองข้างต้นมาใช้ ร่วมกับคุณสมบัติ
พิเศษเฉพาะตัว เพื่อใช้สร้างสรรค์ลวดลายขึ้นได้ ผู้ทอบางคนมีความพอใจกับการลอกเลียนหรือทำ
ตามแบบอย่างที่มีอยู่แล้ว สามารถทำได้เรียบร้อย งดงาม มีความชำนาญ แต่ผู้ทอบางคนมีความ
สามารถที่สูงไปกว่าการลอกเลียนแบบ จึงพยายามคิดประดิษฐ์ลวดลายใหม่ ๆ ขึ้นเป็นของตนเอง
แล้วถ่ายทอดไปยังลูกหลานผู้ทอประเภทหลังนี้จึงจัดได้ว่า เป็นนักออกแบบด้วย การจะเป็นนักออกแบบ
แบบลวดลายได้นั้น จะต้องมีคุณสมบัติพิเศษดังนี้

- เป็นผู้มีความเชี่ยวชาญ แม่นยำในเรื่องกรรมวิธีการผลิต ดังได้กล่าวแล้วข้างต้น
ว่ากรรมวิธีการผลิตเป็นตัวกำหนดขอบเขตของรูปแบบของลวดลาย เมื่อผู้ทอเป็นผู้เชี่ยวชาญและรู้
เทคนิคต่าง ๆ ได้ดี ย่อมเข้าใจสร้างรูปแบบที่มีความเป็นไปได้ในการผลิต สร้างลวดลายที่ผลิต
ได้จริง หรืออาจจะประยุกต์วิธีการ ทำให้เกิดรูปแบบที่แปลกออกไป เช่น การสลับสีของลวดลาย
ในแนวเส้นพุ่งเดียวกัน ซึ่งจะคล้ายเช่นเดียวกับลายที่เกิดจากการจก เป็นต้น

- มีความคิดริเริ่ม สร้างสรรค์ โดยปกติแล้วมนุษย์จะมีความต้องการแสดงความ
แตกต่าง ความเบือสิ่งซ้ำซากจำเจ ซึ่งจะเป็นตัวผลักดันให้เกิดความคิดที่จะสร้างสรรค์สิ่งแปลก

ใหม่เพื่อตนเอง แต่ขีดความสามารถในการสร้างสรรค์ของแต่ละคนไม่เท่ากัน คนที่มีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ได้แตกฉาน มักจะเป็นคนที่ใฝ่รู้ และตื่นตัว ศึกษาสิ่งแวดล้อม มีการสร้างจินตนาการ ซึ่งสิ่งเหล่านี้จะเป็นตัวกระตุ้นให้เกิดความคิดใหม่ ๆ ได้

- มีความสามารถในทางศิลปะ ในอดีตคุณสมบัติเหล่านี้อาจเกิดได้เฉพาะตัว และจากการฝึกฝนโดยบังเอิญ ช่วงทอซึ่งได้รับการถ่ายทอดความรู้ในการทออย่างใกล้ชิดจากบรรพบุรุษต้องใช้เวลาในการฝึกฝน สร้างความชำนาญ สร้างฝีมือ ระหว่างนี้การฝึกสายตาให้เห็นความถูกต้องสวยงาม ของการจัดจังหวะของลาย หรือความเป็นอยู่ที่สัมพันธ์กับธรรมชาติแวดล้อมเป็นการสะสมความเข้าใจในความงามโดยธรรมชาติ ซึ่งบางคนมีความสามารถพิเศษ สามารถดึงเอาลักษณะที่ดีเหล่านี้มาใช้ในการออกแบบ จะเห็นได้ว่าการเล่นแบบธรรมชาติมีอยู่มากในลายจิด เนื่องจากความคุ้นเคย และความพอใจในความงามเหล่านั้น ซึ่งต่อมาการออกแบบไม่จำเป็นต้องเล่นแบบธรรมชาติแล้ว เพราะผู้ทอสามารถนำความงามของรูปทรง ของสี มาประยุกต์ใช้ออกแบบลายใหม่ ๆ ได้

- มีความรู้เรื่องกฎระเบียบของสังคม ได้แก่ ขนบธรรมเนียมประเพณี ความเชื่อถือ ไซคกลางต่าง ๆ เหล่านี้เป็นข้อปดักย่อยที่ค่อนข้างสำคัญ การออกแบบลวดลายที่งดงาม แต่ขัดต่อความเชื่อถือของสังคมก็จะไม่ได้รับการยอมรับ ความรู้ในเรื่องกฎระเบียบของสังคมจะเป็นตัวเสริมให้การออกแบบลวดลาย บรรลุเป้าหมายตามหน้าที่ใช้สอยหรือวัตถุประสงค์ของการออกแบบลายนั้น

3.3.2 ลักษณะเฉพาะของลายจิด

จากกรรมวิธีการทอผ้าจิดนั้น ลวดลายเกิดจากการรัดข้อมันขึ้นของเส้นด้ายยืน โดยวิธีใช้ไม้เขี่ยหรือสะกิด และใช้ไม้เขี่ยนั้น แยกเส้นยืนออกเป็นจังหวะถี่ห่างตามแต่ละแนวเส้นพุ่ง สอดเส้นพุ่งพิเศษที่ทำให้เกิดลาย ลายที่มีขนาดใหญ่และลวดลายละเอียดมากจะมีจำนวนไม้สอดคั้นมาก ลวดลายที่ปรากฏเกิดจากสีของเส้นพุ่งพิเศษที่มีสีต่างจากเส้นยืน ด้ายพุ่งจะลอยข้ามทับเส้นยืนเป็นจังหวะ ทำให้ลายมีลักษณะหนาแน่นขึ้นจากพื้นผิวของผ้า จากเทคนิคการทอและลวดลายที่ปรากฏในอดีตจนถึงปัจจุบัน สามารถสรุปลักษณะเฉพาะตัวของลายจิดได้ดังนี้

- ลวดลายที่เกิดขึ้นเป็นไปตามลักษณะของโครงสร้างการทอ (เส้นยืนและเส้นพุ่ง) ทำให้ลายอยู่ในแกนทั้งสอง คือ แกนตั้ง(เส้นตั้ง) และแกนนอน(เส้นนอน) เท่านั้น

- ขอบลายจะเป็นหยักขึ้นมันไต เพราะเกิดจากการเพิ่มหรือลดจังหวะการขัดกันของเส้นยืนและเส้นพุ่ง

- ลายที่เกิดขึ้นเป็นจุด และระนาบของรูปเหลี่ยม เมื่อจัดรวมกันจะอยู่ในลักษณะลายเรขาคณิตที่ค่อนข้างแข็ง เป็นเหลี่ยม มีขอบเขตชัดเจน ถึงแม้รูปแบบของลายจะเลียนแบบจากธรรมชาติ ก็เกิดจากการประกอบกันของรูปเรขาคณิต จึงทำให้ลวดลายส่วนใหญ่ให้ความรู้สึกแข็ง กระด้าง และมีขอบเขตชัดเจน

- ลายชิดมักมีลักษณะสมดุลย์ประเภทวาซายเหมือนกัน หรือบนล่างเหมือนกัน เนื่องจากเทคนิคการผลิต การจัดจังหวะให้เกิดความรวดเร็ว และงดงาม

- ลายชิดค่อนข้างแน่น หากพิจารณาบนผ้าแล้วจะพบว่าลายจะแน่นต่อเนื่อง โดยเฉพาะผ้าที่มีประโยชน์ใช้สอยชัดเจน เช่น ผ้าตัดเสื้อถ้าทำลายหายาบ เส้นพุ่งลอยข้ามเส้นยืนเป็นระยะยาว จะทำให้ลายถูกสะกิดให้ลุ่ยได้ง่ายหรือการสร้างลายใหญ่ ระยะพุ่งเส้นพุ่งยาว ๆ จะทำให้ผ้าเนื้อหลวม ดังนั้นระหว่งช่องว่างของลายจึงจำเป็นต้องออกแบบให้เกิดลายแทรกเพื่อให้เนื้อผ้าแน่นขึ้น

- ลายชิดมีลักษณะพิเศษสามารถทำให้ผ้านั้นดูได้ทั้งสองหน้า โดยตัวลายและพื้นลายจะกลับกัน เช่น ด้านหนึ่งเห็นตัวลายเป็นสีขาว พื้นลายเป็นสีดำ พอกลับด้านจะเห็นตัวลายเป็นสีดำ พื้นลายเป็นสีขาว เป็นลักษณะ Positive-Negative ในงานศิลปะ

3.3.3 รูปแบบลายชิด

การทอผ้าชิด ผู้ทอต้องมีความสามารถผสมผสานกันระหว่งความชำนาญทางการคำนวณนับเส้นด้ายยืน เพื่อแบ่งจังหวะของลายให้บรรจุลงได้เต็มหน้าผ้าพอดี รวมกับความสามารถทางจินตนาการสร้างสรรค์เพื่อผูกลาย และเพื่อวางจังหวะของสีในลายนั้น ๆ ทั้งนี้ผู้ทอผ้าชิดได้ต้องมีฝีมือ และความชำนาญในการทอผ้าเป็นอย่างดีมาก่อน ลักษณะของลายชิดจึงมีความหลากหลายได้มากตามจินตนาการของผู้ทอรูปแบบของลายเกิดจากองค์ประกอบที่กล่าวมาแล้ว คือ กรรมวิธีการผลิต วัสดุ ประสงค์ และผู้ทอ โดยเฉพาะผู้ทอเป็นผู้มีความสำคัญที่จะนำองค์ประกอบอีก 2 ส่วนมาใช้ในการออกแบบลวดลาย โดยผู้ทอจะใช้คุณสมบัติเฉพาะตัวและความสามารถในการสร้างสรรค์หรือจินตนาการซึ่งมักจะมีผลมาจากสิ่งแวดล้อมรอบ ๆ ตัว ก่อให้เกิดแรงบันดาลใจในการสร้างรูปแบบของลวดลายได้ต่าง ๆ กัน

ลวดลายจิตที่พบจากจังหวัดต่าง ๆ มีมากมาย มีผู้เชี่ยวชาญหลายท่านจัดแบ่งกลุ่ม หรือประเภทของลายให้เข้าใจแก่ความเข้าใจ เช่น พศ.มณี พันทวี¹ ได้แบ่งรูปแบบของลายผ้าจิตว่ารูปแบบพื้นฐานที่ประกอบการสร้างลายผ้าจิตมีส่วนประกอบลักษณะต่าง ๆ 4 ลักษณะ คือ จุด เส้นตรง รูปทรงสามเหลี่ยม และรูปสี่เหลี่ยม การเกิดรูปแบบลายจิตต่าง ๆ เกิดจากการผสมผสานระหว่างรูปแบบพื้นฐานดังกล่าวนี้ แบ่งได้เป็น

- ลายหมวย เป็นลายผ้าจิตที่ถือเป็นลายสี่เหลี่ยม สื่อกับคำว่า "หมวย" ในภาษาอีสาน หมายถึง ลูก หรือผลไม้ มีรายละเอียดแสดงลักษณะของลูกไม้ เช่น ทอลายเป็นสี่เหลี่ยมมีจุดเล็ก ๆ อยู่ภายในเรียกจิตหมากโม หมายถึง จิตแดงโม จุดภายในสื่อว่าเป็นเม็ดแดงโม เป็นต้น

- ลายดอก มีลักษณะคล้ายดอกไม้โดยมีลวดลายจากศูนย์กลางพุ่งออกโดยรอบ

- ลายขอหรือจิตขอ เป็นลักษณะของเส้นตรงที่หักงอ เป็นลายที่เรียกชื่อตามเครื่องใช้ชนิดหนึ่งที่ปลายงอเป็นตะขอ เพื่อเกี่ยวสิ่งของ

- ลายกาบ เป็นลายที่สื่อถึงส่วนประกอบของต้นไม้ ส่วนใหญ่เป็นลักษณะสามเหลี่ยมที่ใช้ในการทอ ลักษณะคล้ายกาบใบพืชมันเอง

- ลายผสม เกิดจากการนำเอาลายต่าง ๆ มารวมกัน เป็นลายที่ต้องใช้ความสามารถในการจินตนาการขั้นสูง ทำให้เกิดรูปแบบใหม่ขึ้น

- ลายธรรมชาติ เป็นการทอจิตตามรูปแบบที่พบเห็นตามธรรมชาติ สิ่งแวดล้อมรอบตัว ทั้งที่เป็นสิ่งมีชีวิตและเครื่องใช้ เช่น จิตช้าง จิตคน จิตศาลา เป็นต้น

นอกจากนี้วิธีการแบ่งลายผ้าของสมชาย นิลอาธิ² จัดแบ่งลวดลายออกเป็น 4 ประเภทใหญ่ ๆ ด้วยกัน คือ

- ลายประเภทเลียนแบบสัตว์

- ประเภทเลียนแบบพืช

¹พศ.มณี พันทวี. เอกสารประกอบการสัมมนาทางวิชาการ เรื่อง ผ้าไหมอีสานจากอดีตสู่ปัจจุบัน. 2536.

²สมชาย นิลอาธิ. เอกสารประกอบการสัมมนาทางวิชาการ เรื่อง ผ้าไหมอีสานจากอดีตสู่ปัจจุบัน. 2536.

- ประเภทเลียนแบบสิ่งประดิษฐ์
- ประเภทเบ็ดเตล็ด

การแบ่งลายทั้งสองวิธีนี้ ช่วยให้เกิดความเข้าใจง่ายขึ้น แต่ยังคงมีการแบ่งประเภทลายโดยละเอียด อีกหลายวิธีขึ้นกับวัตถุประสงค์ของการแบ่ง ในการวิจัยนี้ให้ความสำคัญของความลึกซึ้งในการออกแบบ และพิจารณาแบ่งประเภทของรูปแบบลายขีดตามความยากและความซับซ้อนของลวดลายได้เป็น 4 ประเภทคือ

1. ลายพื้นฐานที่เกิดจากข้อจำกัดของเทคนิคการผลิตโดยตรง เนื่องจากโครงสร้างของการทอขีดประกอบด้วยเส้นยืน และเส้นพุ่ง ลวดลายที่เกิดเบื้องต้น คือ จุด เส้น และระนาบของรูปเหลี่ยม ลายเหล่านี้เป็นลายเบื้องต้นในการฝึกหัดเก็บขีด ความงามเกิดจากการจัดจังหวะ ปรับปรุงขนาด การให้สี ลักษณะของลายไม่ซับซ้อน ช่วยให้เกิดความเข้าใจวิธีการสร้างลายเบื้องต้นได้ง่าย และเป็นการฝึกทักษะด้านศิลปะ ให้เข้าใจความงามของรูปทรง และจังหวะของลาย

ลายเหล่านี้อาจเป็นองค์ประกอบที่เหมือนกันเรียงต่อเนื่องตลอดหน้าผ้าหรือมีการจัดคลื่น สลับระหว่างรูปเหลี่ยมต่าง ๆ กับเส้น กับจุด เป็นต้น โอกาสในการสร้างความน่าสนใจเกิดได้จากความชำนาญของผู้ทอที่จะจัดจังหวะ หรือให้สีที่น่าสนใจ ลายเหล่านี้อาจใช้เป็นลายหลักหรือนำไปใช้เป็นลายประดับคลื่นระหว่างลายอื่น ๆ ก็ได้ (ภาพประกอบที่ 54-60)

2. ลายที่เลียนแบบจากสิ่งแวดล้อมหรือจากจินตนาการ ลายประเภทนี้เกิดจากความสามารถของผู้ทอที่มีความชำนาญในการเก็บขีดมากขึ้น เกิดความเข้าใจขั้นตอนในการทออย่างลึกซึ้ง ทำให้มีความสามารถลอกเลียนลวดลายเก่า ๆ ที่มีความซับซ้อนมากขึ้นได้ หรืออาจเกิดความคิดริเริ่มที่จะประดิษฐ์ลวดลายใหม่ ๆ ขึ้นเอง พบว่าอิทธิพลของสิ่งแวดล้อมมีส่วนในการสร้างแรงบันดาลใจ ก่อให้เกิดจินตนาการ ที่จะประยุกต์รูปแบบของลวดลายตามเทคนิคการผลิตมาผสมรวมกันให้เป็นรูปแบบของสิ่งที่มีตามธรรมชาติ เช่น พืช สัตว์ สิ่งของ หรือสิ่งที่เห็นติดตามจากสภาพแวดล้อม เช่น สิ่งของเครื่องใช้ ที่อยู่อาศัย รูปแบบของลวดลายที่คิดแรก ๆ จะมีความซับซ้อนน้อย อาจเป็นลายโดด ๆ เช่น ดอกไม้ประเภทต่าง ๆ สัตว์ชนิดต่าง ๆ ฯลฯ เมื่อความชำนาญมากขึ้น ลวดลายต่าง ๆ เหล่านี้จะมีรายละเอียดภายในเพิ่มขึ้น รูปแบบลวดลายเหล่านี้แบ่งได้เป็น 2 กลุ่มดังนี้

2.1 รูปแบบที่เลียนแบบจากธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่มีจริง ได้แก่

2.1.1 เลียนแบบจากพืช เป็นการจำลองจากรูปทรงของส่วนประกอบของพืช เช่น ดอก ใบ กิ่ง ต้น หรือผล โดยนำมาผสมรวมกัน (ภาพประกอบที่ 61-73)

2.1.2 เปลี่ยนแบบจากคนและสัตว์ ที่พบเห็นในชีวิตประจำวัน ทั้งจากธรรมชาติและจากการใช้งาน เช่น แมลงต่าง ๆ วัช ควาย ช้าง ม้า เสือ ฯลฯ (ภาพประกอบที่ 74-78)

2.1.3 เปลี่ยนแบบสิ่งของเครื่องใช้ เช่น ตะเกียง ตะขอ ฯลฯ หรือเครื่องใช้ในพิธีทางสังคมและศาสนา เช่น บายศรี เป็นต้น (ภาพประกอบที่ 79-88)

2.1.4 เปลี่ยนแบบอาคาร สิ่งก่อสร้าง เช่น ปราสาท ธรรมมาศ เป็นต้น (ภาพประกอบที่ 89-90)

2.2 รูปแบบที่เกิดจากจินตนาการ เป็นรูปแบบที่อาจประยุกต์มาจากสิ่งที่มีตามธรรมชาติ หรือสิ่งที่พบในสภาพแวดล้อม แต่มีความวิจิตรมากกว่าลายในหัวข้อที่ 2 เพราะมีจินตนาการสร้างสรรค์เพิ่มเติม เช่น พืชหรือสัตว์ในวรรณคดี รูปแบบของลวดลายอาจมีความแตกต่างในรายละเอียด และอาจไม่มีจริงในสภาพแวดล้อม เช่น พญานาค และตัวมอม (ซึ่งเป็นสัตว์ตามความเชื่อถือของชาวอีสานมีลักษณะคล้ายสิงห์โต) ถึงแม้สัตว์ที่มีตามธรรมชาติ แต่ถ้านำไปใช้เกี่ยวข้องกับพิธีกรรมพิเศษก็จะมีรายละเอียดวิจิตรงดงามขึ้น

รูปแบบของลวดลายประเภทนี้มีมากมายจนไม่สามารถรวบรวมได้หมด เพราะเกิดจากความชำนาญและความพอใจเฉพาะตัวผู้ทอ ในลายเดียวกันเมื่อถ่ายทอดต่อไปยังลูกหลาน อาจถูกประยุกต์เพิ่มเติม จนหมดเค้าเดิมไปในที่สุด หรือบางครั้งถูกนำไปประยุกต์ให้เข้ากับสภาวะแวดล้อมในแต่ละสมัย เช่น ลายทอขลุ่ยบางลายถูกตัดแปลงแล้วเรียกใหม่ว่า ลายดาวเทียม หรือลายชิงช้าสวรรค์ เป็นต้น (ภาพประกอบที่ 91-93)

3. ลายผสม รูปแบบของลายกลุ่มนี้มีความซับซ้อนมากขึ้น เป็นลายที่เกิดจากความต้องการหน้าที่ใช้สอยเฉพาะ หรือเกิดจากความจำเป็นในการผลิต หรือจากความต้องการแสดงฝีมือลายมือของผู้ทอ เช่น การนำลายที่เปลี่ยนแบบจากธรรมชาติ หรือลายพื้นฐานมาใช้ในพื้นที่กว้างหรือยาว การเรียงลวดลายโดด ๆ เหล่านี้ เป็นจังหวะจะเกิดช่องว่างระหว่างตัวลาย ทำให้เส้นพุ่งพิเศษที่ใช้สร้างลายลอยข้ามในระยะไกล ทำให้เนื้อผ้าหลวมเกิดการสะกิดง่าย รวมทั้งเกิดช่องว่างระหว่างลาย ทำให้มีความจำเป็นที่จะต้องเติมลายย่อยเข้าไประหว่างลายหลัก การเสริมลายเข้าไปในช่องว่างนี้ต้องมีการออกแบบที่จะให้ส่งเสริมลายหลัก และเกิดความน่าสนใจ ซึ่งจะต้องใช้ความสามารถของผู้ทอที่จะใช้จินตนาการสร้างภาพในความคิด ก่อนที่จะลงมือทอ ผู้ที่จะออกแบบลายผสมได้จึงต้องมีคุณสมบัติของนักออกแบบและมีความลึกซึ้งเข้าใจทั้งวิธีการออกแบบและกรรมวิธีการผลิตสูงกว่าลายประเภทที่ 2

การสร้างลายผสมนี้มีผลดีโดยรวมกับผ้าขนาดใหญ่ โดยเฉพาะความแน่นของเนื้อผ้า ช่วยให้โครงสร้างผ้ามีความแข็งแรงคงทน และอยู่ตัวมากยิ่งขึ้น รูปแบบของลายอาจเกิดเป็นลักษณะลายเหมือน ๆ กันทั้งผืน หรือประกอบด้วยลายที่มีขนาดแตกต่างกันก็ได้ ลายผสมนี้ประกอบด้วยลาย 2 กลุ่ม คือ ลายหลัก และลายรองหรือลายประกอบ

3.1 ลายหลัก หมายถึงจุดสนใจของลาย หรือลายที่จัดวางเบื้องต้น อาจเป็นรูปแบบลายที่เลียนแบบสิ่งแวดล้อมหรือสร้างจากจินตนาการ มีการจัดจังหวะลายซ้ำกันเป็นช่วง ๆ เหลือช่องว่างระหว่างลาย ทำให้เกิดความยาวของเส้นพุ่งมากเกินไป ผ้าจะหลวมและสะเก็ดได้ง่าย

3.2 ลายรองหรือลายประกอบ เป็นลายที่สร้างขึ้นเสริมช่องว่างระหว่างลายหลัก เพื่อสร้างความแน่นของเนื้อผ้าและเพิ่มความน่าสนใจ ส่งเสริมลายหลัก ลายรองนี้อาจเป็นลักษณะเป็นหน่วยหรือเป็นลายเส้นก็ได้ ขึ้นอยู่กับผู้ออกแบบ (ภาพประกอบที่ 94-95)

4. ลายเพื่อกิจกรรมพิเศษ เป็นลักษณะลายที่เกิดขึ้นจากวัตถุประสงค์เฉพาะกรณี มีคุณค่าทางศิลปะสูง ส่วนใหญ่เน้นด้านความงามและสนองความต้องการด้านจิตใจ มักเกิดขึ้นจากแรงศรัทธา หรือสร้างขึ้นเพื่อใช้ในกิจกรรมสำคัญของสังคม รูปแบบพื้นฐานที่นำมาประกอบจะได้รับการออกแบบจัดวาง โดยมีความหมายลึกซึ้งแฝงอยู่ ลวดลายที่เกิดขึ้นอาจเป็นลักษณะเช่นเดียวกับลายประเภทที่ 2 หรือ 3 แต่จะมีความประณีต วิจิตรกว่ากัน ลวดลายประเภทนี้อาจแยกได้ตามวัตถุประสงค์หลักได้เป็น 2 ประเภท คือ

4.1 ลวดลายที่สร้างขึ้นเพื่อประโยชน์ในกิจกรรมด้านศาสนา เช่น ประเพณีงานบุญเทศกาลต่าง ๆ ชาวอีสานนิยมทำหมอนจิดถวายพระ ลวดลายบนหมอนนี้จะเลือกลายที่เป็นของสูง เช่น ลายพญานาค ลายธรรมมาส และลายบายศรี ปัจจุบันอาจเปลี่ยนแปลงเป็นลายพื้นฐานธรรมดาได้บ้าง แต่ลักษณะลายที่พิเศษเห็นชัดเจน จะพบในลวดลายที่ทำบนธงที่ใช้ประดับในงานบุญพระเวศ ในงานบุญนี้จะมีการเทศน์เกี่ยวกับเรื่อง พระเวศสันดรชาดก ลวดลายที่อยู่บนธงจะสื่อถึงสิ่งต่าง ๆ หรือเรื่องราวในเวศสันดรชาดก ถิ่นที่ต่าง ๆ ลักษณะการจัดวางลวดลายอยู่ในแถบทางตั้งเรียงต่อกันเป็นตอน ๆ ไม่ซ้ำกัน ความวิจิตรของการทอเมื่อเปรียบเทียบกับผ้าจิดอื่น ๆ แล้ว แตกต่างกันอย่างมากในด้านความงาม ในธงชนิดนี้อาจมีการเว้นช่องว่างเพื่อเน้นให้ภาพที่ทอชัดเจน โดยไม่เพิ่มเติมรายละเอียดลงไป ลักษณะลายทั้งผืนเหมือนภาพวาด ต่างกันที่ใช้เทคนิคการเก็บบิด จึงมีคุณค่าในทางศิลปะสูงกว่าผ้าจิดประเภทอื่น (ภาพประกอบที่ 30.97-99)

4.2 ลายที่สร้างขึ้นเพื่อกิจกรรมของสังคม การอยู่รวมกันเป็นสังคม จะมีเรื่องของ
ขนบธรรมเนียม ประเพณีเข้ามาเกี่ยวข้อง การทอผ้ามีส่วนอย่างมากกับกิจกรรมเหล่านี้ เช่น
สตรีอีสานต้องเตรียมผ้าไหมผู้ใหญ่ และใช้สำหรับเป็นเครื่องแต่งกายในโอกาสพิเศษ เช่น

ผ้าเบี่ยง (ผ้าสไบ) จิตลายค่อนข้างเล็ก และละเอียด เพื่อให้เนื้อผ้าแน่นและคงทน
ลายถูกบรรจุอยู่ในแถบ คั่นด้วยลายเส้น เรียกว่า "เกอลาย" ส่วนตัวลายเป็นลายดอกหรือลูกไม้
เช่น หมากจับ, บัวคว่ำบัวหงาย หรือเป็นลายขอ, ลายนาค ส่วนมากชายผ้ามักจะ เป็นลายเชิง
เช่น ลายช่อดอกไม้ เป็นต้น (ภาพประกอบที่ 1-4)

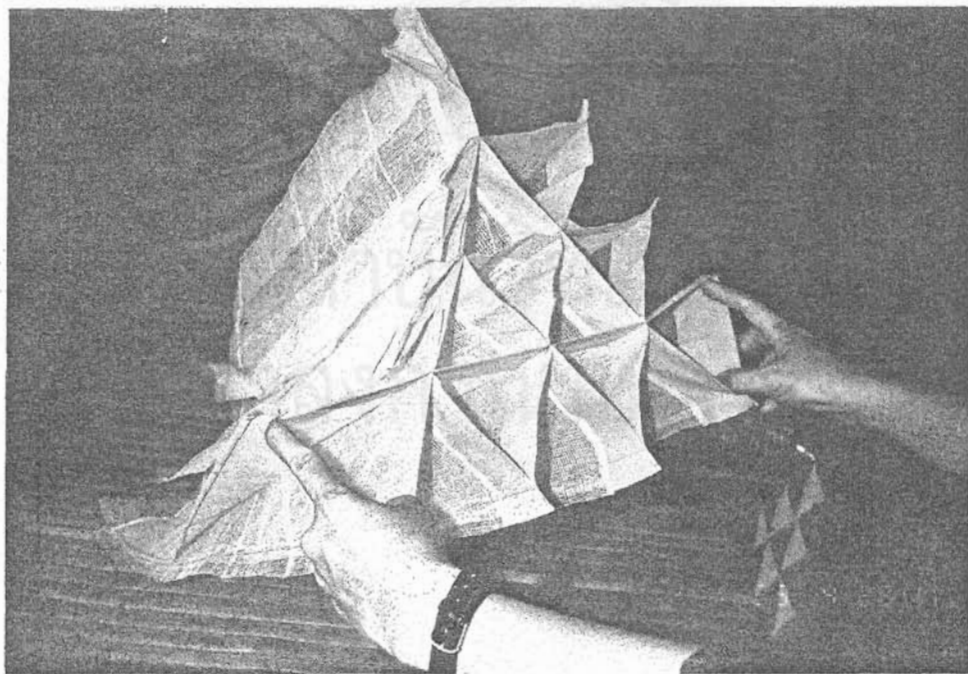
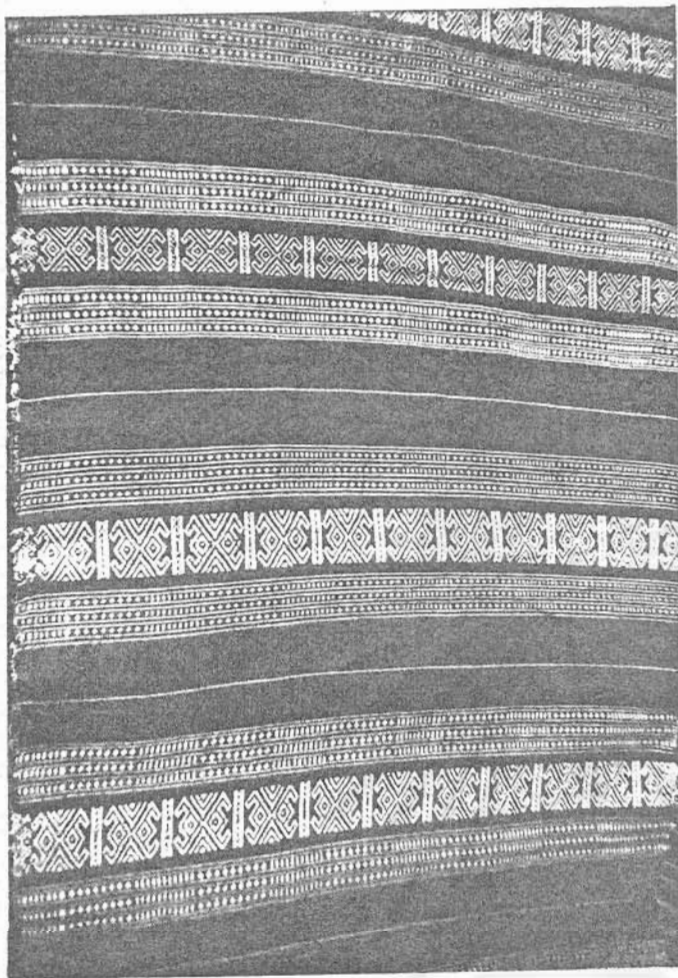
ผ้าซิ่น ลายจิตจะอยู่ในส่วนหัวซิ่นและตีนซิ่น ส่วนหัวซิ่นมักจิตเป็นลายดอกเล็ก ๆ เรียง
เป็นจังหวะในแถบ ส่วนตีนซิ่นจิตเป็นลายเส้น และรูปทรงเรขาคณิตที่ประกอบขึ้นมาจากเส้น(ภาพ-
ประกอบที่ 100-107)

นอกจากนี้ยังมีการทอจิตสำหรับเป็นเครื่องใช้ในชีวิตประจำวัน ได้แก่ หมอนลายจิต
ผ้าห่มลายจิต เป็นต้น ซึ่งแต่ละประเภทก็มีรูปแบบของลายจิตที่แตกต่างกัน

ในลายทั้ง 4 ประเภทที่กล่าวแล้วนี้ พบว่า ลายประเภทที่ 4 มีความเปลี่ยนแปลงน้อยมาก โดย
เฉพาะประเภทที่สร้างขึ้นเพื่อกิจกรรมของสังคม เพราะขนบธรรมเนียม ประเพณี คงเดิม ลักษณะ
ลายจัดเป็นลายที่มีความเป็น "อมตะ" มีความงามสมบูรณ์แบบ ส่วนลายที่ทำเพื่อกิจกรรมทางศาสนา
นั้น จัดว่าเป็นงาน "ศิลปะ" เพราะวิจิตรงดงามสนองความพอใจและแรงศรัทธา เนื้อหาของลาย
จะนำมาจากเรื่องของเวสสันดรชาดกเหมือนเดิม เฉพาะรายละเอียดของตัวเนื้อเรื่องเท่านั้น
จะมีรูปแบบต่าง ๆ กันไปตามความสามารถของผู้ทอ หากจะมีการอนุรักษ์แล้ว กลุ่มลายประเภท
ที่ 4 นี้ไม่ได้รับการพิจารณา เพราะคุณค่าของลายส่วนหนึ่ง และกลุ่มคนมีฝีมือในการทอหรือเก็บ
จิตประเภทนี้มีจำนวนน้อยลงเรื่อย ๆ งานเหล่านี้ไม่นิยมนำมาใช้เกี่ยวข้องกับธุรกิจหรือการสร้าง
รายได้ เพราะทำยากและใช้เวลามาก จึงทำให้ขาดความสนใจ ต่างกับลายประเภทที่ 2 และ 3
ซึ่งเกิดขึ้นใหม่ตลอดเวลา เนื่องจากใช้เป็นส่วนที่ทำรายได้ให้กับครอบครัวได้

ภาพที่ 39

ผ้าซิดสำหรับทำหมอน ทอต่อเนื้อกัน
แบ่งเป็นล๊อค โดยการ ใช้เส้นสีมาคั่น

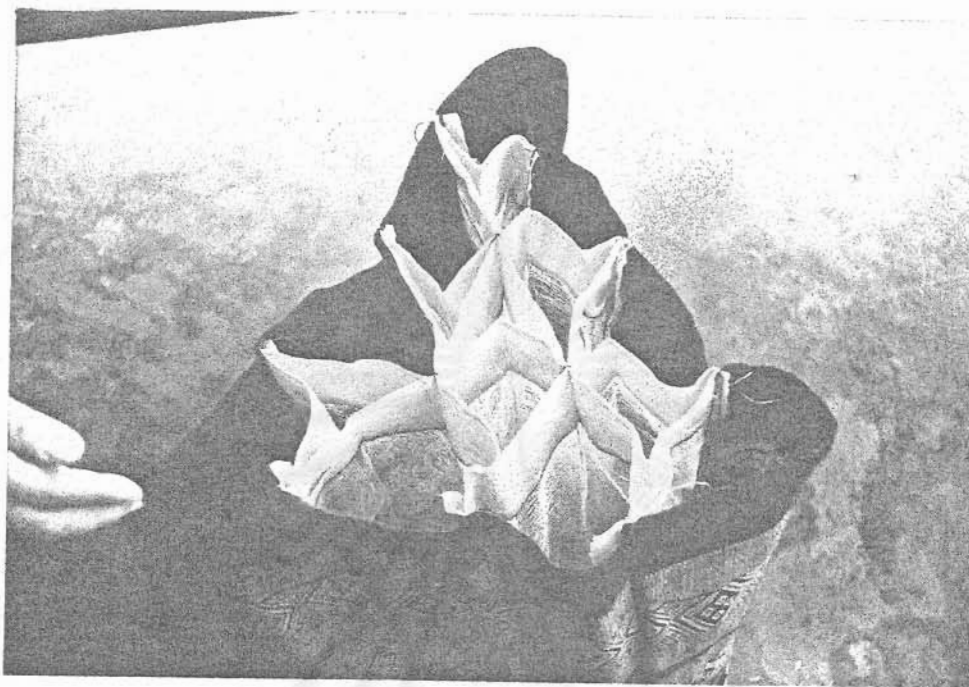

ภาพที่ 40

โครงค้ำในหมอนสามเหลี่ยมชนิด 10 ลูก

ภาพที่ 41

โครงด้านในที่เย็บติดกับผ้าขิดโดยรอบ

ภาพที่ 42

โครงหมอนที่เย็บปิดหัวหมอนแล้วด้านหนึ่ง ส่วนอีกด้านสำหรับใส่หนุน

ภาพที่ 43

หมอนหกลูก บ.ศรีฐาน อ.ป่าดิว จ.ยโสธร

ขนาดหน้าตัด 11 x 16 ซม.

ความยาว 31 ซม.

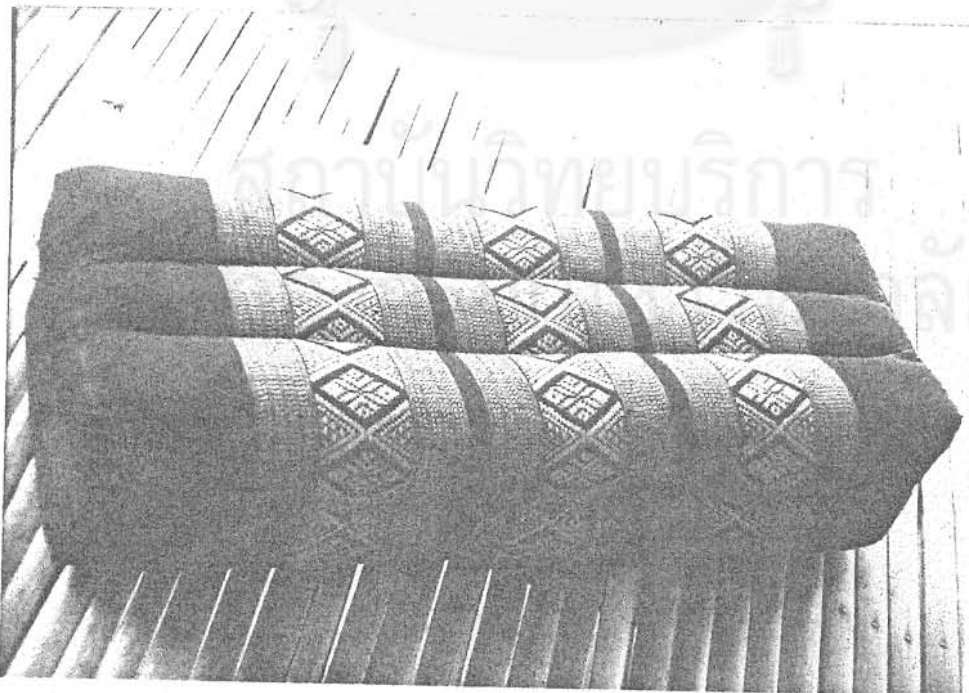

ภาพที่ 44

หมอนหกลูก(ชนิดยาว)บ.ศรีฐาน อ.ป่าดิว จ.ยโสธร

ขนาดหน้าตัด 11 x 16 ซม.

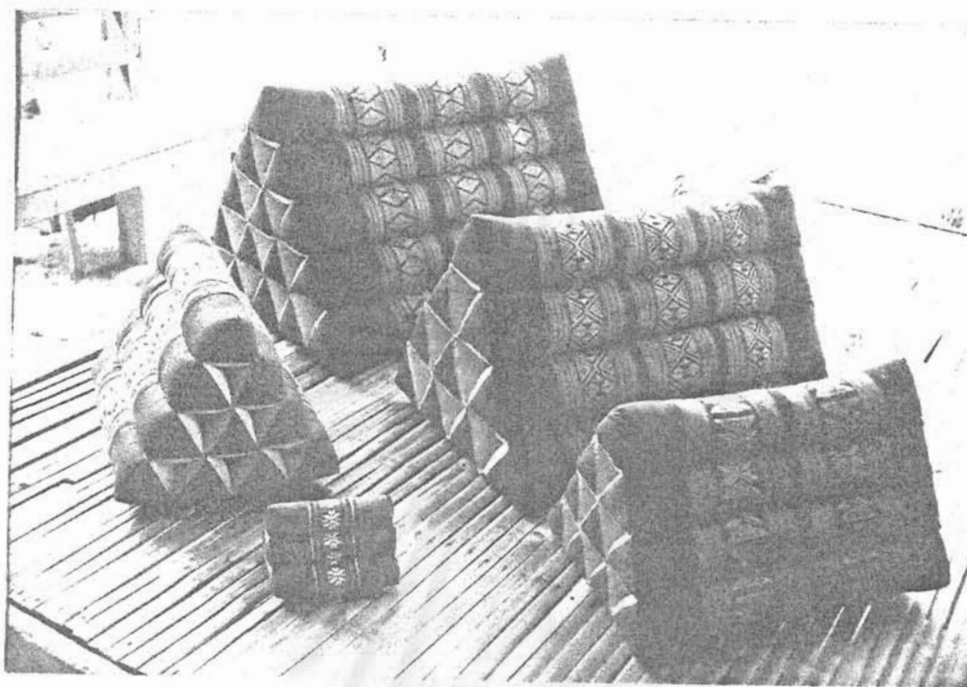
ความยาว 48 ซม.

ภาพที่ 45

หมอนเก้าอี้ บ.ศรีฐาน อ.ป่าดิว จ.ยโสธร

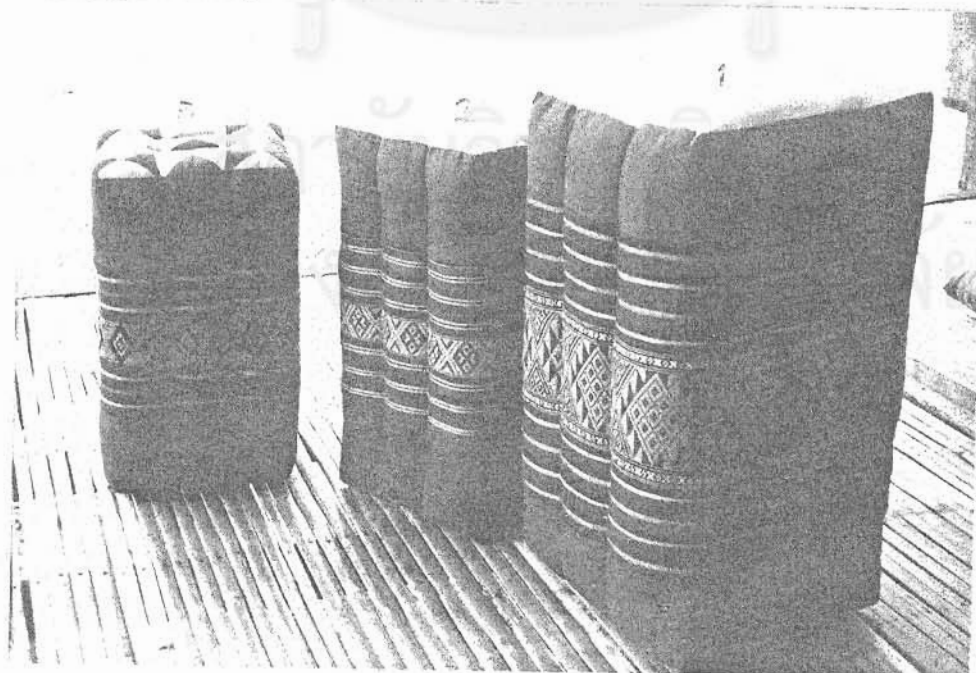
- 1.ขนาดใหญ่ หน้าตัด 25 x25 ซม. ยาว 50 ซม.
- 2.ขนาดกลาง " 22.5x22.5 ซม." 41.5 "
- 3.ขนาดเล็ก " 20 x20 ซม. " 37 "

ภาพที่ 46

หมอนสามเหลี่ยม บ.ศรีฐาน อ.ป่าดิว จ.ยโสธร

- 1.ขนาดใหญ่ หน้าตัด 43 x 37 ซม. ยาว 57 ซม.
(ฐาน สูง)
- 2.ขนาดกลาง หน้าตัด 34 x 30 ซม. ยาว 49 ซม.
- 3.ขนาดเล็ก " 25 x 22 " " 35 "

ภาพที่ 47

หมอนหกลูก

บ. โพนทราย อ. เขื่องใน จ. อุบลราชธานี

หมอนใบหน้าด้านซ้าย

ขนาดหน้าตัด 12 x 17 ซม. ยาว 31 ซม.

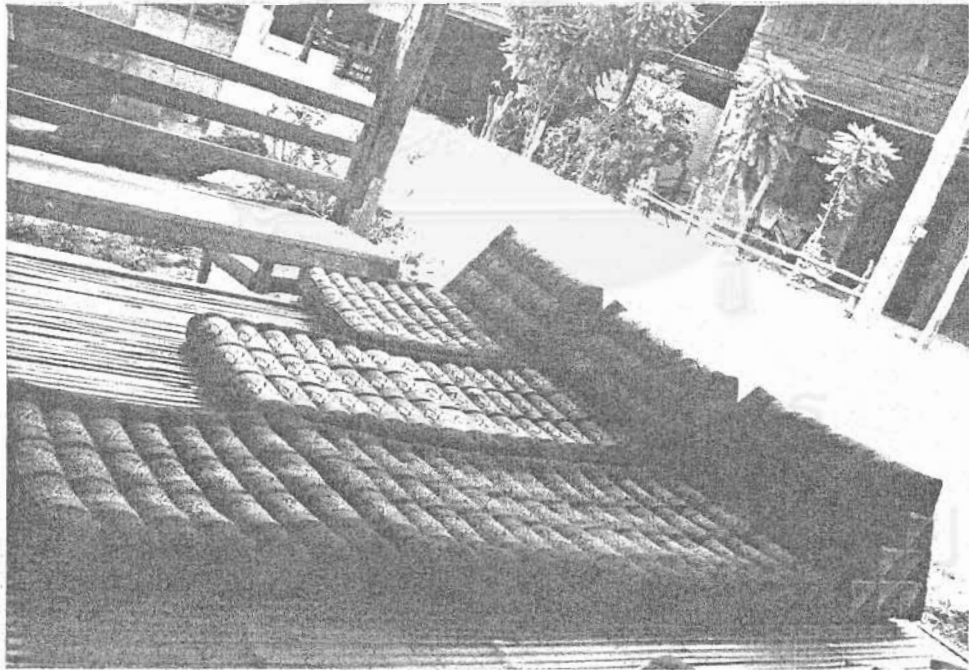
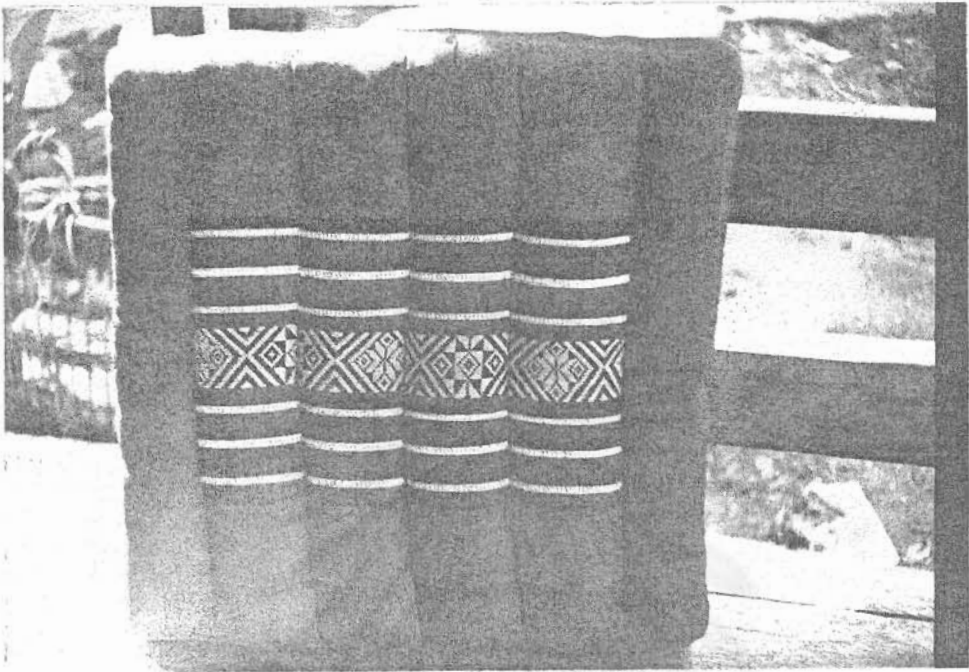
ราคาใบละ 30 บาท

หมอนใบหลังด้านขวา

ขนาดหน้าตัด 12 x 17 ซม. ยาว 37 ซม.

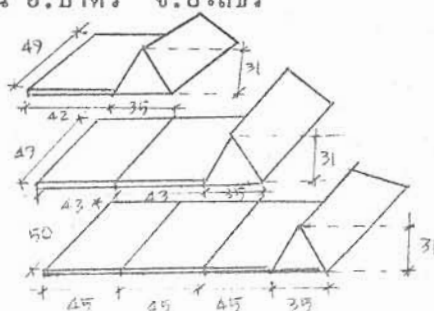
ราคาใบละ 60 บาท

ภาพที่ 48
 ที่รองนั่ง บ.ศรีฐาน อ.ป่าดัว จ.ยโสธร
 ขนาด 47 x 47 ซม.
 หนา 5 ซม.

ภาพที่ 49
 ฝ่อน บ.ศรีฐาน อ.ป่าดัว จ.ยโสธร

- แบบตอนเดียว
- แบบสองตอน
- แบบสามตอน

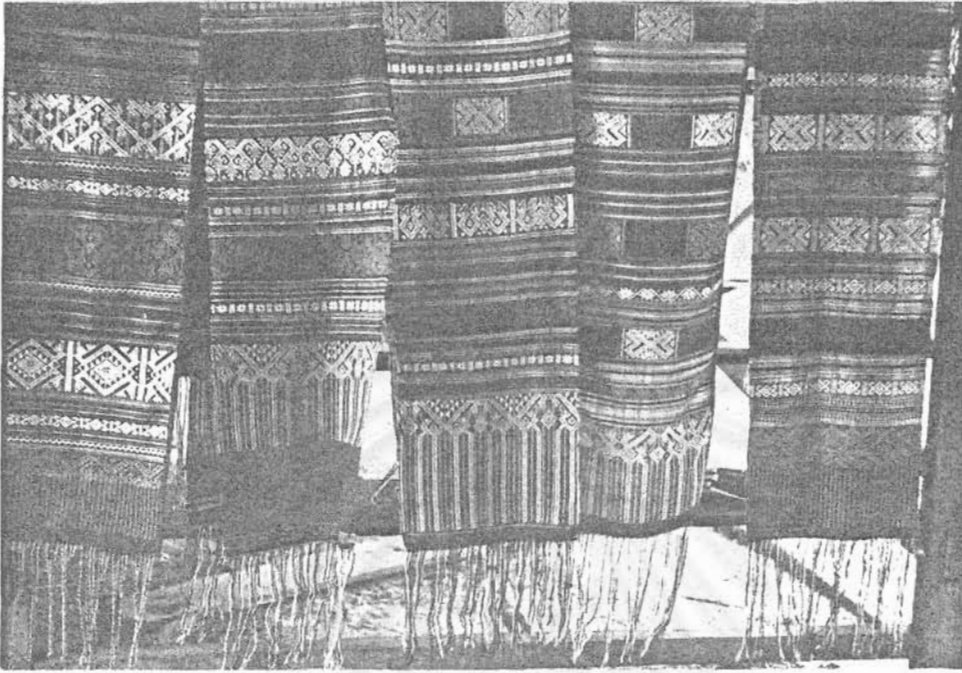

ภาพที่ 50

ผ้าเบี่ยง บ.หนองเชียงโต จ.ยโสธร

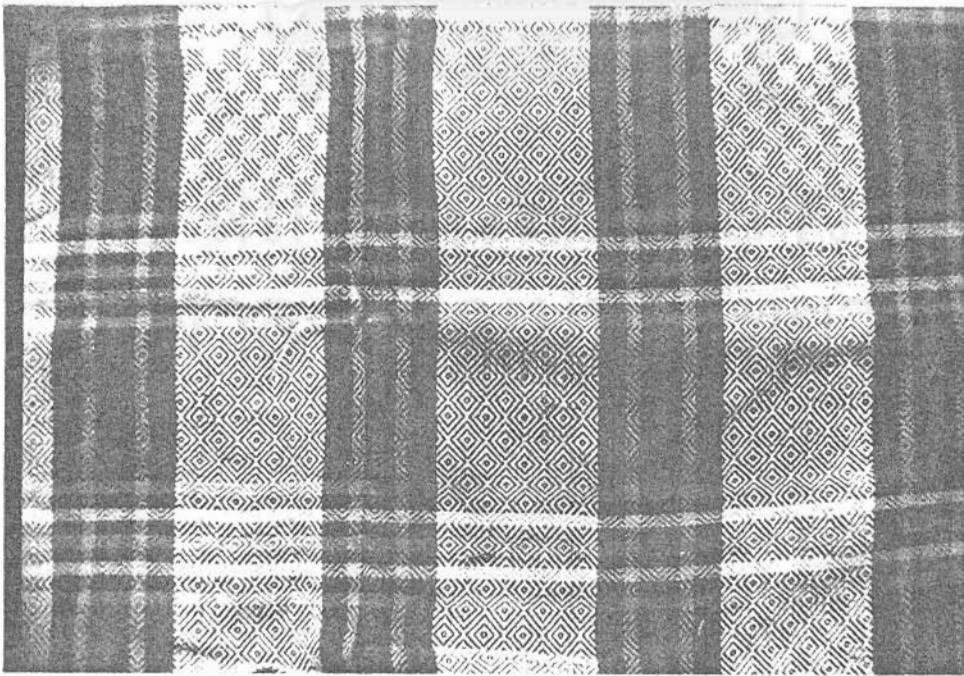
ขนาด 23 x 154 ซม.

ภาพที่ 51

ผ้าห่มลายจืด บ.โขง อ.คำเขื่อนแก้ว จ.ยโสธร

ขนาด 1 x 2 เมตร

ภาพที่ 52

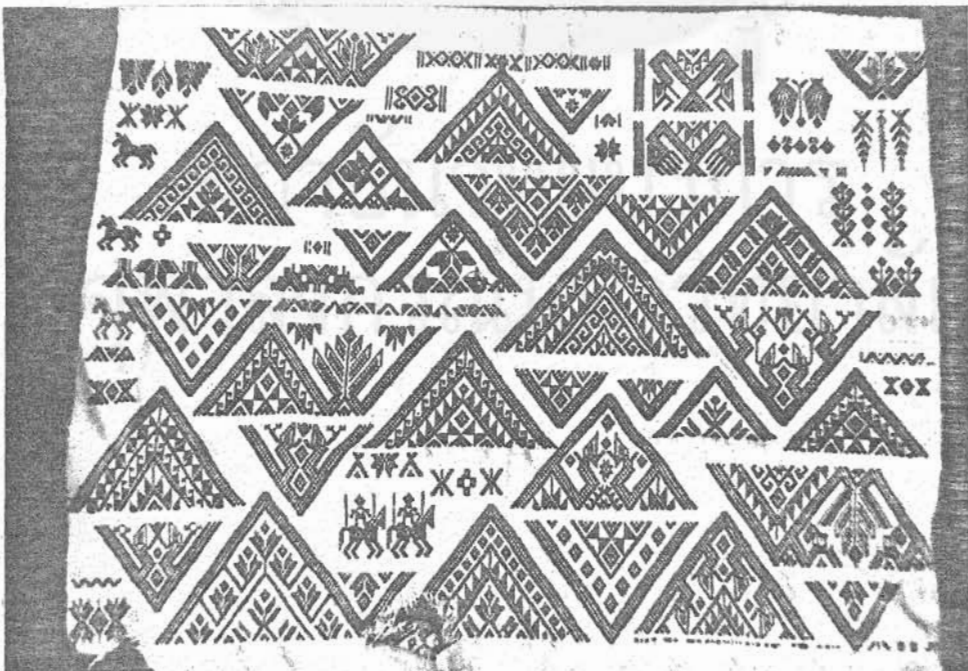
ลายปักในโทนสีธรรมชาติ เช่น สีนํ้าตาล, เขียว, เทา, ขาวหม่น
บ. กุดชวย อ. หัวตะพาน จ. อุบลราชธานี

ภาพที่ 53

ผ้าแขว ของแม่คำสอน

บ. โพน อ. คำม่วง จ. กาฬสินธุ์

ภาพที่ 54

ลายพื้นฐาน: ประกอบด้วยวงรีขนาด
สามเหลี่ยม เรียงสลับสี คั่นด้วยลายเส้น
ซิกแซกและเส้นตรง

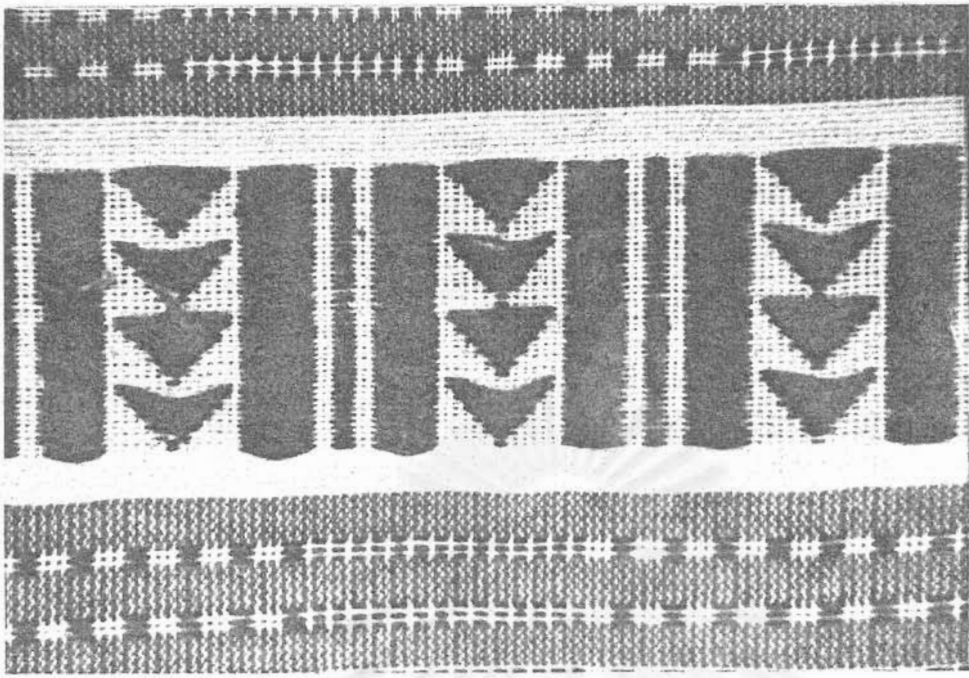
ภาพที่ 55

ลายพื้นฐาน: ประกอบด้วยวงรีขนาด
สามเหลี่ยมมุมฉาก เรียงสลับสี
คั่นด้วยแถบสี

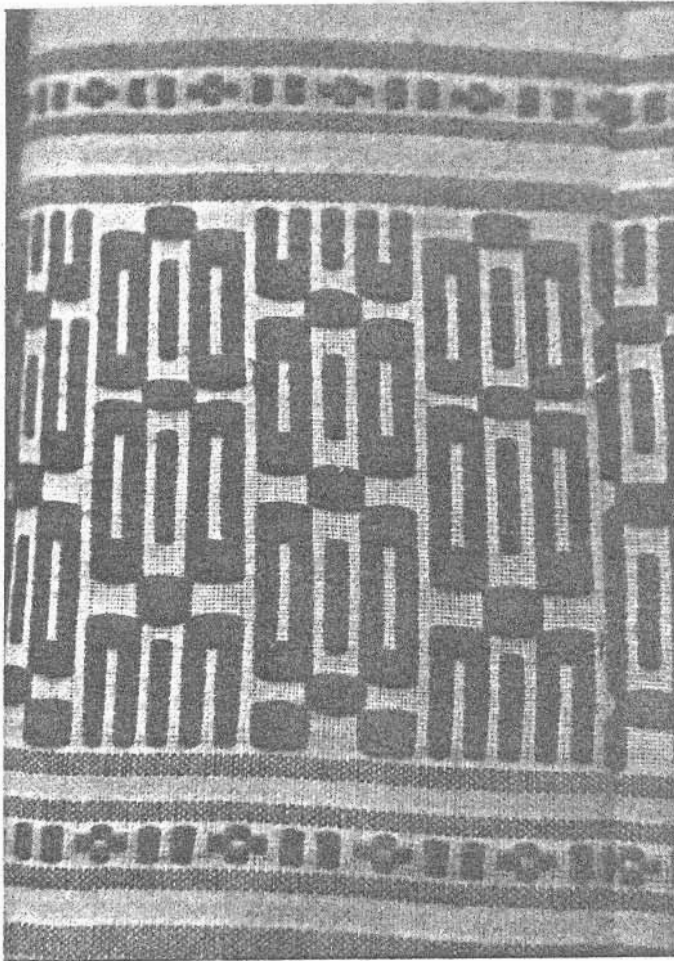
ภาพที่ 56

ลายพื้นฐาน: ประกอบด้วยวงรีขนาด
สามเหลี่ยม, สี่เหลี่ยม จัดเรียงอยู่
ในแถบ สลับสี

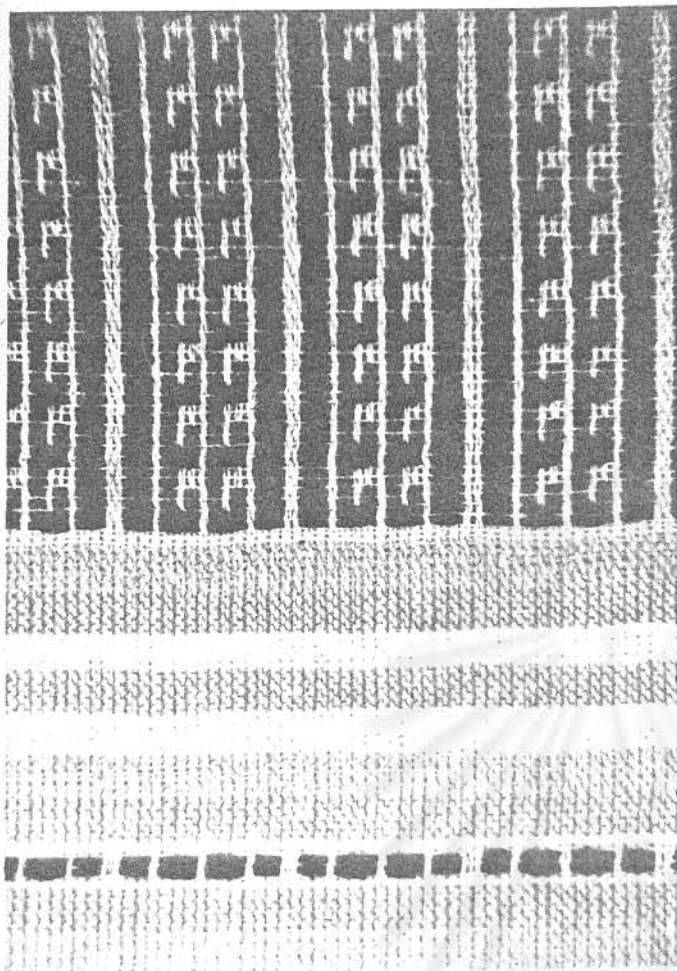
ภาพที่ 57

ลายพื้นฐาน: ส่วนกลางภาพประกอบด้วยระนาบสามเหลี่ยมและสี่เหลี่ยมมาเรียงต่อกัน ทำให้เกิดรูปร่างของเส้นทางตั้ง ส่วนขอบบน-ล่าง ประกอบด้วยจุดนำมาเรียงต่อกัน เป็นเส้น

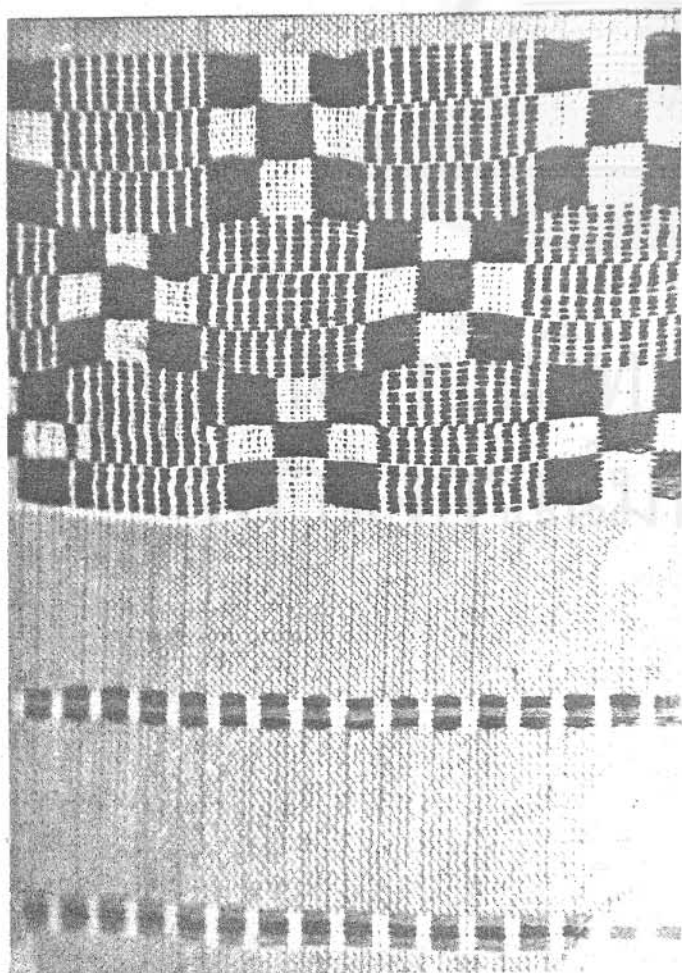
ภาพที่ 58

ลายพื้นฐาน: ประกอบด้วยระนาบรูปสี่เหลี่ยมนำมาจัดองค์ประกอบให้เกิดลักษณะ POSITIVE และ NEGATIVE ของลาย

ภาพที่ 59

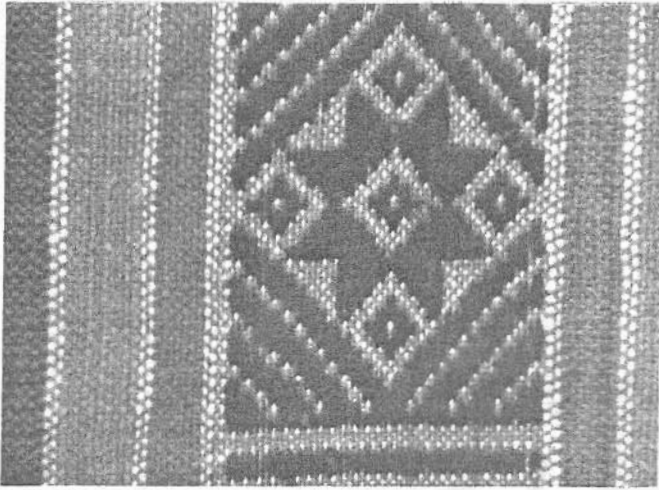
ลายพื้นฐาน: นำเส้นในลักษณะ เส้นต่อเนื่องและ
เส้นประ ในแนวตั้ง แต่ละเส้นมาประกอบกันให้
เกิดรูปทรงในแนวตั้ง ให้เกิด POSITIVE และ
NEGATIVE ของลายโดยการ ใช้ 2 สีสลับกัน

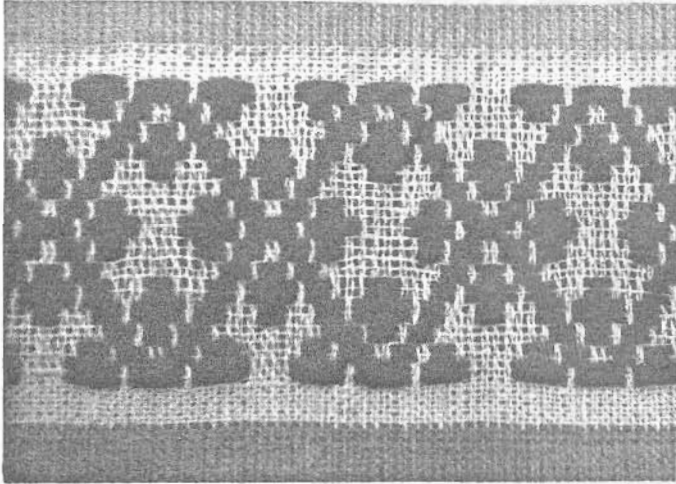
ภาพที่ 60

ลายพื้นฐาน: นำเส้นและรูปสี่เหลี่ยมขนาดเล็ก
มาประกอบให้เกิดรูปสี่เหลี่ยมขนาดใหญ่ขึ้น
รวมทั้งเกิด POSITIVE และ NEGATIVE
ของลาย โดยการ ใช้ 2 สีสลับกัน

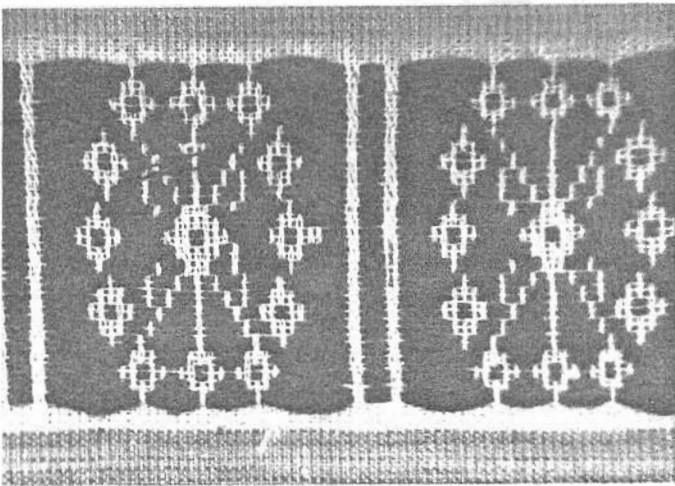
บริการ
มหาวิทยาลัย

ภาพที่ 61 ลายดอกแก้ว

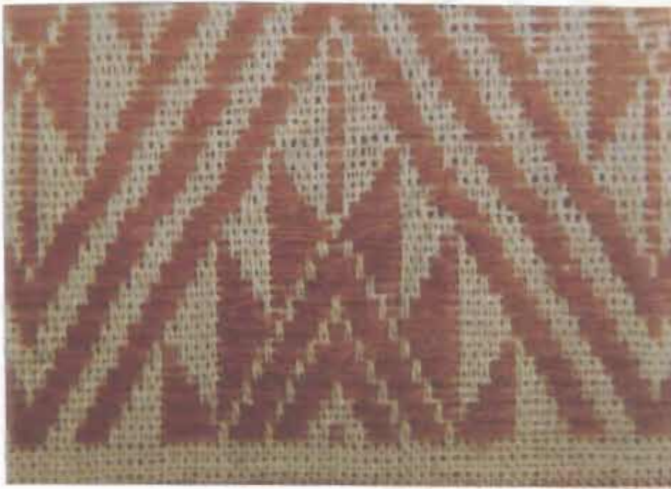
ภาพที่ 62 ลายดอกจิก

ภาพที่ 63 ลายดอกรัก

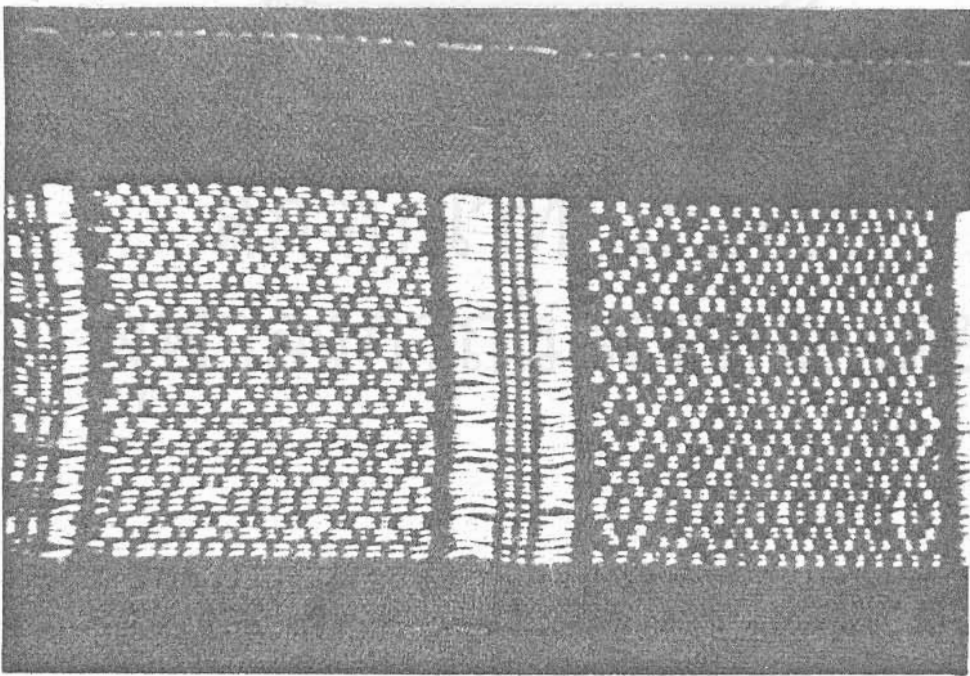
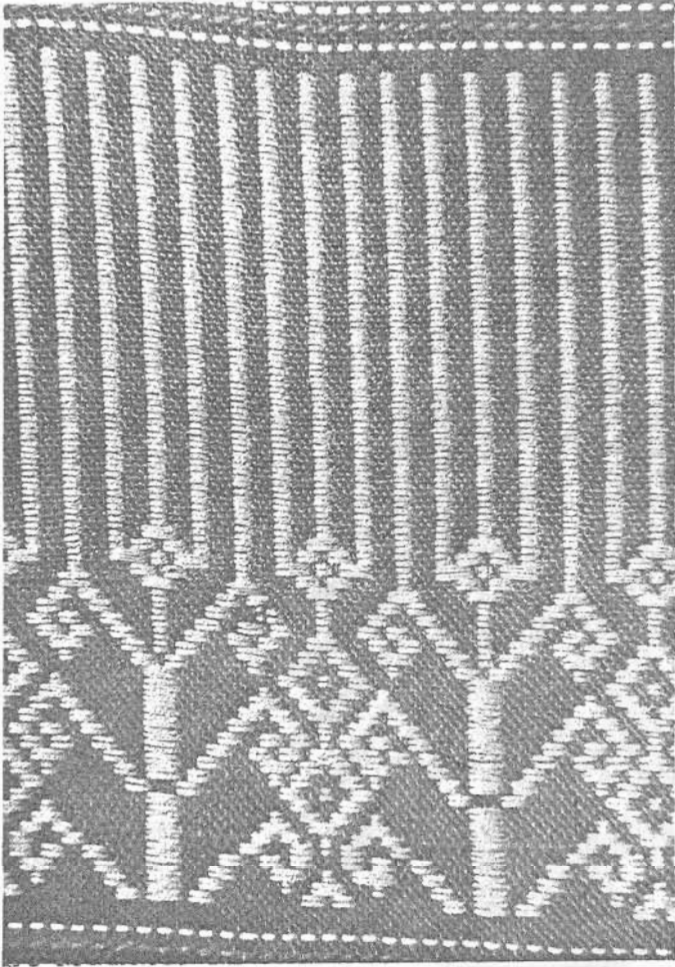
ภาพที่ 64-65 ลายกาบ

ภาพที่ 66 ลายช่อดอกหมาก
หรือลายแขนงหมาก

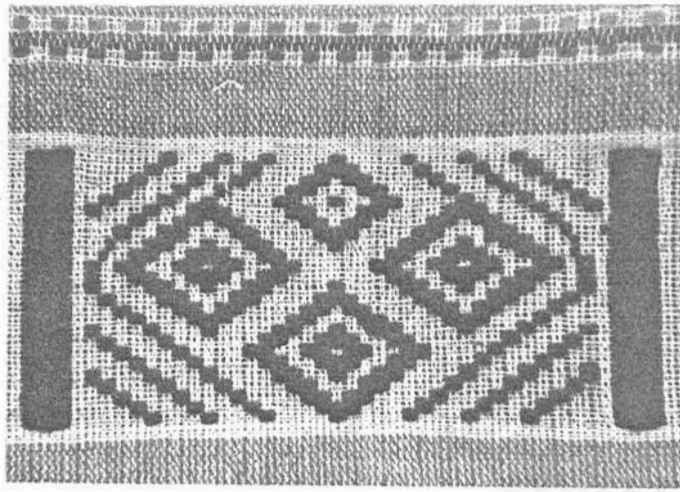
ศูนย์บริการ
มหาวิทยาลัย

ภาพที่ 67 ลายต้นไม้

ภาพที่ 68 ลายลูกหวาย หรือลายบักหวายน้อย

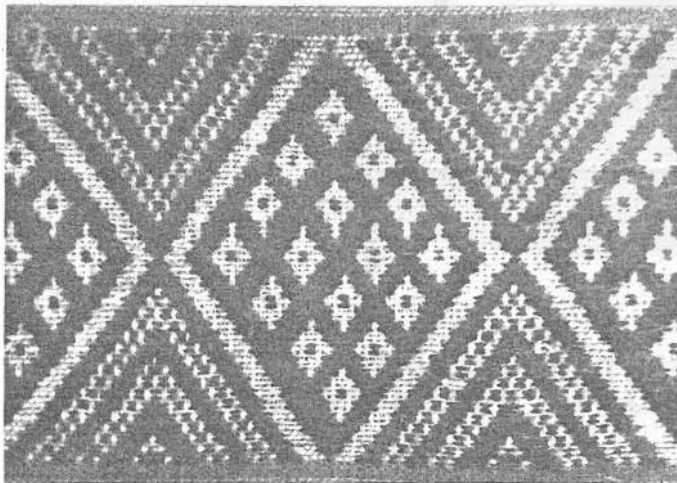
ภาพที่ 69-72

ลายที่เลียนแบบมาจากพลหรือเมล็ด ภาษา
ท้องถิ่นเรียกว่าลายหน่วย เมื่อนำมาจัดเรียง
ต่อเนื่องกัน ทำให้เกิดลายตารางดังภาพที่ 72

ภาพที่ 69

ภาพที่ 70

ภาพที่ 71

ภาพที่ 72

บริการ
มหาวิทยาลัย

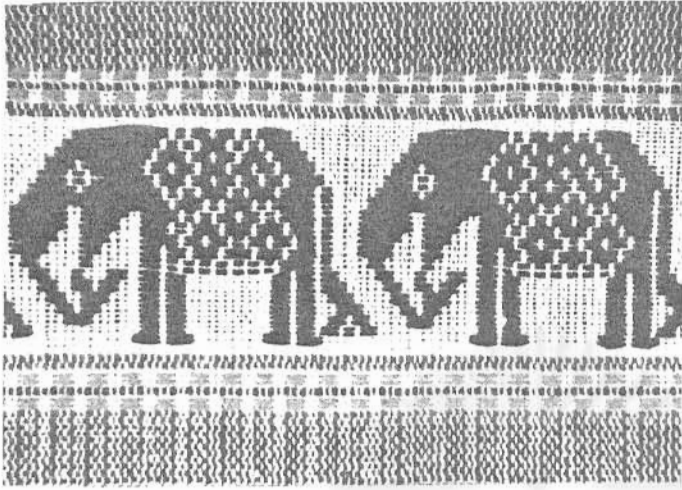
ภาพที่ 73 ลายสับประรด

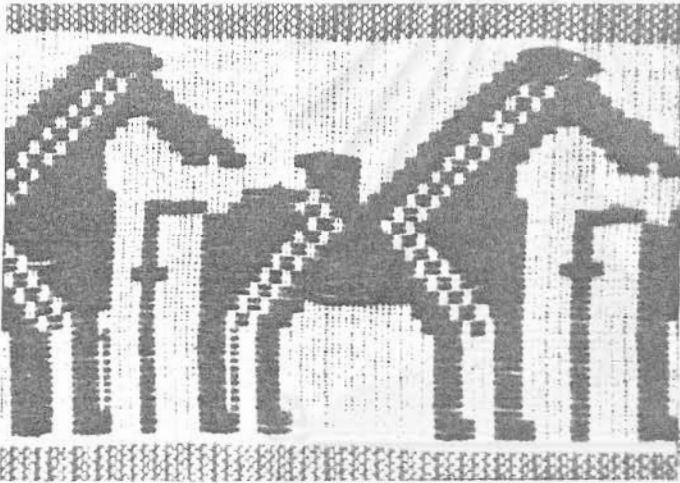
ภาพที่ 74 ลายคน

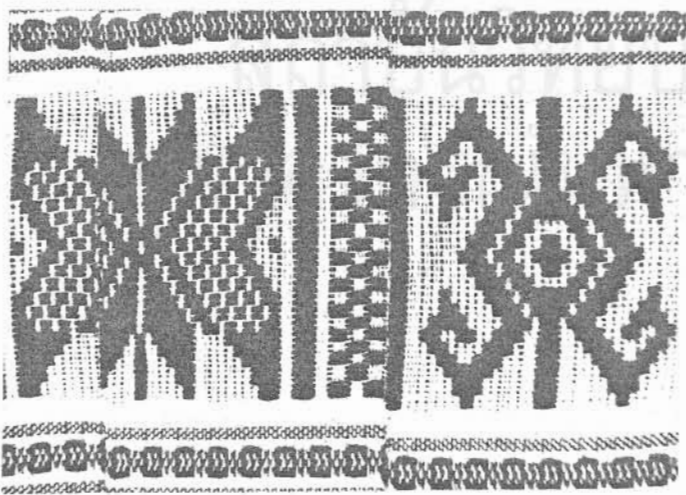
ภาพที่ 75 ลายคนขี้เมา

ภาพที่ 76 ลายช้าง

ภาพที่ 77 ลายผ้า

ภาพที่ 78 ลายผีเสื้อและแมงงอด

ภาพที่ 79-85 สายบอ เป็นสายที่เล็กลงมา
จากสายบอ นามารักเวียงโมลวอสายที่เล็กต่างกัน

ภาพที่ 79

ภาพที่ 80

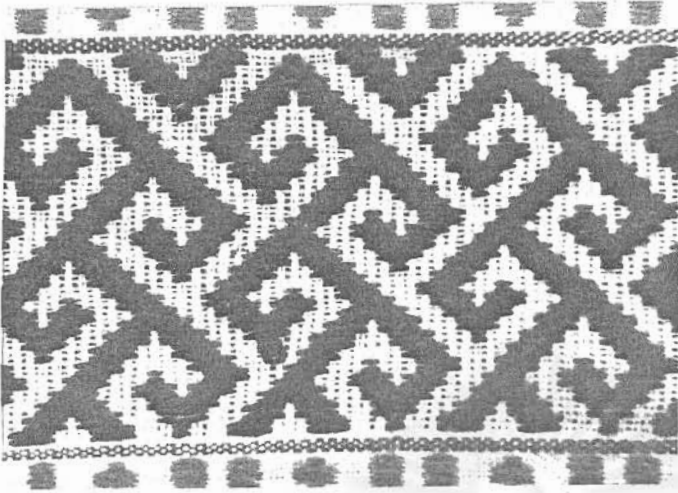

ภาพที่ 81

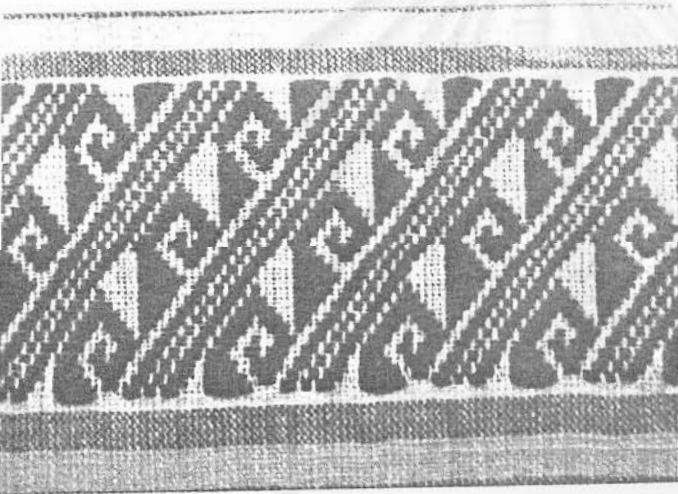

ภาพที่ 82

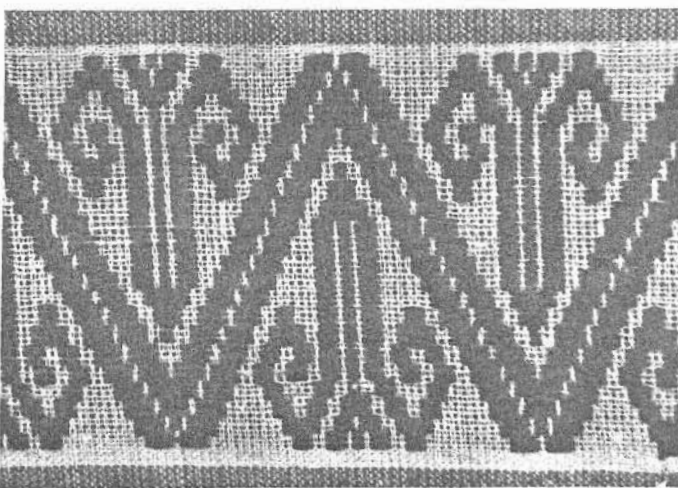

ภาพที่ 83

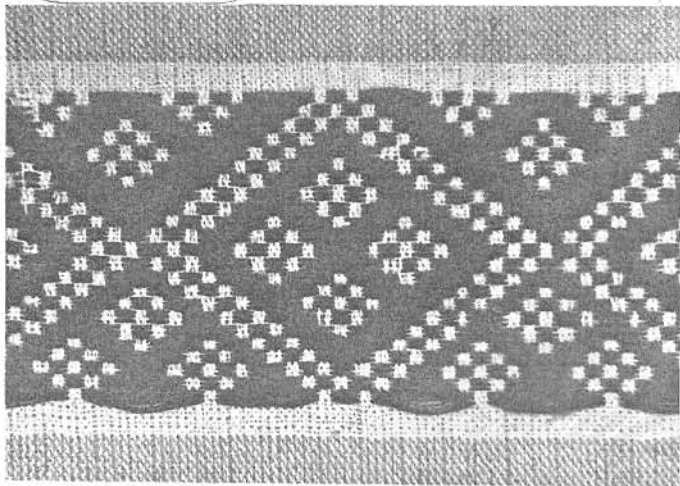

ภาพที่ 84

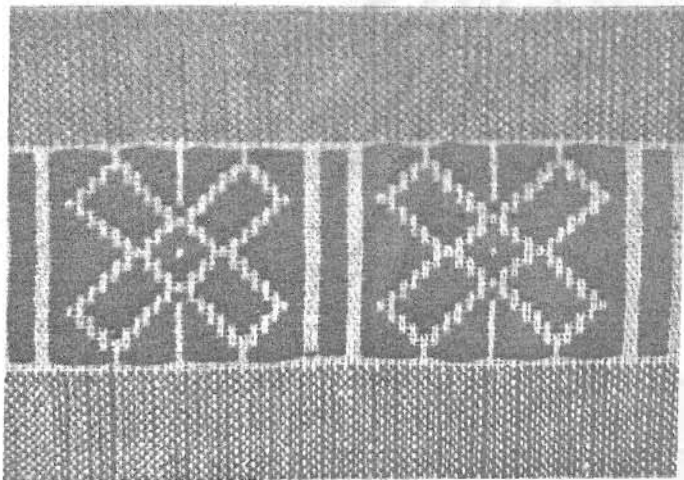

ภาพที่ 85

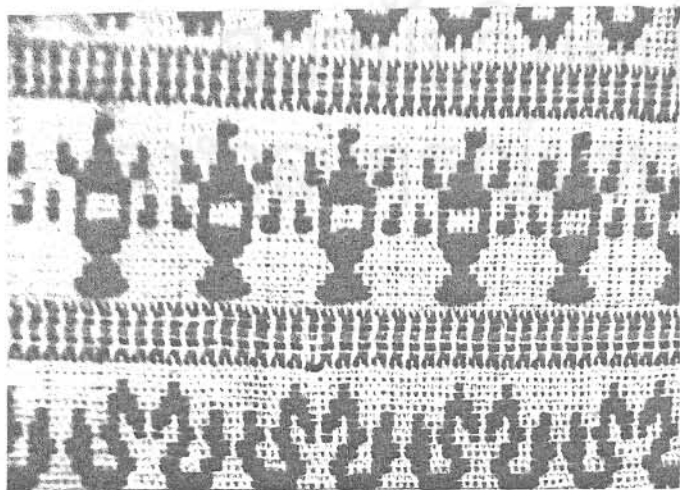
บริการ
วิทยาลัย

ภาพที่ 86 ลายโคมห้า
(เลียนแบบจากโคมไฟ)

ภาพที่ 87 ลายพัดลม

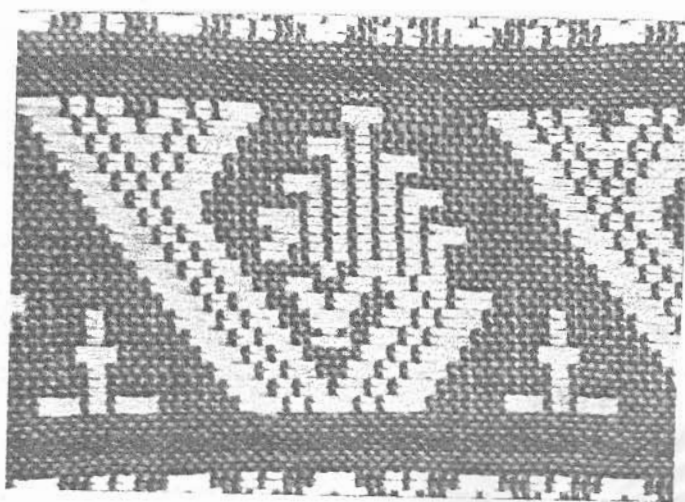
ภาพที่ 88 ลายตะเกียง

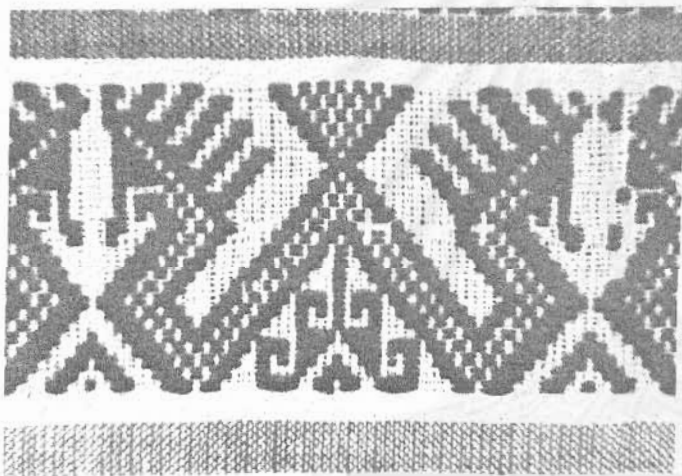
ภาพที่ 89 ลายทอปราสาท
(เลียนแบบจากลายผ้าห่อคัมภีร์โบราณ)

ภาพที่ 90 ลายธรรมาสน์

ภาพที่ 91 ลายนาคเจ็ดเศียร

ภาพที่ 92 ลายนาคหนึ่งตัว

ภาพที่ 93 ลายตัวมอม

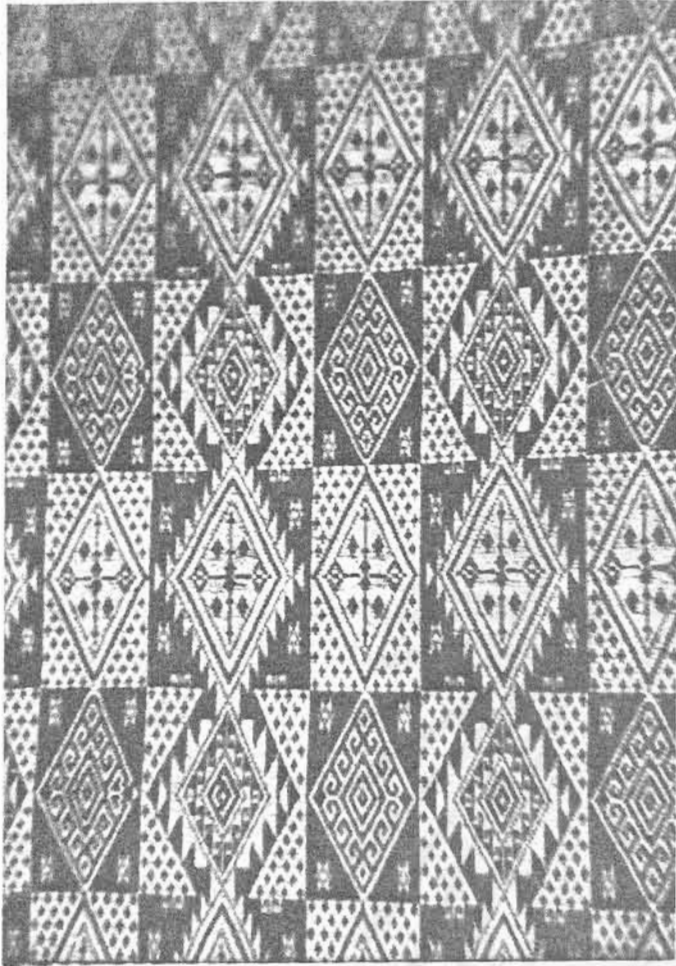

ภาพที่ 94 ลายขิดแบบระหว่างลายหลักคือลายขนาด 2 นิ้ว ประกอบบน-ล่าง ช่องตรงกลาง เป็นลายแบบจงดลระหว่างลายหลัก 2 ลาย คั่นด้วยลายประกอบ ลายแบบจงดลและลายประดับขนาดเล็ก

ภาพที่ 95 ลายขิดผสมไหมแอมมีโครงลายหลักเป็นเส้นขิดแซก ลายประกอบเรียงเป็นจ้งพวงห้า ตามแนวเส้นขิดแซก เช่น ลายดอกไม้, ลายกาบ, ลายขอ เป็นพื้น

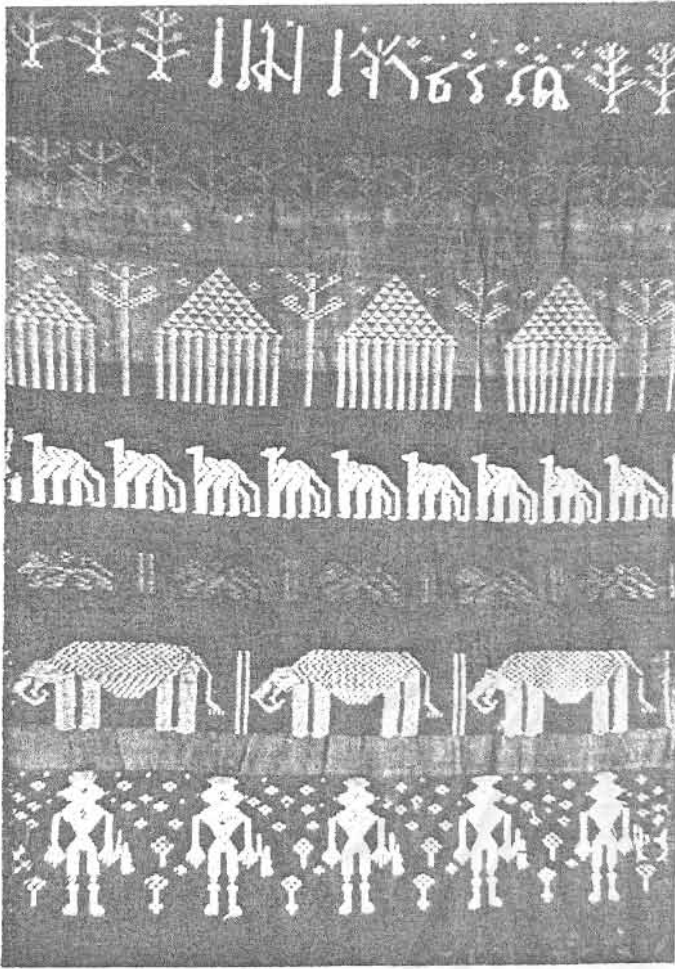

ภาพที่ 96 ลายขัดผสมเป็นลายสมัยใหม่
มีโครงลายหลักเป็นตารางรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า,
ภายในแต่ละช่องบรรจุด้วยโครงลายสี่เหลี่ยม
ข้าวหลามตัด มีลายประกอบตกแต่งในแต่ละช่อง
เป็นจิ้งหระง่า ๆ กัน เช่น ลายขอ, ลายกบ
และลายเรขาคณิตขนาดเล็ก

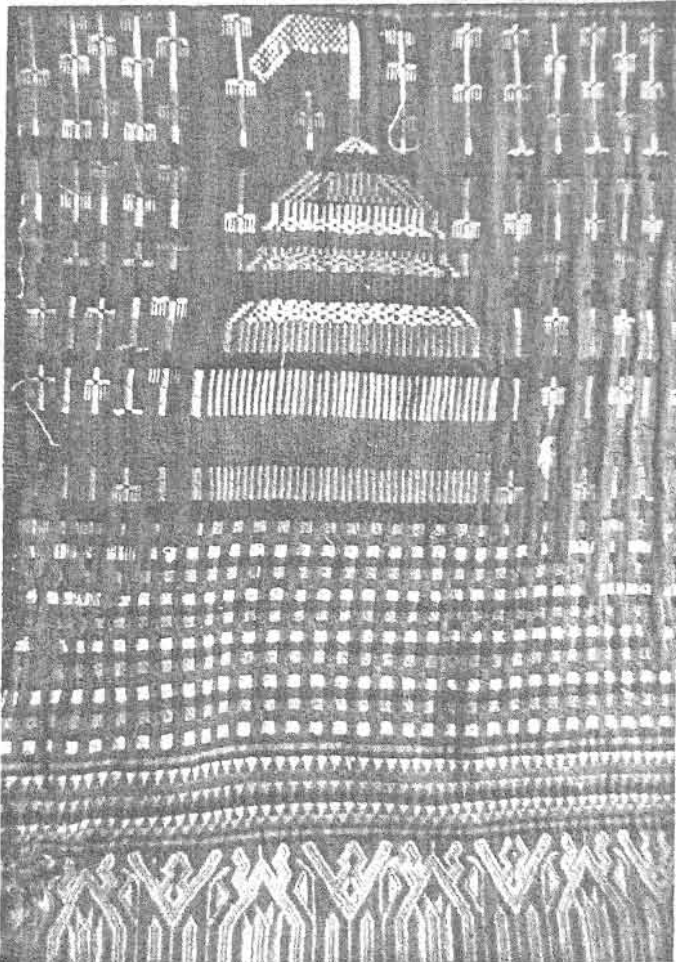
ภาพที่ 97 รังจากวัดฟ้าหวนเหนือ
อ.ค้อวัง จ.อุบลราชธานี

บริการ
มหาวิทยาลัย

ภาพที่ 98-99 รังจากวัดทุ่งสว่าง
บ.จางลาน อ.พนา จ.อุบลราชธานี

ภาพที่ 98 ส่วนบนของรัง จิตเป็นตัวอักษร
ส่วนลวดลายจะถูกจัดอยู่ในแถบทางนอน
เป็นจังหวะซ้ำ ๆ กัน

ภาพที่ 99 ลายเลียนแบบจากสิ่งก่อสร้าง
เพื่อสื่อถึงเหตุการณ์ในเรื่องพระเวสสันดรชาดก
เป็นลายขนาดใหญ่อยู่ในแถบเรียงสลับกันลาย
อื่น ๆ

บริการ
มหาวิทยาลัย

ภาพที่ 100-103

ตัวอย่างลายมัดที่หัวชั้น เป็นลายเรขาคณิต
ขนาดเล็ก เรียงเป็นจังหวะซ้ำ ๆ กัน
ในแถบ สันด้วยแถบสีพื้น

ภาพที่ 101

ภาพที่ 102

ภาพที่ 103

ภาพที่ 104

ภาพที่ 105

ภาพที่ 106

ภาพที่ 107

ภาพที่ 104-107

ตัวอย่างลายมัดที่ตีนจัน เป็นลายเรขาคณิตขนาดเล็ก เรียงเป็นจังหวะซ้ำ ๆ กันในแถบ
 กั้นด้วยแถบสีพื้นลายค่อนข้างแน่นและละเอียด ใช้ด้ายขนาดใหญ่ในการทอเพื่อความแข็งแรง
 เหมาะกับการใช้งานในส่วนตีนจัน

สรุปและข้อเสนอแนะ

วัตถุประสงค์ของโครงการวิจัยนี้ เพื่ออนุรักษ์ลวดลาย และกรรมวิธีการผลิตผ้าจิดในจังหวัดยโสธร และเพื่อส่งเสริมให้มีการสืบทอดและถ่ายทอดความสำคัญในด้านความงามของลวดลายผ้าในอดีตแก่ผู้ผลิต ผู้ใช้ และประชากรปัจจุบัน จากการศึกษาพบว่าการทอผ้าจิดเป็นวัฒนธรรมการทอของชนชาติภูไทและลาว ซึ่งอาศัยอยู่ในจังหวัดต่าง ๆ ของภาคอีสานของประเทศไทย ยโสธรเป็นจังหวัดหนึ่งซึ่งมีประชากรที่มีเชื้อสายไทยลาวและมีความสามารถในการทอผ้าจิดเช่นกัน นอกจากนี้จังหวัดยโสธรแยกมาจากจังหวัดอุบลราชธานี ซึ่งเป็นแหล่งกำเนิดของผ้าอีสานประเภทต่างๆ และยังคงรักษาเอกลักษณ์ไว้เพื่อเป็นตัวอย่างแก่อนุชนรุ่นหลัง ลักษณะลายจิดในจังหวัดยโสธรจึงได้รับอิทธิพลโดยตรงมาจากจังหวัดอุบลราชธานีด้วย

การศึกษารูปแบบของลายจิดเฉพาะในจังหวัดยโสธรมีข้อมูลค่อนข้างจำกัด เพราะการสนับสนุนของจังหวัดเน้นการผลิตผลิตภัณฑ์จากผ้าจิด โดยเฉพาะการทำหมอนจิด ซึ่งกลายเป็นธุรกิจสามารถสร้างรายได้และชื่อเสียงให้กับจังหวัดอย่างน่าพอใจ เป้าหมายการผลิตผ้าจิดปัจจุบันจึงต่างไปจากอดีตมีผลกระทบโดยตรงต่อการรวบรวมรูปแบบลายจิด ทั้งนี้เนื่องจากการผลิตเพื่อธุรกิจเน้นเรื่องความรวดเร็ว และการลดต้นทุนการผลิต ทำให้ต้องเลือกรูปแบบของลายที่ผลิตได้ง่าย ใช้เวลาน้อย และผลิตซ้ำ ๆ กัน แต่การทอผ้าจิดในอดีตเพื่อสนองความต้องการและความจำเป็นในการใช้สอยในครอบครัวหรือเพื่องานพิธีทางศาสนา หรืองานพิธีในสังคม ลายที่นำมาทอเกิดจากความสามารถของผู้ทอ แรงบันดาลใจ และความสำคัญของผ้าที่ทอ เช่น ผ้าที่ใช้ในพิธีทางศาสนา ลวดลายจะประณีตงดงาม เพราะเกิดจากแรงศรัทธา โดยเฉพาะอย่างยิ่งการทำงานไม่ต้องแข่งกับเวลา รูปแบบของลายจะมีความหลากหลาย และผลงานจะเป็นความภาคภูมิใจของผู้ทอ ซึ่งจะถ่ายทอดให้ลูกหลานต่อไป วิธีชีวิตที่แตกต่างของประชากรจังหวัดยโสธรในปัจจุบัน ไม่สอดคล้องกับการสืบทอดรูปแบบประเพณีหลัง เนื่องจากมีความสนใจที่จะทำเป็นธุรกิจ จึงขาดความสนใจในรูปแบบเหล่านี้ หากจะเปรียบเทียบกับจังหวัดอื่น ๆ ในภาคอีสานแล้ว พบว่ามีบางจังหวัดที่ให้ความสำคัญ สนใจในการสืบทอดรูปแบบเก่ามากกว่าจังหวัดยโสธร ทั้งนี้อาจมีเหตุผลว่าจังหวัดนั้นมีผู้ที่มีความรู้และสนใจเรื่องผ้าโดยตรง หรือมีหน่วยงานทางการศึกษาที่ให้การสนับสนุนในด้านการศึกษาเกี่ยวกับผ้าทอก็ได้ สำหรับลายผ้าจิดของจังหวัดยโสธรในอดีตนั้นมีหลงเหลืออยู่บ้าง เป็นสมบัติส่วนบุคคล อีกส่วนหนึ่งเก็บไว้ที่วัด จากข้อมูล

บอกเล่าพบว่าลายเหล่านั้นได้รับการถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษ ซึ่งส่วนใหญ่โยกย้ายมาจากจังหวัดอื่น เช่น อุบลราชธานี มหาสารคาม กาฬสินธุ์ หรือมาจากประเทศลาวก็มี อย่างไรก็ตามเพื่อให้เกิดความชัดเจนและหาข้อสรุปเรื่องของลายชนิด ตลอดจนกระบวนการผลิต จึงจำเป็นต้องสำรวจลายชนิดในจังหวัดใกล้เคียง โดยเลือกจังหวัดที่มีคุณสมบัติต่อไปนี้

1. จังหวัดที่มีประชากรเชื้อสายลาว หรือภูไท เช่น ร้อยเอ็ด กาฬสินธุ์ ฯลฯ
2. จังหวัดที่มีเอกลักษณ์หรือกลุ่มชาติพันธุ์ที่มีเชื้อสายลาวจากจำปาศักดิ์ ได้แก่ อุบลราชธานี และมหาสารคาม
3. จังหวัดที่มีกลุ่มชนที่มีความลึกซึ้งด้านรูปแบบของลายชนิดโดยเชื้อชาติ ได้แก่ ภูไท ในจังหวัดกาฬสินธุ์ มุกดาหาร อุบลราชธานี
4. จังหวัดที่เป็นที่ยอมรับและมีชื่อเสียงหรือได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานราชการหรือเอกชนในการส่งเสริมผ้าชนิด เช่น ชัยภูมิ อุตรธานี หนองคาย เป็นต้น

ผลจากการสำรวจและวิเคราะห์ข้อมูลพบว่า เทคนิคการทอผ้าชนิดในจังหวัดต่างๆ ดังกล่าวข้างต้นไม่แตกต่างกันไปจากจังหวัดยโสธร และเนื่องจากลักษณะขนบธรรมเนียม วัฒนธรรม ประเพณี หลายอย่างใกล้เคียงกัน รูปแบบของลายชนิดในจังหวัดต่าง ๆ เหล่านี้ จึงคล้ายคลึงกันและอาจเหมือนกัน อย่างไรก็ตามไม่มีหลักฐานใดที่ยืนยันแน่ชัดว่าลายใดมาจากจังหวัดใด หรือเป็นของจังหวัดใด การแบ่งรูปแบบลายชนิดในการวิจัยนี้ให้ความสำคัญของความยาก และความซับซ้อนของลายได้เป็น 4 ชนิดคือ

1. ลายพื้นฐานที่เกิดจากข้อจำกัดของเทคนิคการผลิตโดยตรง เช่น ลายที่เป็น จุด เส้น และรูปเหลี่ยมที่เกิดจากระนาบต่าง ๆ
2. ลายที่เลียนแบบจากสิ่งแวดล้อมหรือจากจินตนาการ เกิดจากความชำนาญของผู้ทอ และแรงบันดาลใจจากสิ่งแวดล้อมหรือสร้างจินตนาการ จำลองให้เกิดลวดลายขึ้น เช่น ลายพืช สัตว์ สิ่งของต่าง ๆ
3. ลายผสม เป็นลายที่เกิดจากความชำนาญของผู้ทอ และหน้าที่ใช้สอยเฉพาะของผ้า โดยการมีลายประกอบด้วยลายหลัก และลายรองร่วมกัน
4. ลายเพื่อกิจกรรมพิเศษ เช่น ลายที่ทอบนผ้าที่ใช้กับกิจกรรมเกี่ยวกับศาสนา เช่น งานบุญเทศกาลต่าง ๆ หรือลายที่ใช้เพื่อกิจกรรมของสังคม เช่น ผ้าไหว้ผู้ใหญ่ ลายเหล่านี้จะมีความประณีต วิจิตร แต่งด้วยความหมายและศรัทธา มีคุณค่าในทางศิลปะสูง

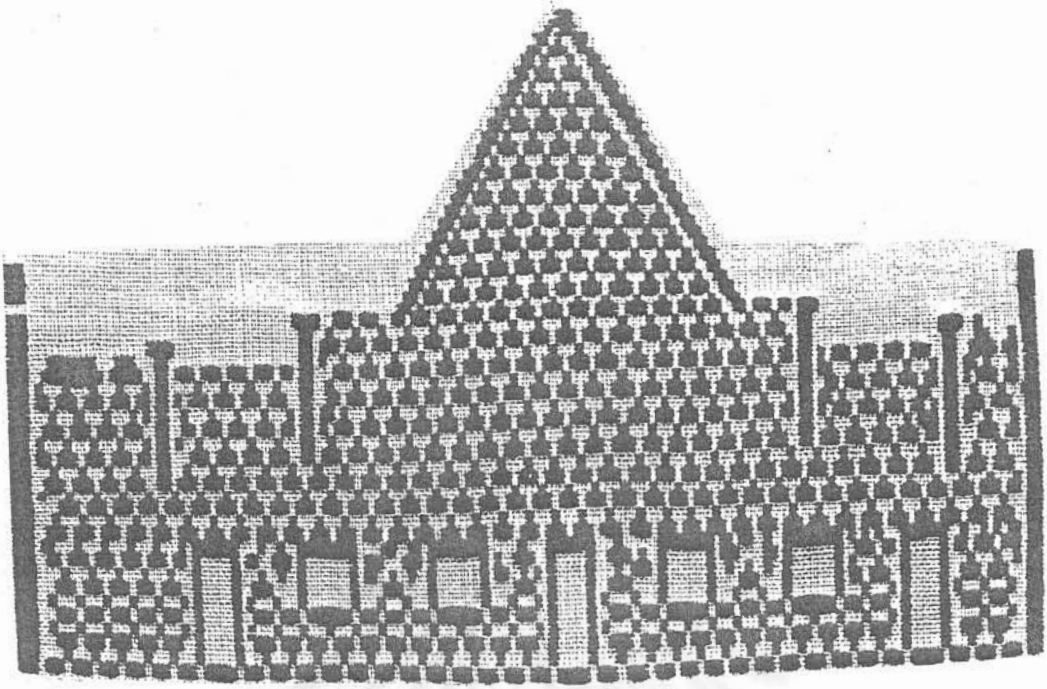
ชื่อของลายมักจะเรียกอย่างตรงไปตรงมา เช่น ลายม้า ลายผีเสื้อ ลายขอ ลายนาค ฯลฯ

ขึ้นอยู่กับรูปร่างลักษณะของลาย เมื่อนำลายเหล่านี้มาผสมกันเป็นลายผสม เช่น ลายขอกับลาย พญานาครวมกันเรียก ลายขอนาค ฯลฯ แต่เมื่อมีการผสมผสานลายให้ซับซ้อนประกอบด้วยการผสม ลายหลายอย่างเข้าด้วยกัน การตั้งชื่อลายบางครั้งเกิดจากผู้ทอและสำเนียงท้องถิ่นสื่อความหมายที่ ยากจะเข้าใจ เช่น ลายหุ่นหว้านอุ้มกระบวณเอวแก้ว เป็นต้น และลายเดียวกันต่างท้องถิ่นอาจ เรียกไม่เหมือนกันก็ได้ อย่างไรก็ตามยโสธรปัจจุบันมีข้อดีที่ไม่าจะเป็นประโยชน์ในการอนุรักษ์ลายจิด ได้ กล่าวคือประชากรส่วนใหญ่มีความสามารถและทอผ้าจิดอยู่แล้ว เพียงแต่ไม่มีนิคมทอลายที่ยาก หากมีหน่วยงานที่เห็นความสำคัญและส่งเสริมอย่างจริงจัง โดยไม่กระทบต่อธุรกิจประจำแล้ว ย่อม เกิดประโยชน์อย่างยิ่งต่อการศึกษา วิชาศิลปะ วัฒนธรรมประจำท้องถิ่น และเป็นโอกาสในการสืบทอด และถ่ายทอดความสำนึกในด้านความงามของลายผ้าในอดีตแก่ผู้ผลิต ผู้ใช้ และประชากรปัจจุบันด้วย อาจดำเนินการได้ดังนี้

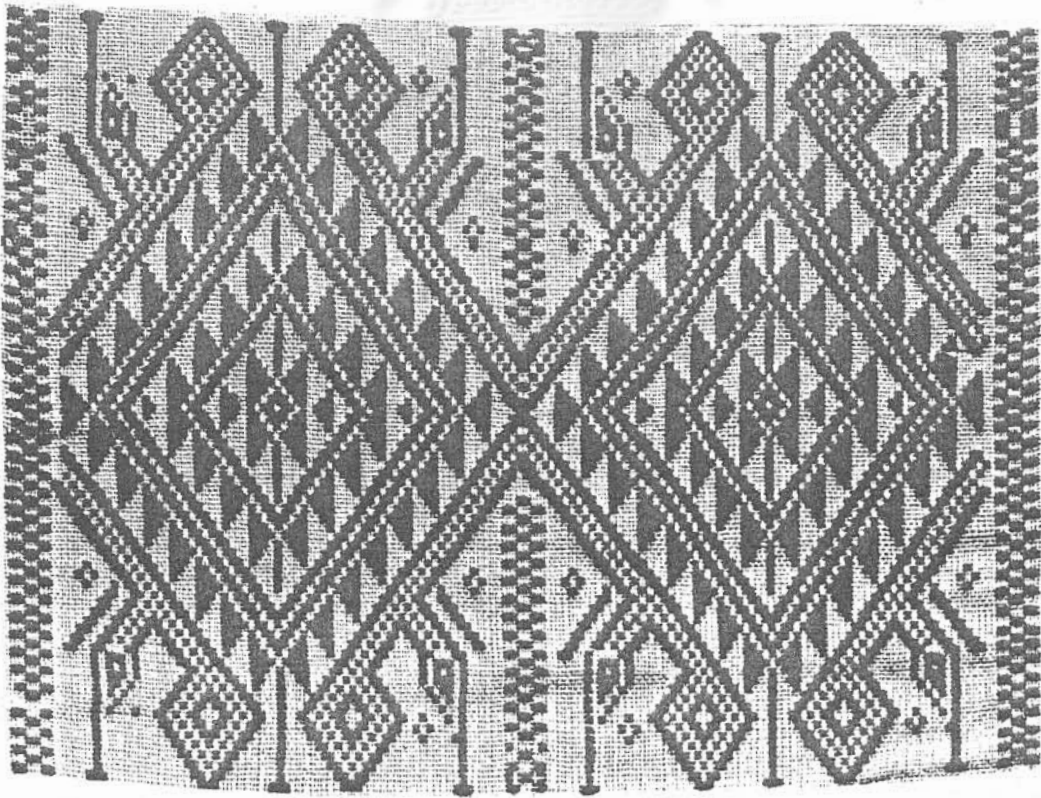
1. ตั้งหน่วยงานดูแลเรื่องการอนุรักษ์ลายจิดโดยตรง ทำหน้าที่รวบรวมลวดลาย และ กรรมวิธีการผลิต เผยแพร่ และให้การสนับสนุนกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์
2. ส่งเสริมให้มีการวิจัยหรือศึกษาด้านการอนุรักษ์ลายจิดด้วยนักวิจัยท้องถิ่น จากการ สสำรวจพบว่าในหลายจังหวัดมีผู้สนใจหรือนักวิจัยในท้องถิ่นทำให้เกิดความตื่นตัวและเกิดการศึกษาค้น ลึกซึ่งยิ่งขึ้น เช่น ผศ.มณี พันธุ์ทวี อาจารย์ประจำมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ วิทยาเขตมหาสารคาม เป็นต้น
3. ควรมีการส่งเสริมสนับสนุนทั้งด้านการอนุรักษ์และการพัฒนาไปพร้อม ๆ กัน โดย ด้านการอนุรักษ์เน้นเรื่องการเก็บรักษาศิลปะ วัฒนธรรม ด้านการพัฒนาอาจเน้นด้านการเลือกใช้หรือ พัฒนารูปแบบ วัสดุ ให้เหมาะกับหน้าที่ใช้สอยด้วย เช่น การนำใยสังเคราะห์หรือสียวิทยาศาสตร์มาใช้ ในแง่ของการอนุรักษ์อาจไม่เหมาะสม แต่ในแง่การพัฒนาผลิตภัณฑ์แล้ว มีความจำเป็นอย่างยิ่ง เพราะ ต้องคำนึงถึงหน้าที่ใช้สอย ซึ่งอาจเกี่ยวข้องถึงความคงทน น้ำหนักของผ้า ลักษณะ ขนาดของลายที่ เหมาะสมกับผลิตภัณฑ์ และหน้าที่ใช้สอยของผลิตภัณฑ์ เป็นต้น

งานวิจัยนี้ได้รวบรวมข้อมูลต่าง ๆ ที่เป็นประโยชน์ต่อการศึกษาเรื่องผ้าทอในด้านลวดลาย และกรรมวิธี การผลิต อีกทั้งเป็นแนวทางที่ผู้สนใจอาจนำไปประยุกต์ใช้ในการพัฒนาผลิตภัณฑ์อื่น ๆ จากผ้าลายจิดได้ อีกด้วย ในท้ายบทนี้เป็นตัวอย่างลายผ้าจิดที่มีอยู่ในปัจจุบัน ช่างทอทำการทอจากความจำและจาก ประสบการณ์ส่วนตัวเช่นเดียวกับชื่อของลาย จะพบว่า มีบางลายประดิษฐ์ขึ้นใหม่ เช่น ลายปราสาทเขา พนมรุ้ง เป็นต้น (ดูภาพที่ 108 - 164)

ภาพที่ 108 ปราสาทเขาพนมรุ้ง

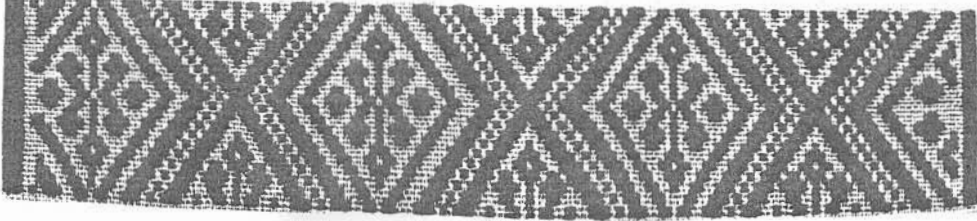
ภาพที่ 109 นาคบายศรี

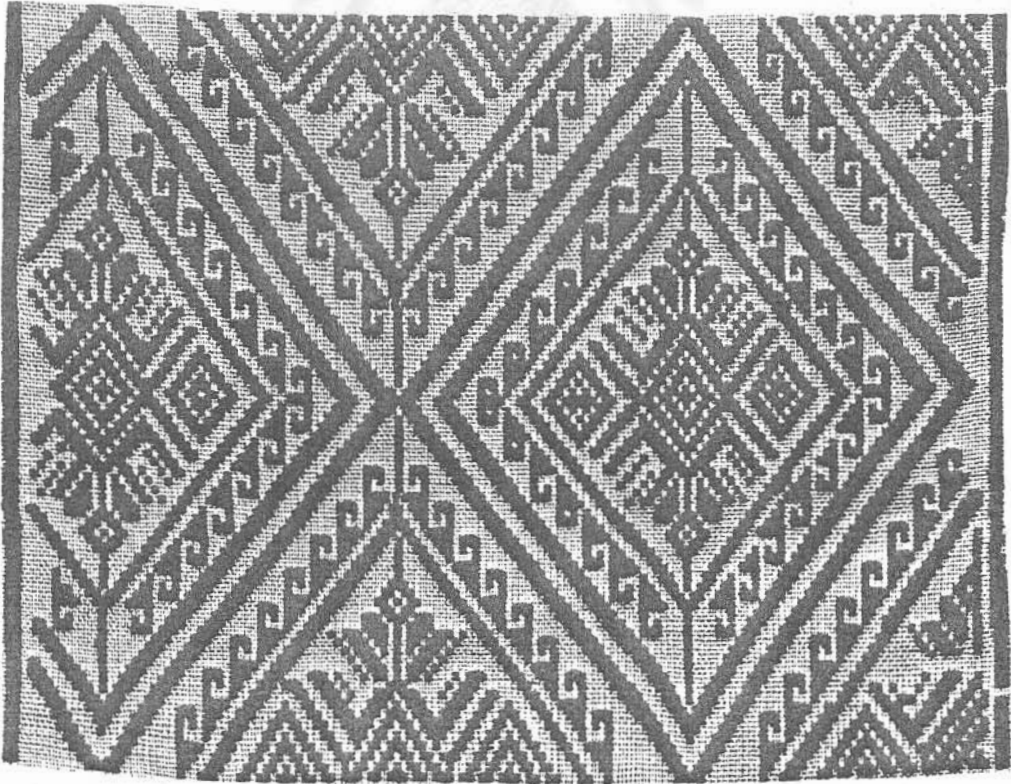
ภาพที่ 110 ปีกไก่แปลงหรือขาเป็ย

ภาพที่ 111 ขอแมงนาง

ภาพที่ 112 ยอดดอกรัง (รัง)

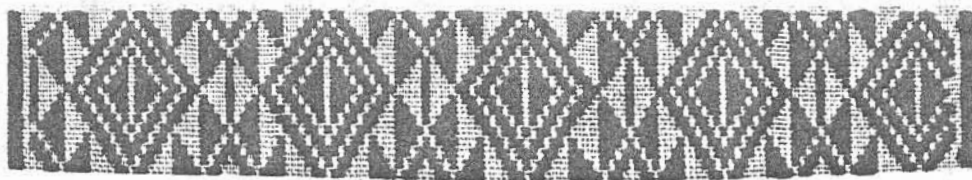
ภาพที่ 113 ขอออดร

ภาพที่ 114 ขายศรีหน่วย

ภาพที่ 115 แมงกะเบือ (ผีเสื้อ)

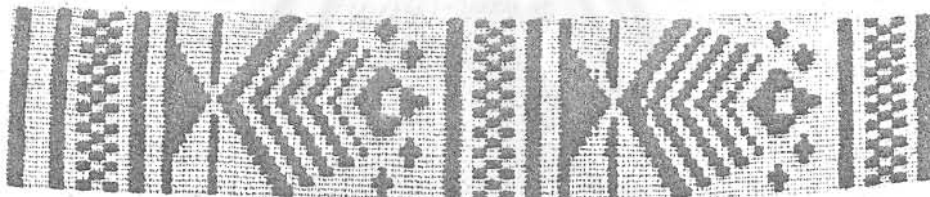

ภาพที่ 116 ขายศรีน้อย

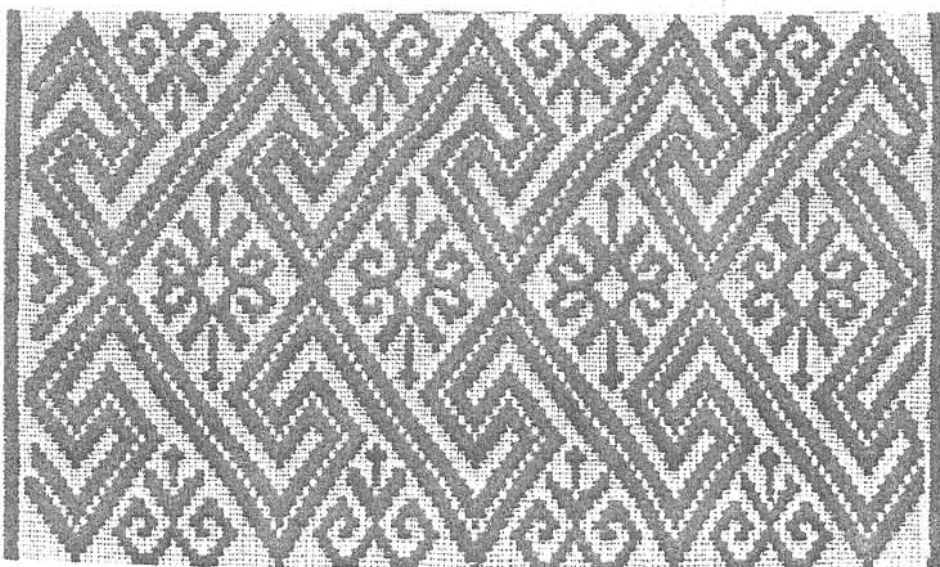
สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

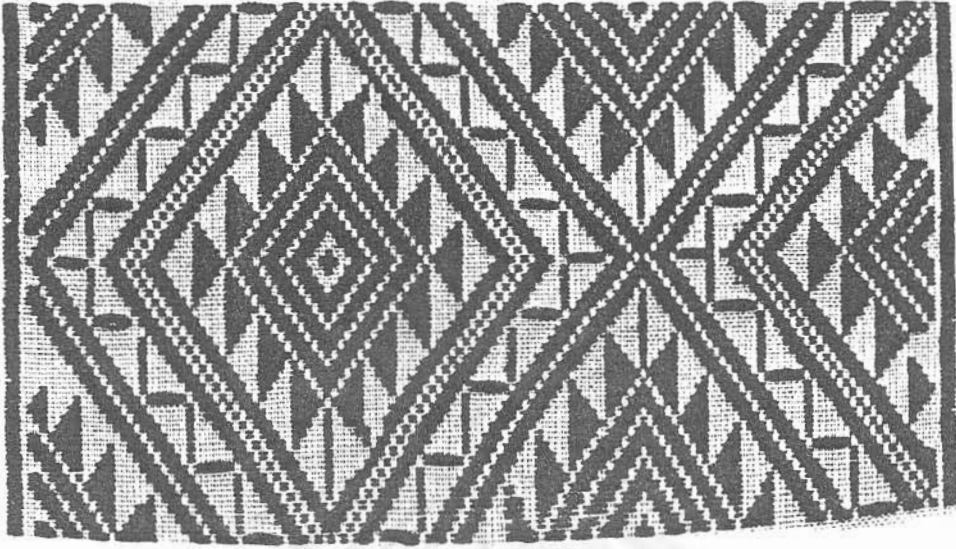
ภาพที่ 117 นาคเป่ามคน

ภาพที่ 118 ปลาขาว

ภาพที่ 119 ขอเคล็ดดอก

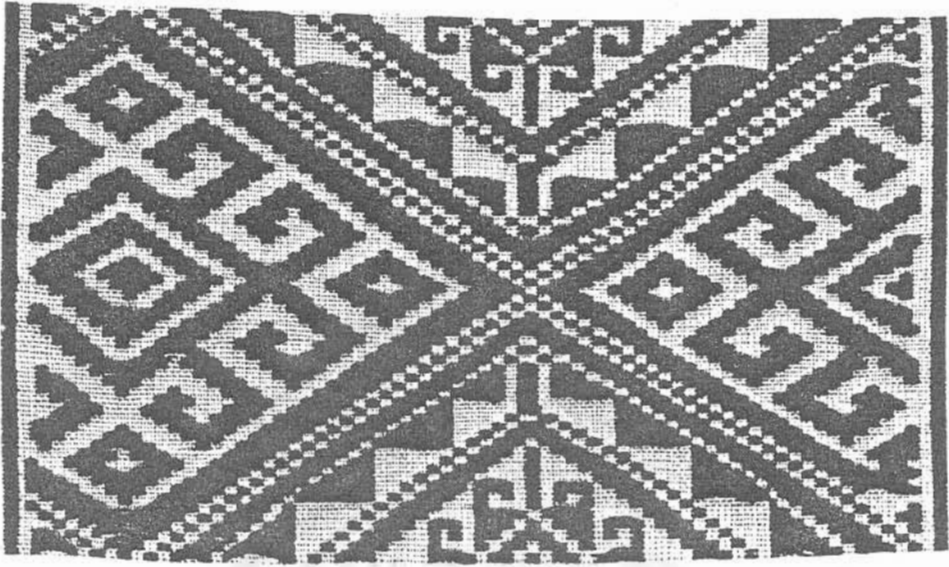
ภาพที่ 120 (ชั้น)บันไดลิง

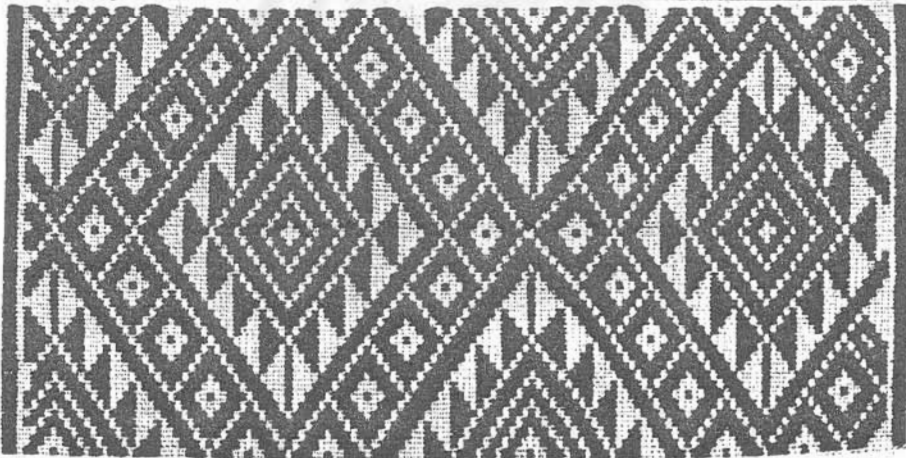
ภาพที่ 121 ขายศรี

ภาพที่ 122 คอกม้า

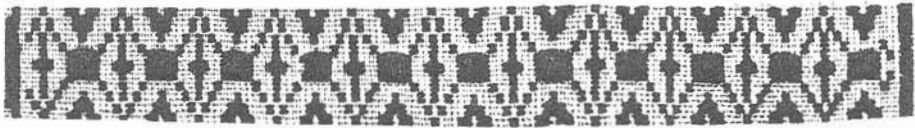
ภาพที่ 123 ยันต์

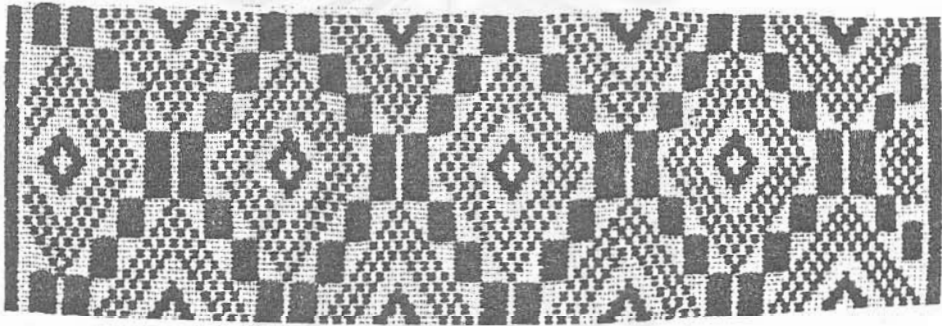
ภาพที่ 124 สาวลิ้มยาง

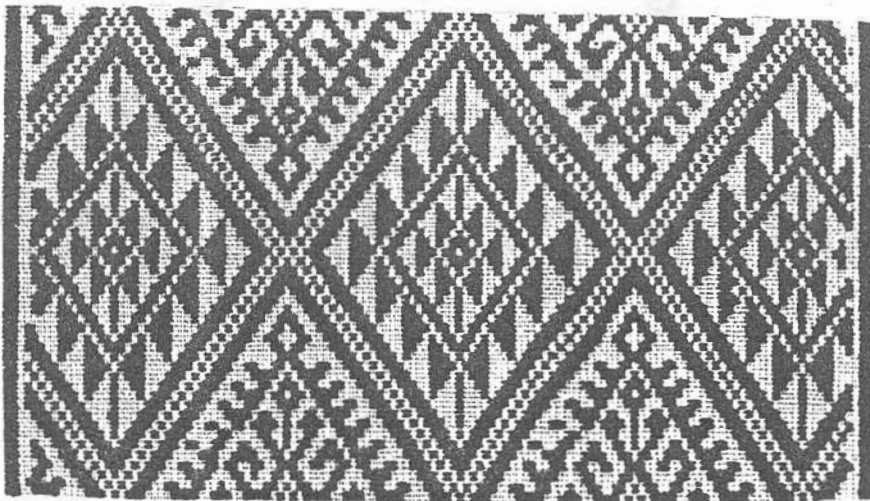
ภาพที่ 125 ขอบดาว

ภาพที่ 126 เกล็ดปลา

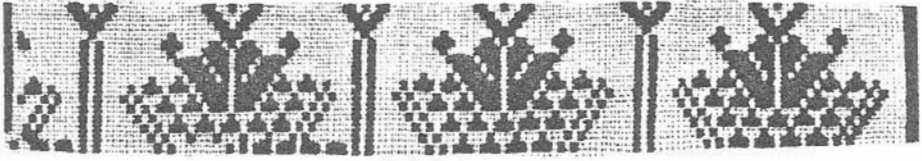

ภาพที่ 127 ข้าวหลามตัด

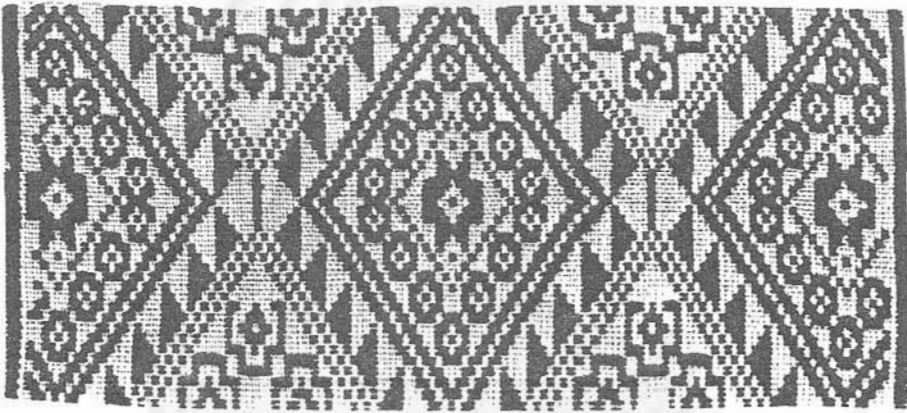

ภาพที่ 128 บายศรีเจี้ยว(แฉ่ง)

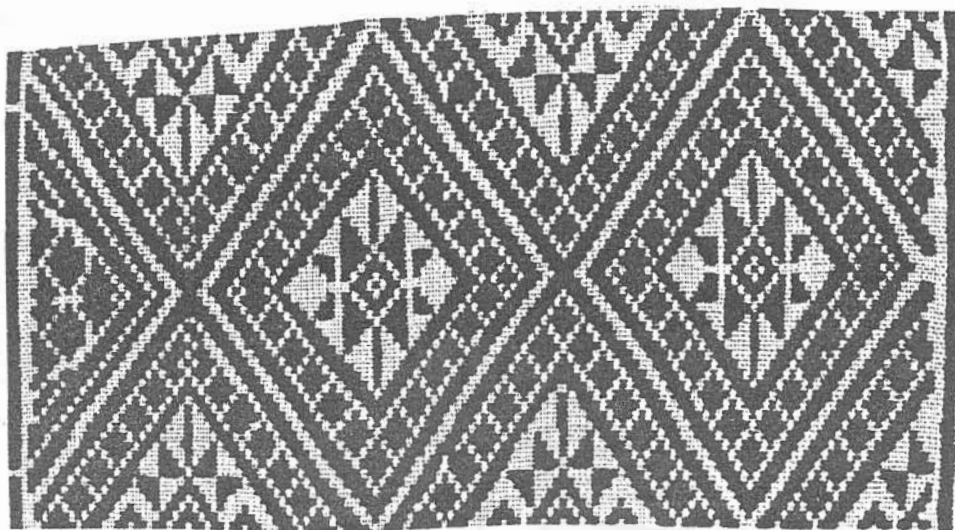
ภาพที่ 129 กระธง

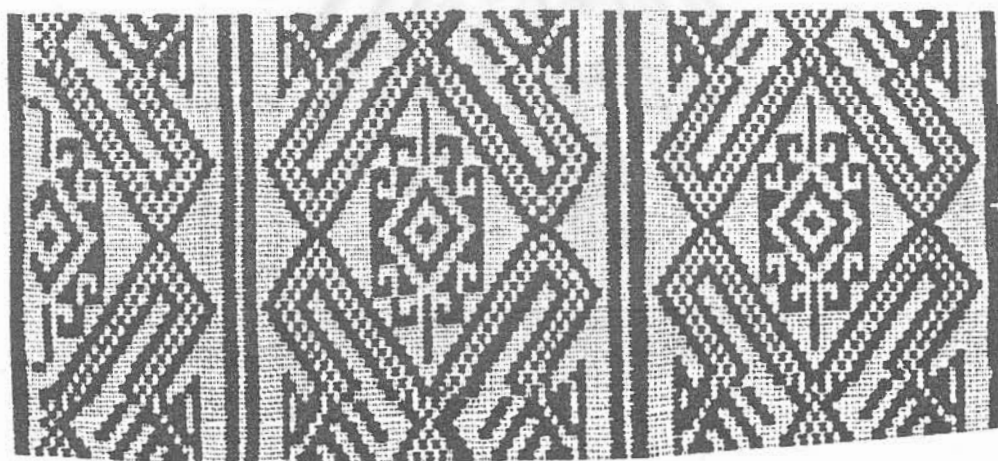
ภาพที่ 130 บายศรีฝักแว่น

ภาพที่ 131 ช้าง

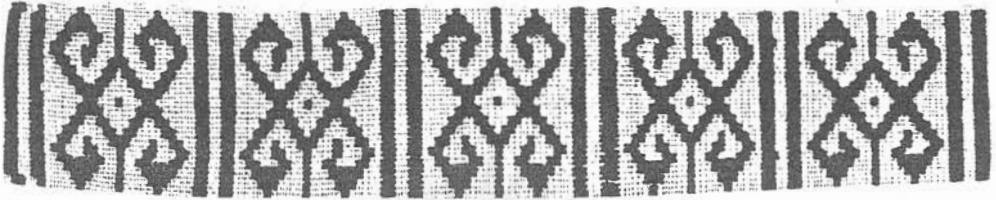
ภาพที่ 132 กะแพม

ภาพที่ 133 นาคขาว

ภาพที่ 134 อึ่งเปาะ

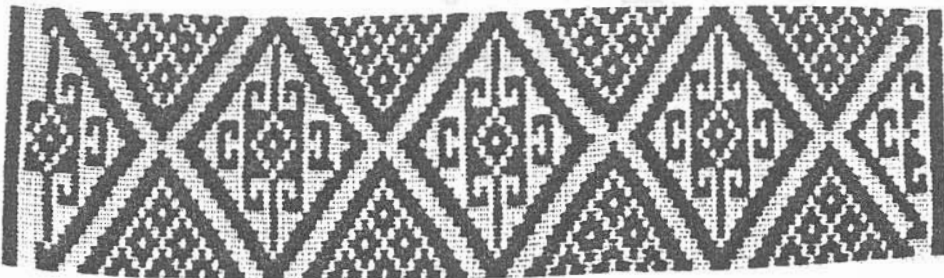

ภาพที่ 135 แมงงอด(แมงป่อง)

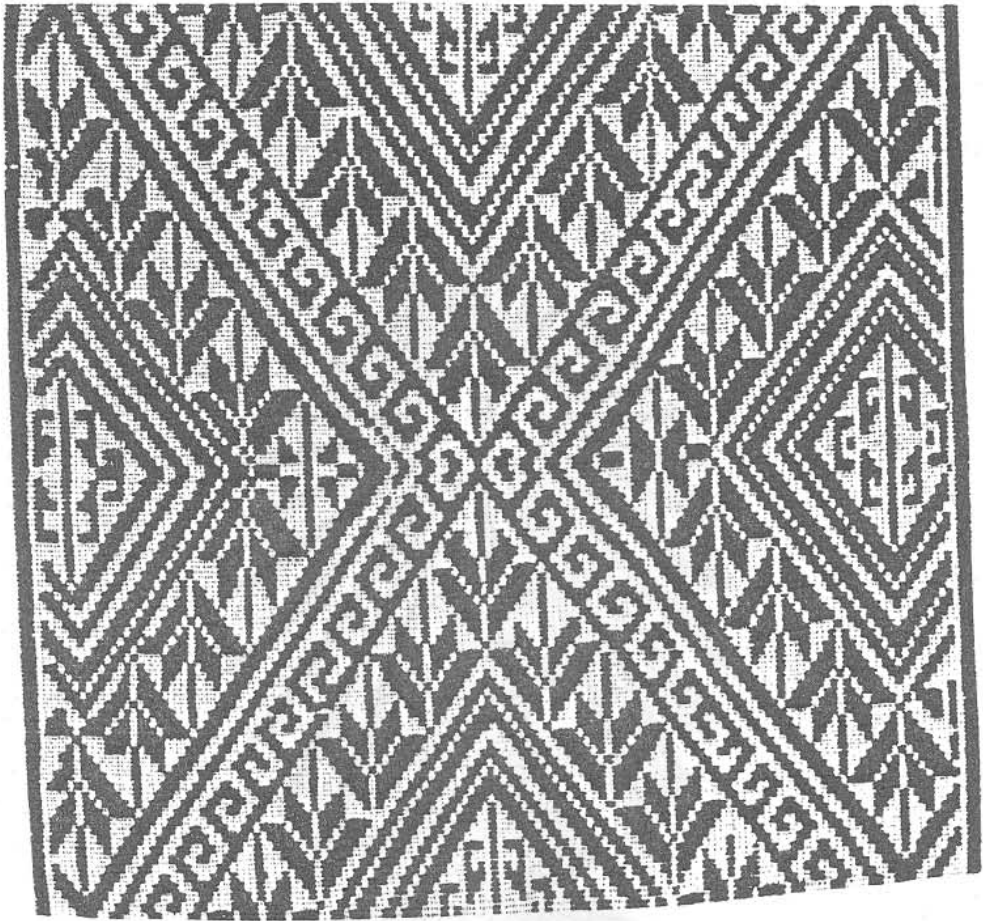

ภาพที่ 136 จิตป้อม

สถาบันวิทยบริการ

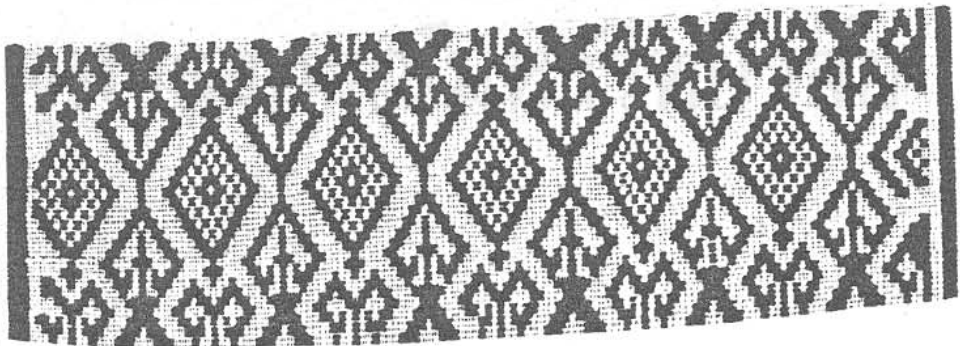

ภาพที่ 137 ขอบักจับ

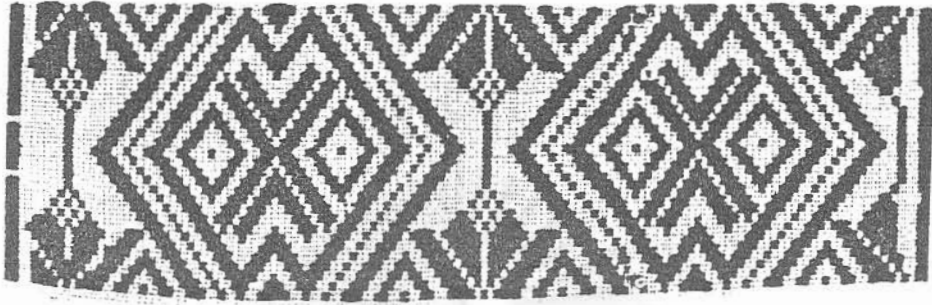

ภาพที่ 138 บีกไก่อใหญ่

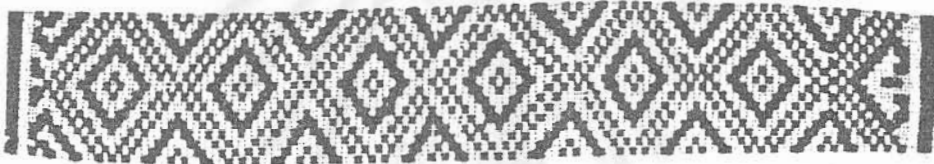
สถาบันวิทย์บริการ

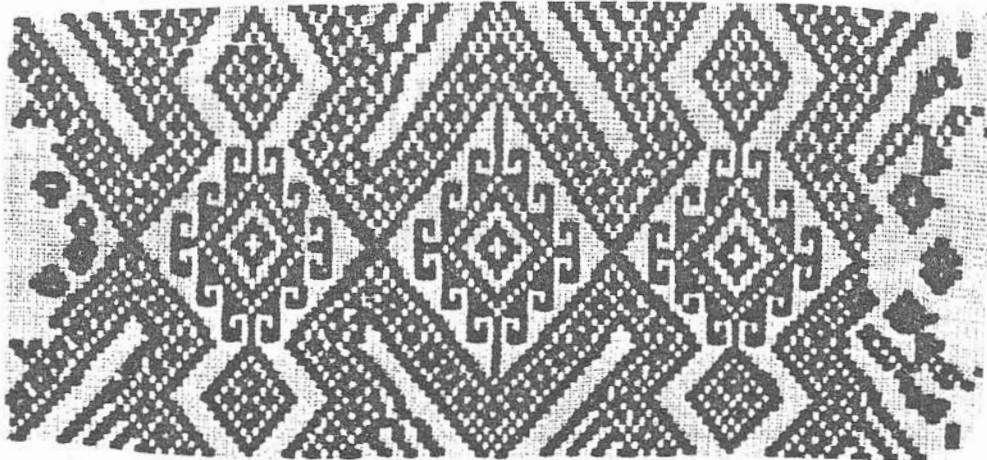
ภาพที่ 139 ลูกศร

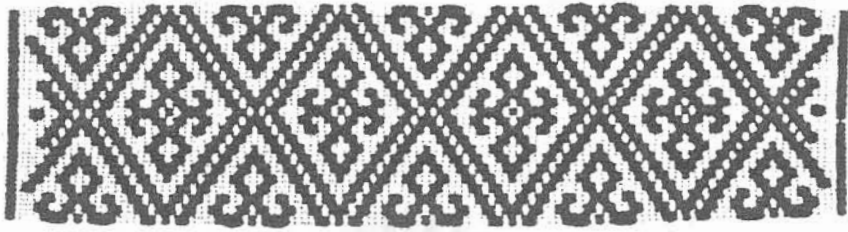
ภาพที่ 140 ก้านหุ้ม(ริ้ว)

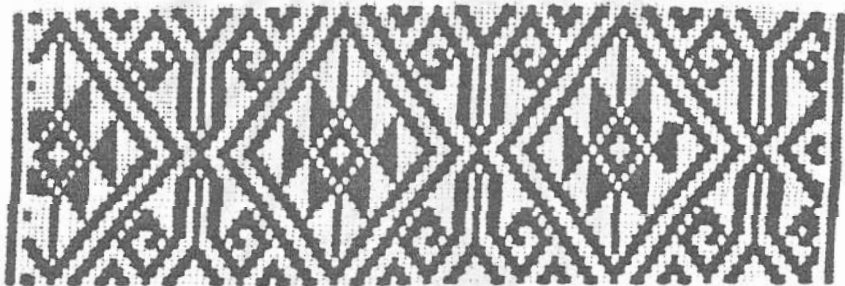
ภาพที่ 141 หมวย

ภาพที่ 142 งูเหลือม

ภาพที่ 143 (ไหมทรบชื่อ)

ภาพที่ 144 บายศรีขอตาชิ่ง

ภาพที่ 145 คลองเอี้ยกุงแจ

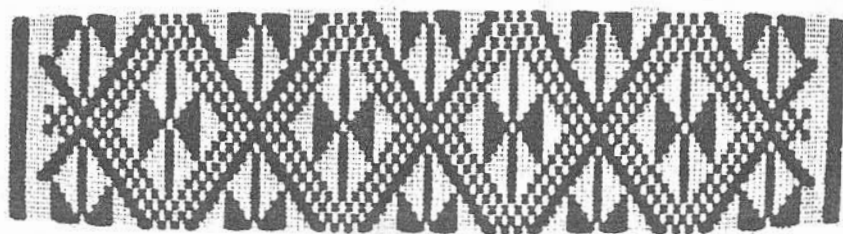
ภาพที่ 146 ทาง

ภาพที่ 147 ดอกผักแว่น

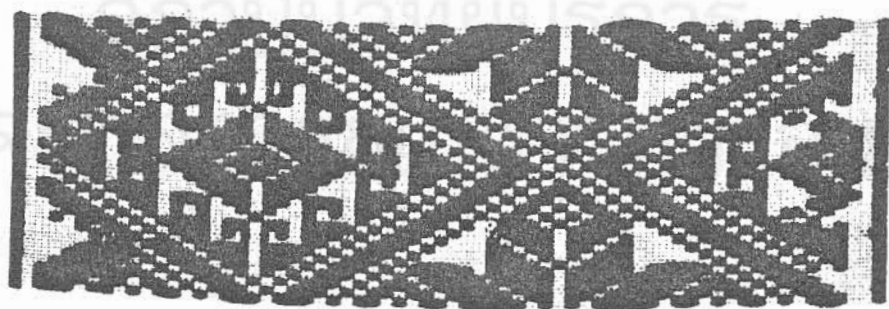
ภาพที่ 148 ชรรmmas

ภาพที่ 149 คลองเอี้ยบายศรี

ภาพที่ 150 (ไม้ทราบซื่อ)

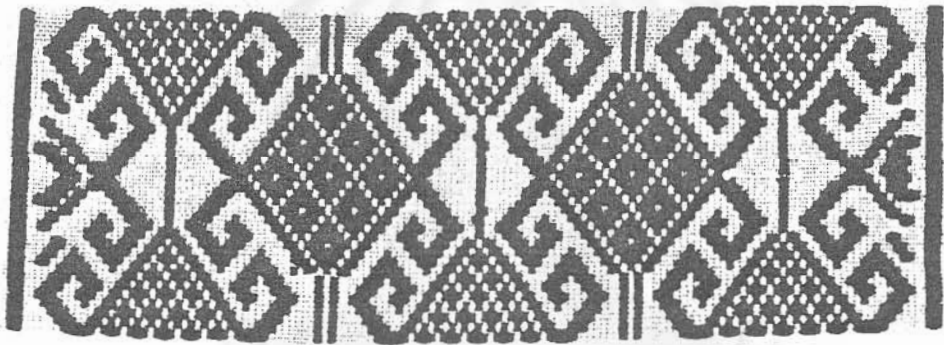

ภาพที่ 151 จิตปัก

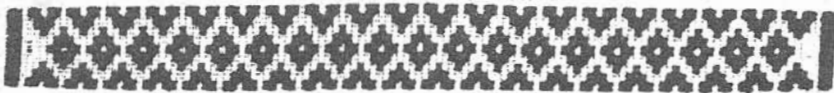

ภาพที่ 152 โลกสาม

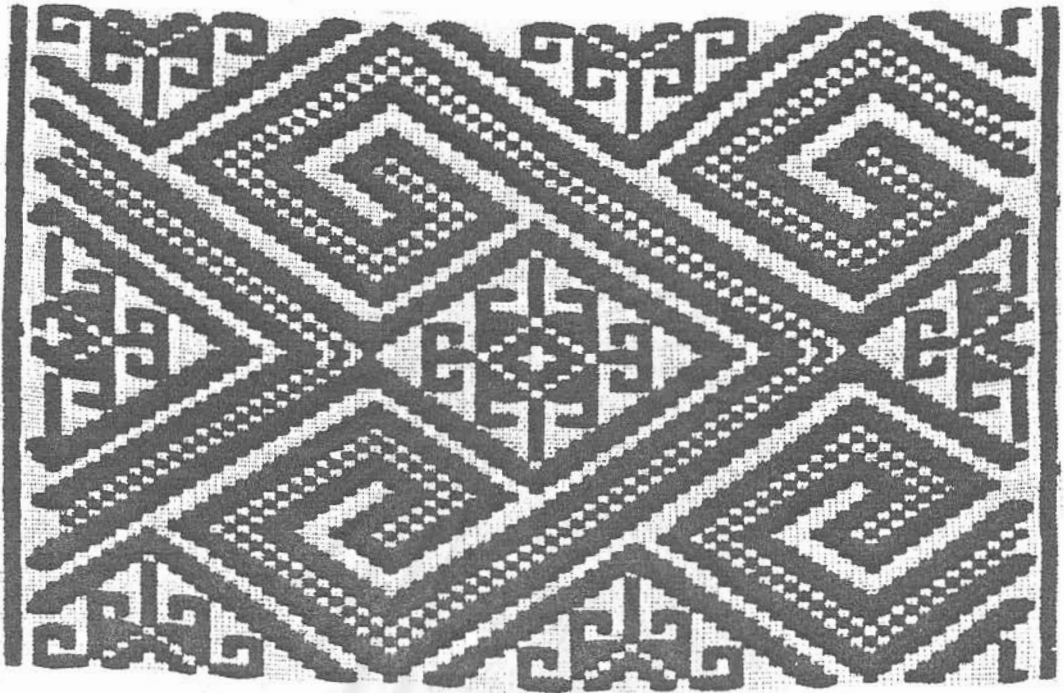

ภาพที่ 153 ขอหนวย

ภาพที่ 154 ดอกพิกุล

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

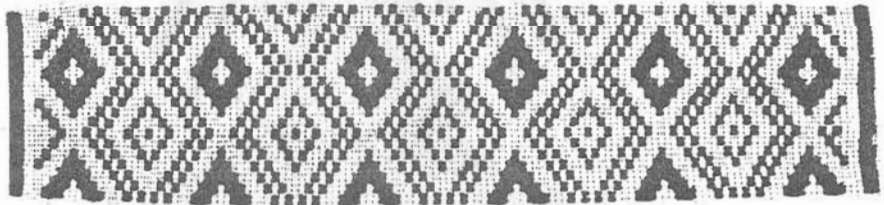
ภาพที่ 155 สะเกาหลงขอ

ภาพที่ 156 กระบอก

ภาพที่ 157 กระบอก

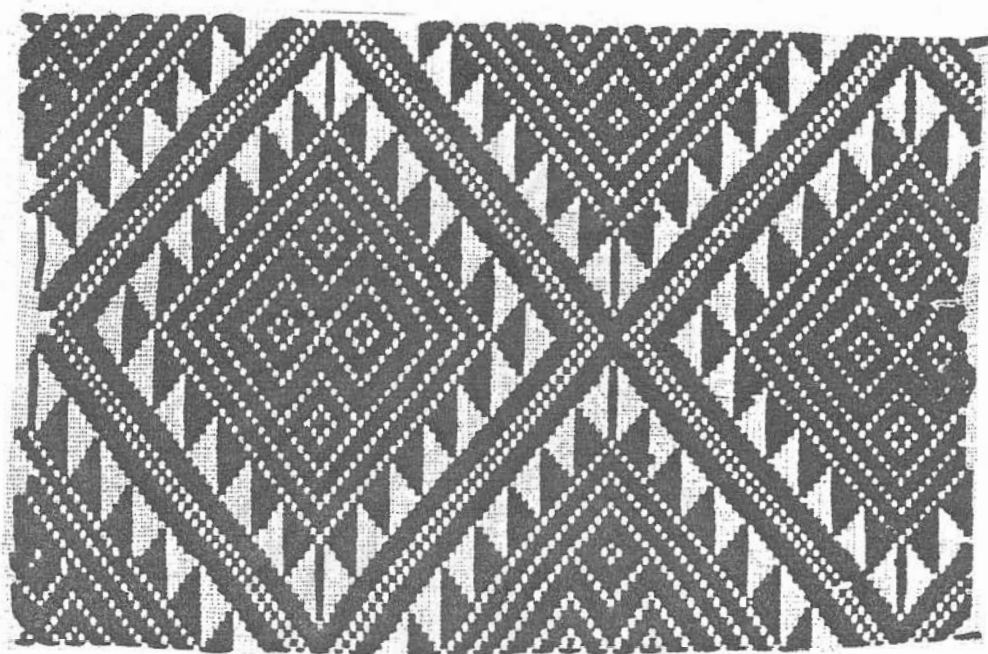

ภาพที่ 158 (ไม้ทราบซ้อ)

ภาพที่ 159 เม็ดสาตุ

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพที่ 160 ดอกบัวใหญ่

ภาพที่ 161 เจียงเสา

ภาพที่ 162 ยอดนาค

ภาพที่ 163 ดอกฮ้างใหญ่

ภาพที่ 164 พัว (บัว) ดอกฮ้าง

บรรณานุกรม

1. กรมส่งเสริมอุตสาหกรรม. ผ้าทอลายมัด. กทม: เบรินบ็อกซ์, 2529.
2. กรมส่งเสริมอุตสาหกรรม. ผ้ามัดหมี่. กทม.: บริษัทประชาชนจำกัด (แผนกการพิมพ์), 2526.
3. ทรงพันธ์ วรรณมาศ. ผ้าไทยลายอีสาน. กทม: โอ.เอส.พรินติ้ง เฮ้าส์, 2534.
4. เพ็ญจิตต์ มาประจง และเพียว อุ่นศิริ. ผ้าทอลายมัด. กทม.: ห้างหุ้นส่วนจำกัด เบรินบ็อกซ์,
5. _____. อุบลราชธานี 200 ปี. กทม: ห้างหุ้นส่วนจำกัด โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, 2535.
6. วิบูลย์ ลีสุวรรณ. ผ้าไทย: พัฒนาการทางอุตสาหกรรมและสังคม. กทม: อมรินทร์พรินติ้ง กรุ๊ป, 2530.
7. วิมลพรรณ ปิตรวิชัย. ผ้าอีสาน. คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2516.
8. ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดอุบลราชธานี. เอกสารประกอบการประชุมเสวนาเรื่องผ้าและการแต่งกายของชาวพื้นเมืองอุบลราชธานี. ฝ่ายเอกสารตำรา วิทยาลัยครูอุบลราชธานี. มกราคม 2534.
9. สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ. เอกสารประกอบการสัมมนาทางวิชาการเรื่องผ้าไทยอีสานจากอดีตสู่ปัจจุบัน. มีนาคม 2536.
10. ไสภิดา ยงยอด. รายงานผลการวิจัยเรื่องสภาพการทอผ้ามัดในจังหวัดมหาสารคาม. ธันวาคม 2532.
11. Mattiebelle Gittinger and H. Leedom Lefferts, Jr. Textiles and the Tai Experience in Southeast Asia. U.S.A.: The Textile Museum, 1992.
12. Patricia Cheesman. Lao Textiles : Ancient Symbols-Living Art. Bangkok: White Lotus, 1988.